

ΣΤΕΛΛΑΣ ΜΠΑΖΑΚΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

ΑΡΧΑΙΑ Β/Γ

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

002
ΚΛΣ
ΣΤ2Β
436

ΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΑΘΗΝΑ 1978

21 39
ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

Ι Σ Ο Κ Ρ Α Τ Η Σ

ΒΙΒΛΙΟΥΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΣΤΕΛΛΑΣ ΜΗΛΑΚΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Ε ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Με απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ διδασκτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυκείου τυπώνονται ἀπὸ τὸν Ὀργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης το 2000
επί της Βουλής του Δημοτικού Προγράμματος και Λογισμίου
εγκρίθηκαν από τον Υπουργό Εθνικής Διάσκεψης
και Βιβλίων και Κοινωνικών ΔΕΡΒΑΝ

ΣΤ

89

ΣΧΒ
317
2873
307

1/1000000

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ - ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΣΤΕΛΛΑΣ ΜΠΑΖΑΚΟΥ - ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1978

002
4NE
E12B
436

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΑΙ ΠΕΔΑΓΩΓΙΚΟ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΑΙ ΠΕΔΑΓΩΓΙΚΟ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

BIBLIOTHÈKE THS BOYLHΣ
EΔΩPHΣATO
2
Βιβλιοθήκη εκδόσεων
Διδακτική βιβλίων
Αύξ. Αριθ. Εισαγ. 537... Έτος 1981

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΙΣΟΚΡΑΤΗ

α' Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ

Ὁ Ἰσοκράτης γεννήθηκε στήν Ἀθήνα τό 436 καί πέθανε στήν ἴδια πόλη τό 338 π.Χ. Ἔζησε δηλαδή ἕναν ὀλόκληρο αἰώνα, σέ μιὰ ἀποφασιστική μάλιστα ἐποχή γιά τήν ἐλληνική ἱστορία, γεμάτη ταραχές καί πολέμους.

Τά ἔξι πρῶτα χρόνια του ἦταν τά μόνα ξένοιαστα καί εὐτυχισμένα στή ζωή του. Ἦταν ἡ ἐποχή πού τό μεγαλεῖο τῆς Ἀθήνας μεσουρανοῦσε, ὁ χρυσός αἰώνας τοῦ Περικλῆ ἔφτανε στή μεγαλύτερη ἀκμή του. Αὐτή ἡ θαυμαστή ἀνθηση δέν μπορεῖ παρὰ νά εἶχε κάποια ἐπίδραση στή διαμόρφωση τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ Ἰσοκράτη.

Ἀλλά δέν ἔζησε γιά πολύ στήν ξεγνοιασιά. Μόλις ἦταν ἔξι χρονῶν ὅταν ξέσπασε ἡ θύελλα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, πού ἔφερε τόσες συμφορές σ' ὀλόκληρη τήν Ἑλλάδα. Τήν ταραγμένη αὐτή ἐποχή ὁ Ἰσοκράτης ἀρχίζει νά καταλαβαίνει τόν ἑαυτό του καί τό γύρω του κόσμο, καί ὅποσδήποτε γεννιοῦνται μέσα του ἡ ἀβεβαιότητα, ἡ ἀνησυχία καί ὕστερα ἡ ἀνάγκη νά βροῖ μόνος του κάποιο τρόπο νά ἀντιδράσει.

Ὁ Πελοποννησιακός πόλεμος τελειώνει τό 404 π.Χ. — ὁ Ἰσοκράτης εἶναι πιά 32 χρονῶν — μέ τήν ἦττα τῆς Ἀθήνας καί τό γενικό πένθος καί τήν ντροπή τῶν πολιτῶν της. Ἀλλά καί σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα ἐπικρατεῖ μιὰ γενική διάλυση καί παρακμή· ὅλος ὁ Ἑλληνισμός ἔχει ὑποστει ἀνυπολόγιστη φθορά, ἀφοῦ ὅλες σχεδόν οἱ ἐλληνικές πόλεις πῆραν μέρος στόν ὀλέθριο αὐτό πόλεμο, ἄλλες στό πλευρό τῆς Ἀθήνας καί ἄλλες μέ τό μέρος τῆς Σπάρτης.

Τήν Ἀθηναϊκή ἡγεμονία, πού χροεκόπησε στά δύσκολα αὐτά χρόνια, τή διαδέχτηκε ἡ Σπαρτιατική μέ ἐπικεφαλῆς τούς νικητές Σπαρτιάτες. Αὐτοί ὡς τότε ὑπόσχονταν στίς ἐλληνικές πόλεις ἰσοτιμία καί

αὐτονομία καὶ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῶν Ἀθηναίων, οἱ ἴδιοι ὅμως θά ἐξελιχτοῦν σέ δυνάστες πολὺ πῶς μισιτοῦς ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους μέ τίς δεκαρχίες καί τίς τριακονταρχίες — κυβερονήσεις ἀπὸ ὀλιγαρχικούς — πού τοποθετοῦσαν στίς διάφορες πόλεις μετὰ τὸν πόλεμο, γιὰ νά διευκολύνουν τὰ δικά τους σχέδια.

Τώρα παντοῦ ἀνησυχία καὶ ἀγωνία, φόβος καὶ ἀναταραχὴ πολεμική συνθέτουν τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς, καθὼς πότε ἢ μία καὶ πότε ἢ ἄλλη ἀπὸ τίς ἑλληνικὲς πόλεις, πού ἀποχτοῦν κάποια δύναμη, προσπαθοῦν νά ἐπιβάλλουν τὴν κυριαρχία τους στίς ἄλλες μέ ὅλα τὰ μέσα, ἀκόμα καὶ μέ τὴ βοήθεια τοῦ Πέρση βασιλιᾶ, καὶ προκαλοῦν τὸ μίσος καὶ τὴν ἀντίδρασή τους.

Στὴν ἀρχὴ ἢ Σπάρτη τρεῖς δεκαετίες σχεδὸν κάνει ὅ,τι θέλει στὴν Ἑλλάδα, μέ τὸ δικαίωμα πού τῆς ἐξασφάλισε ἡ νίκη της στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο καὶ μέ τὴ συμπαράσταση τῶν Περσῶν, καὶ τελικὰ παραδίνει στὰ χέρια τῶν τελευταίων τὰ ἑλληνικὰ νησιά καὶ τὰ μικρασιατικὰ παράλια καὶ τοὺς δίνει τὸ δικαίωμα νά ἐπεμβαίνουν στὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδας μέ τὴ συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα τὸ 387 π.Χ., προκαλώντας ἔτσι τὴν ἀνησυχία καὶ τὴν ἀντίδραση ὄλων τῶν Ἑλλήνων.

Ἔστερα ἡ Θήβα θά ἀναστατώσει πάλι τὴν Ἑλλάδα μέ τὴ δική της ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ καὶ θά δημοιοργήσει καὶ ἄλλα πανελληνία προβλήματα κοντὰ στὰ τόσα πού ὑπῆρχαν, ὥσπου θά ὑποκύψει καὶ αὐτὴ στὴ μάχη τῆς Μαντινείας τὸ 362 π.Χ., ὅπου σκοτώθηκε ὁ Ἐπαμεινώνδας, καὶ τὸ χάος, πού ἐπικρατοῦσε μέχρι τότε στὴν Ἑλλάδα, ἔγινε ἀκόμα μεγαλύτερο, ὅπως μᾶς λέει ὁ Ξενοφώντας στό τέλος τῶν «Ἑλληνικῶν» του.

Τὸ χάος αὐτὸ καὶ ἡ διάλυση θά εὐνοήσουν τὰ σχέδια μιᾶς νέας δυνάμεως, πού ξεπροβάλλει ἀπὸ τὸ βορρᾶ γεμάτη σφοῖγος καὶ ὁρμή. Εἶναι τὸ κράτος τῶν Μακεδόνων, πού ἔχει τὴν τύχη τὰ ἀποφασιστικὰ αὐτὰ χρόνια νά κατευθύνεται ἀπὸ τὸ Φίλιππο τὸ Β', ἄνθρωπο δραστήριο, ἔξυπνο καὶ δυναμικό, πού μπορεῖ καὶ ξέρει νά ἐκμεταλλευτεῖ τίς ἐνκαιρίες. Αὐτός λοιπὸν ἀπὸ ἐπιτυχία σέ ἐπιτυχία καὶ ἀπὸ νίκη σέ νίκη θά φτάσει ὡς τὴ Νότια Ἑλλάδα καὶ θά ἐπιβάλλει μέ τὴ βία τὴν κυριαρχία του σέ μιὰ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἰστορία μάχη, τὴ μάχη στὴ Χαιρώνεια τὸ 338 π.Χ., πού ἐγκαινιάζει μιὰ νέα ἐποχὴ γιὰ τὸν ἑλληνικὸ κόσμον τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ ρόλο τοῦ πρωταγωνιστῆ δέν τὸν παίξουν πιά οἱ μεγάλες πόλεις τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας — Ἀθήνα, Σπάρτη, Κόρινθος.

Θήβα κτλ. — αλλά νέες δυνάμεις, πού διαμορφώθηκαν στό μεταξύ στόν ἑλληνικό χῶρο, μέ ἐπικεφαλῆς τούς Μακεδόνες.

Στό διάστημα αὐτό, μετά τό τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, σέ ποιά κατάσταση βρίσκεται ἡ Ἀθήνα, ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ Ἰσοκράτη, ὅπου ζεῖ, διαμορφώνει τόν κόσμο του καί δημιουργεῖ τό ἔργο του ὁ συγγραφεύς; Ἦταν βέβαια φοβερό τό πλήγμα, πού δέχτηκε ἀπό τήν ἦττα της στόν πόλεμο, καί ἀνυπολόγιστες οἱ ὕλικές καί ἠθικές ζημιές της. Ὡστόσο οἱ δυνάμεις καί οἱ σταθερές ἀξίες πού ἔκλεινε μέσα της ἡ πόλις αὐτή ἦταν ἀτέλειωτες : Ἀέν πέρασε πολὺς καιρός καί ἄρχισε πάλι νά ἀναλαμβάνει ἀπό κάθε ἄποψη. Σ' αὐτό τή βοήθησε πολὺ καί ἡ αὐταρχική πολιτική της Σπάρτης, πού δυσaráστησε τίς ἑλληνικές πόλεις καί τίς ἔκαμε νά νοσταλγίσουν τήν Ἀθηναϊκή ἡγεμονία καί νά στραφοῦν πάλι μέ ἐμπιστοσύνη πρὸς τήν πατρίδα τοῦ Ἰσοκράτη, ἰδιαίτερα μέ τήν κακή ἐντύπωση πού προκάλεσε στό πανελλήνιο ἡ Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλλάκιδά τό 387 π.Χ., γιά τήν ὁποία ὑπεύθυνους θεωροῦσαν τούς Σπαρτιάτες.

Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς δυσaráσκείας, ἀλλά καί τῆς ἀθηναϊκῆς δραστηριότητος, ἦταν νά δημιουργηθεῖ ἡ δεύτερη Ἀθηναϊκή ἡγεμονία τό 378 π.Χ., δύο χρόνια μετά τήν κυκλοφορία τοῦ Πανηγυρικοῦ στό γεγονός αὐτό φαίνεται πὼς βοήθησε καί ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη, πού καλεῖ τούς Ἕλληνες νά ὁμονοήσουν καί νά ἐνωθοῦν κάτω ἀπό τήν ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων.

Βέβαια διάφοροι λόγοι ἱστορικοί, καί ἰδιαίτερα ἡ πολιτική τῆς Θήβας, πού εἶχε ἀρχίσει πιά νά παίξει πρωτεύοντα ρόλο στό προσκήνιο τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, συνετέλεσαν νά μὴν κρατήσει πολὺ ἡ δεύτερη Ἀθηναϊκή ἡγεμονία. Ὡστόσο ὁμως ἡ ἡγεμονία αὐτή ἦταν ἀληθινὸς θοιάμβος γιά τήν Ἀθήνα, μετά τῆ φοβερῆ φθορά πού εἶχε ὑποστει κατά τόν Πελοποννησιακὸν πόλεμο, καί ἀποδείχνει ἀκριβῶς τό γεγονός ὅτι ἡ πόλις αὐτή δικαιολογημένα δημιουργοῦσε στοὺς πολίτες της περηφάνια γιά τό μεγαλεῖο της καί δικαιώνει τίς θέσεις πού παίρνει ὁ Ἰσοκράτης στόν Πανηγυρικό του λόγο γιά τὰ ἀπαράβιατα δικαιώματα τῆς πατρίδας του στό θέμα τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἑλλήνων. Ἀκόμα ἐξηγεῖ γιατί καί κατά τόν 4ο αἰῶνα, μετά τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου, ἐξακολουθοῦν νά ἀναφαίνονται ἐξαιρετες πνευματικές μορφές μέσα σ' αὐτή τήν πόλις, ὅπως ἡ μορφή τοῦ Ἰσοκράτη λ.χ., καί γιατί καί τήν ἐποχή αὐτή παραμένει πάντα τό ἐκπαιδευτήριον ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

β' ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ

Ὁ πατέρας τοῦ Ἰσοκράτη Θεόδωρος ἦταν πλούσιος· εἶχε ἐργοστάσιο πού κατασκεύαζε ἀνδρούς. Αὐτό τοῦ ἔδωσε τή δυνατότητα νά πάρει ἀπό τά πρῶτα χρόνια του ἐπιμελημένη ἀγωγή καί μόρφωση καί νά ἀξιολογήσει ἔτσι τά φυσικά του προσόντα· γιατί ἦταν προικισμένος μέ μιὰ ἐμφυτη κλίση γιά τά γράμματα, μέ ὀξυδέρκεια καί ἦθος, πού τόν ἔκαναν νά ξεχωρίζει ἀνάμεσα στούς συνομηλίκους του. Ἀλλά καί ἡ μορφή του ἦταν ὡραία, ἰδίως ὅταν ἔφτασε στά χρόνια τῆς ἐφηβείας. Ἦταν δηλαδή ὁ «καλός ἀγαθός» νέος — ὡραῖος στή μορφή καί στήν ψυχή, ἰδανικό πού τόσο ἀγαποῦσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι — μέ τίς ἀρετές τοῦ πνεύματος καί τῆς ψυχῆς του καί μέ τή χάρη τῆς μορφῆς του.

Δάσκαλοι, πού ἄσκησαν ἀποφασιστική ἐπίδραση ἐπάνω του — ἔξω ἀπό τήν ἴδια τήν πόλη του, πού ἦταν, ὅπως εἶπαμε, πάντα τό κοινό ἐκπαιδευτήριό ὅλης τῆς Ἑλλάδας — στάθηκαν γνωστοί σοφιστές πρῶτα, πού δίδασκαν τή ρητορική τέχνη εἰσπράττοντας συχνά γενναῖα δίδακτρα καί σημάδεψαν μέ τήν παρουσία τους τήν ἐποχή του: Ὁ Πρωταγόρας, ὁ Προδίκος, ὁ Τεισίας καί ἰδίως ὁ Γοργίας.

Τόν τελευταῖο τόν ἄκουσε στή Θεσσαλία, ὅπου εἶχε πάει γι' αὐτό τό σκοπό ἀνάμεσα στό 421 καί τό 413 π.Χ., τήν ἐποχή τῆς Εἰρήνης τοῦ Νικία, ὁπότε τά πράγματα ἤρεμοῦν κάπως μέσα στή γενική θύελλα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ Γοργίας εἶχε ἐξαιρετική φήμη σά σοφιστής καί δάσκαλος στήν ἐποχή του καί ὅλοι, ὅσοι μπορούσαν νά πληρώσουν τά μεγάλα δίδακτρα πού γύρευε, φιλοδοξοῦσαν νά στείλουν τά παιδιά τους κοντά του. Ὁ πατέρας τοῦ Ἰσοκράτη εἶχε ἀκόμα τήν οἰκονομική δυνατότητα νά ἀνταποκριθεῖ σέ τέτοιες ἀξιώσεις — ἀργότερα ἔχασε τήν περιουσία του μέσα στή γενική καταστροφή πού ἔφερε ὁ πόλεμος — καί ἔτσι μπόρεσε νά ἀκούσει ἀπό κοντά τό μεγάλο δάσκαλο. Ἦταν φυσικό βέβαια νά ἐπηρεαστεῖ ἀπό τή διδασκαλία τοῦ Γοργία: Ἡ πίστη του στή δύναμη πού ἔχει ἕνας καλοδουλεμένος λόγος νά πείθει τό κοινό ἀσφαλῶς ὀφείλεται στά μαθήματα τοῦ Γοργία, ὅσο καί ἂν ἀπομακρύνθηκε ἀργότερα ἀπό τό πνεῦμα τοῦ δασκάλου τόν, πού θεοποιῶσε τή δύναμη τοῦ λόγου καί πού εἶναι ὁ εἰσηγητής ὅλων τῶν ρητορικῶν σχημάτων καί ὁ δημιουργός τοῦ ἔντεχνου πεζοῦ λόγου στήν Ἑλλάδα.

Ἀργότερα ἔγινε καί μαθητής τοῦ Σωκράτη. Ὁ μέγας φιλόσοφος τόν ἀγάπησε πολύ καί τόν ἐπηρεάσε βαθιά. Ἀλλά καί ὁ Ἰσοκράτης

δέθηκε μέ τό δάσκαλό του, καί ὁ ἄδικος θάνατός του τό 399 π.Χ. τόν πίκρανε πολύ — λένε μάλιστα πώς βγήκε στήν ἀγορά μέ ροῦχα πένθιμα.

Τά μαθήματα τοῦ Γοργία λοιπόν πρώτα γιά τή μεγάλη δύναμη τοῦ λόγου καί ἡ ἠθική διδασκαλία τοῦ Σωκράτη ὕστερα διαμόρφωσαν κυρίως τόν ψυχικό καί τόν πνευματικό κόσμο τοῦ Ἰσοκράτη, μαζί μέ διάφορες ἄλλες ἐπιδράσεις πού δέχτηκε ἀπό πολλές μεριές.

Μετά τό τέλος τοῦ πολέμου οἱ δυσκολίες τῆς ζωῆς ἔγιναν πολλές γι' αὐτόν, ἀφοῦ ἔχασε, ὅπως εἶπαμε, ὅλη του τήν περιουσία. Γιά νά ἀντιμετωπίσει λοιπόν τό οἰκονομικό πρόβλημα, ἀναγκάζεται νά ἐργαστεῖ ἐπαγγελματικά καί νά κάνει γιά δέκα χρόνια πειρίπων, ἀπό τό 404 μέχρι τό 393 π.Χ., τό λογογράφο: πληρώνεται δηλαδή καί γράφει δικανικούς λόγους γιά λογαριασμό τῶν πελατῶν του. Τό ἐπάγγελμα αὐτό ἀναδείχτηκε μετά τόν πόλεμο, πού δημιούργησε πολλές δικαστικές ὑποθέσεις στήν Ἀθήνα, καί πολλοί συνάδελφοί του εἶχαν ἐξαιρετική ἐπιτυχία στόν τομέα αὐτόν, ὅπως ὁ Λυσίας. Ἀλλά καί ὁ Ἰσοκράτης ἐργάστηκε μέ ἐδυσνευδησία, ἄν καί εἶχε νά ἀντιμετωπίσει τόν ἰσχυρό ἀνταγωνισμό τῶν ἄλλων λογογράφων, ἰδίως τοῦ Λυσία, καί κατάφερε νά διορθώσει τά οἰκονομικά του μέ τό ἐπάγγελμα αὐτό, πού δέν τό ἀγαποῦσε, γιατί δέν ταίριαζε στήν ἰδιοσυγκρασία καί στά ἐνδιαφέροντά του, καί τό ἀσκοῦσε μόνο ἀπό ἀνάγκη.

γ Η ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΙΣΟΚΡΑΤΗ ΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΤΟΥ ΙΔΕΕΣ

Κατά τό 390 π.Χ. ἡ οἰκονομική του κατάσταση τοῦ ἐπέτρεψε νά ἀφήσει τό ἐπάγγελμα τοῦ λογογράφου καί νά ἀνοίξει στήν Ἀθήνα μιὰ σχολή, γιά νά γίνει δάσκαλος καί ὀδηγητής τῶν νέων σέ μιὰ δύσκολη ἐποχή.

Ἡ σχολή αὐτή λειτουργοῦσε ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς Ἀθήνας, ἀνάμεσα στό Κενόσαρρες καί στό Λύκειο, τό ἄλλος δηλαδή τοῦ Λυκείου Ἀπόλλωνα, κοντά στόν Ἰλισό, ὅπου ἦταν ἡ Περιπατητική Σχολή τοῦ Ἀριστοτέλη. Εἶχε γύρω στούς 14 - 18 μαθητές, Ἀθηναίους στήν ἀρχή καί ὕστερα, μετά τή δημοσίευσή τοῦ Παναηγοικοῦ τό 380 π.Χ., πού τόν ἔκαμε διάσημο, ἀπό πολλά μέρη τῆς Ἑλλάδας. Ἔμεναν κοντά του 3 - 4 χρόνια, καί ἀνάμεσα στό δάσκαλο καί στούς μαθητές ἀναπτύσσονταν πάντοτε ἰσχυροί δεσμοί φιλίας, πού βοήθοῦσαν νά καρποφορήσει ἄμεσα

καί ἀποδοτικά ὁ σπόρος τῆς διδασκαλίας του. Μετά τό τέλος τῶν σπουδῶν ὅλοι σχεδόν ἀποχωρίζονται μέ μεγάλη θλίψη τόν Ἰσοκράτη. Τά διδάκτρα πού πλήρωναν δέν εἶναι ἀκριβῶς γνωστά, φαίνεται ὅμως πώς μέ τίς εἰσπράξεις τῆς Σχολῆς, ἀλλά καί μέ διάφορες δωρεές τῶν φίλων του, κατόρθωσε νά ξαναφτιάξει μιᾶ περιουσία.

Τόν 4ο αἰῶνα λειτουργοῦν καί ἄλλες σχολές στήν Ἀθήνα· ἦταν μιᾶ ἀνάγκη γιά τήν ἀνῆσυχη αὐτή ἐποχή, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι δέν ἔχουν πού νά στηριχτοῦν καί διψοῦν νά ἀκούσουν καί νά μάθουν. Σέ τρεῖς βασικές κατηγορίες μποροῦμε νά χωρίσουμε τίς σχολές αὐτές: Πρῶτα εἶναι οἱ καθαρά ρητορικές, ὅπως τοῦ Γοργία, πού σκοπό ἔχουν νά διδάξουν στούς νέους κυρίως τή ρητορική τέχνη, γιά νά τούς ἐτοιμάσουν γιά τήν πολιτική σταδιοδρομία. Ὑστερα εἶναι οἱ φιλοσοφικές, ὅπως τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ἀσχολοῦνται ἰδιαίτερα μέ θεωρητικά προβλήματα, χωρίς νά ἔχουν πρακτική κατεύθυνση, καί τέλος οἱ ἐνδιάμεσες, ἅς ποῦμε, σάν τή σχολή τοῦ Ἰσοκράτη, πού, χωρίς νά ἀδιαφορεῖ γιά τή ρητορική κατάρτιση τῶν μαθητῶν, φιλοδοξεῖ καί ἐπιδιώκει νά δημιουργήσει ὀλοκληρωμένες ἠθικές προσωπικότητες, ἀνθρώπους ἀξιῶν πού δέ θά ἐξαντλοῦνται στή θεωρητική συζήτηση, ἀλλά θά εἶναι σέ θέση νά ἀντιμετωπίσουν ὅλα τά προβλήματα τοῦ καιροῦ τους, ἀτομικά καί πολιτικά, μέ τά ἐφόδια τῆς ἀρετῆς καί τῆς πρακτικῆς γνώσης πού θά ἀποχτοῦσαν στή Σχολή.

Εἶχε δηλαδή περισσότερο πρακτική κατεύθυνση ἀπό μιᾶ καθαρή φιλοσοφική σχολή καί ἀντιμετώπιζε σοβαρότερα τά ἠθικά καί θεωρητικά προβλήματα ἀπό μιᾶ ρητορική σχολή. Βοηθοῦσε τούς νέους νά καλλιεργήσουν τήν ψυχή καί τό πνεῦμα τους καί νά ἀποκτήσουν ἠθικά καί πρακτικά ἐφόδια, γιά νά τά βγάλουν πέρα σέ ὀποιαδήποτε κατάσταση καί νά βοηθοῦν καί τήν πολιτεία ἀποτελεσματικά. Γιατί, γιά τόν Ἰσοκράτη, τά ἐφόδια, πού ἀποχτοῦμε σάν ἄτομα, δέν ἔχουν καμιᾶ ἀξία, ἂν δέν τά χρησιμοποιοῦμε γιά τό καλό τῶν συνανθρώπων μας.

Κατά τή γνώμη του λοιπόν, ἀληθινά μορφωμένοι ἄνθρωποι δέν εἶναι αὐτοί πού εἶναι φορτωμένοι γνώσεις καί σοφία· εἶναι ἐκεῖνοι πού μποροῦν νά ἀντιμετωπίσουν κάθε κατάσταση, σάν ἄτομα ἢ σάν μέλη μιᾶς πολιτείας, καί νά προσφέρουν πολύτιμη βοήθεια στό σύνολο καί στό συνάνθρωπό τους· ἐκεῖνοι πού δέν ἐνοχλοῦνται ἀπό τά ἐλαττώματα καί τίς ἀδυναμίες τῶν ἄλλων, ἀλλά τά βλέπουν ὅλα μέ ἀνθρωπιά καί κατανόηση· ἐκεῖνοι πού σέ κάθε τους κίνηση, σέ κάθε ἐκδήλωσή τους, προσέχουν νά

μήν πληγώνουν, νά μήν προσβάλουν τόν ἄλλο· ἐκεῖνοι πού ξέρουν νά βάζουν χαλιναίο στά πάθη τους καί δέν παρασέρονται ἀπό εὐκολές ἀπολάψεις, ὥστε νά μήν μποροῦν νά ξεχωρίσουν τό καλό ἀπό τό κακό, τί ἔχει ἀξία στή ζωή καί τί δέν ἔχει· ἐκεῖνοι πού δέν κλονίζονται ἀπό τίς συμφορές πού τούς τυχαίνουν, ἀλλά τίς ἀντιμετωπίζουν μέ γενναιότητα, χωρίς νά ξεχνοῦν ὅτι ὑπάρχουν πάντα καί χειρότερες καταστάσεις καί ὅτι εἶναι ντροπή νά μήν τίς λογαριάζουν καί νά σκέφτονται ἐγωϊστικά μόνο τόν ἑαυτό τους· τέλος ἐκεῖνοι πού δέ διαφθείρονται ἀπό τήν εὐτυχία καί τήν καλή τους τύχη, ὥστε νά ἀποχτήσουν ἔπαρση καί ἀνόητη περηφάνια.

Γιά νά φτάσουμε ὅμως σέ ἕνα τέτοιο ἀποτέλεσμα, ἀπαραίτητες εἶναι τρεῖς προϋποθέσεις: Οἱ ἔμφυτες ἱκανότητες τοῦ νέου — χωρίς αὐτές τίποτα δέν μπορεῖ νά φέρει οὐσιαστικό ἀποτέλεσμα — ἡ κατάλληλη ἀγωγή, πού θά δεχτεῖ στά χρόνια πού διαπλάθεται καί διαμορφώνεται ὁ χαρακτήρας του, καί τέλος ἡ πείρα, πού θά ἀποχτήσει ὁ ἴδιος χρησιμοποιώντας τά ἐφόδια αὐτά πάνω στήν πράξη, σάν ἄτομο καί σάν μέλος μιᾶς κοινωνίας.

Τό βασικό ὕλικό γιά τήν διδασκαλία του ἀποτελοῦσαν οἱ πανηγυρικοί καί οἱ συμβουλευτικοί λόγοι. Οἱ πρῶτοι προορίζονταν νά ἀπαγγελθοῦν σέ πανηγύρεις καί σέ συγκεντρώσεις καί εἶχαν γιά βασικό τους θέμα τόν ἔπαινο τῶν προγόνων καί τῆς πολιτείας· οἱ δεῦτεροι ἀπευθύνονταν σέ διάφορα πρόσωπα καί ἔδιναν συμβουλές κάθε λογῆς. Οἱ λόγοι αὐτοί τοῦ ἐξασφάλιζαν πλούσιο παιδευτικό ὕλικό, γιά νά ἐφαρμοσεῖ τίς παιδαγωγικές καί ἠθικές του ἀρχές στίς εὐπλαστες ψυχές τῶν νέων, πού τίς χειρίζονταν μέ προσοχή καί ἀληθινό σεβασμό. Ἀντίθετα εἶχε ἀποκλείσει ἀπό τήν διδασκαλία τούς δικανικούς λόγους, πού ἀπαγγέλλονταν στά δικαστήρια, γιατί τούς περιφρονοῦσε, ἀφοῦ παρουσίαζαν τά πάθη καί τίς ἀντιδικίες τῶν ἀνθρώπων, καί τούς θεωροῦσε ἀκατάλληλους γιά παιδαγωγικούς σκοπούς.

Μέ τό φωτεινό της πρόγραμμα, μέ τό μελετημένο περιεχόμενό της καί μέ τήν προσωπικότητα τοῦ δασκάλου, δέν ἦταν δύσκολο ἡ Σχολή νά πραγματοποιήσῃ τό σκοπό της: Νά δημιουργήσῃ δηλαδή ἀνθρώπους ἀξιους ἀπό κάθε ἀποψη, ἱκανούς νά βοηθήσουν τήν πολιτεία, ἰδίως τήν κρίσιμη ἐκείνη ἐποχή. Καί πράγματι οἱ μαθητές τῆς πρώτης δεκαετίας, 390 - 380 π.Χ. — ὁ Εὐνόμος, ὁ Κάλιππος, ὁ Ὀνήτορας, ὁ Ἀντικλῆς, ὁ Λυσιθίδης, ὁ Φιλωνίδης καί ἄλλοι — τιμήθηκαν ἀπό τήν πολι-

τεία μέ τό χρυσό στέφανο γιά τίς ὑπηρεσίες, πού τῆς πρόσφεραν· οἱ κατοπινοί πάλι — ὁ Τιμόθεος, ὁ Λεωδάμας, ὁ Θεόπομπος, ὁ Ἔφορος, ὁ Διόδοτος, ὁ Πύθωρας, ὁ Ἰερώνυμος — ἐργάσθησαν ὅλοι γιά τόν ἴδιο πολιτικό σκοπό πού ἐπιδιώκει καί ὁ δάσκαλός τους στά διάφορα δημοσιεύματά του.

δ. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΟΥ ΙΔΕΕΣ Η ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΙΔΕΑ

Ἐν Ἰσοκράτῃ ἐξῆσε σέ ὅλο τους τό βάθος τά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του καί προσπάθησε λογικά καί ψύχραιμα, ἀλλά καί μέ μοναδική ἐπιμονή καί συνέπεια, νά προσφέρει καί τίς δικές του ὑπηρεσίες στή λύση τους, ὅπως τήν εἶχε συλλάβει ὁ ἴδιος.

Πίστευε ἀπόλυτα πώς ἓνας μονάχα τρόπος ὑπῆρχε, γιά νά σωθεῖ ἡ Ἑλλάδα: Νά σταματήσει τό γοηγορότερο ὁ καταλυτικός ἐμφύλιος σπαραγμός, νά μονοιάσουν μεταξύ τους οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ συνειδητοποιήσουν τήν ἐθνική τους ἐνότητα καί τήν κοινή τους μοίρα. Νά στραφῶν ὕστερα ὅλοι μαζί μέ ὁρμή καί πείσμα ἐναντίον τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, πού εἶναι οἱ φυσικοί καί προαιώνιοι ἐχθροί τους. Ἡ πολιτική αὐτή πρῶτα πρῶτα θά ἱκανοποιήσει ὅλες τίς εὐγενικές φιλοδοξίες τῶν Ἑλλήνων καί θά πραγματοποιήσει τά ἐθνικά καί ἠθικά ἰδανικά τους· ὕστερα, μέ τήν κατάκτηση ξένων γόνιμων ἐδαφῶν καί μέ τήν ἐγκατάσταση πολλῶν Ἑλλήνων στίς πλούσιες χώρες τῆς Ἀνατολῆς, θά λυθοῦν σοβαρά κοινωνικά προβλήματα τῆς Ἑλλάδας, ἀφοῦ θά μπορέσει ἔτσι νά ἀποσυμφωρηθεῖ ὁ ἐλληνικός χῶρος, πού εἶναι φτωχός καί δέν ἐπαρκεῖ νά θρέψει ὅλους τούς κατοίκους του.

Ἐν Ἰσοκράτῃ θά ἀγωνιστεῖ μέ μεγάλη εὐσυνειδησία νά πραγματοποιήσει τό ἰδανικό του. Λέ θά ἀναμειχθεῖ βέβαια στήν ἐνεργό πολιτική, ὅπως ὁ πατριώτης του Δημοσθένης, γιατί θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ἀκατάλληλο γι' αὐτήν. Ὁμως ὁ λόγος του — καί ξέρεи ὅτι τά καταφέρει πολυκαλά ἐδῶ — θά μπεῖ στήν ὑπηρεσία τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, καί δέ θά κορυφωθεῖ νά ἐπιμένει καί νά προσπαθεῖ 50 χρόνια συνεχῶς, ἀπό τό 390 π.Χ. πάνω κάτω μέχρι τό τέλος τῆς ζωῆς του.

Τό 380 π.Χ., μέ τόν Παναθηναϊκό του λόγο, θά ζητήσει νά ἀναλάβει ἡ Ἀθήνα τήν ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων, γιά νά τούς ὀδηγήσει ἐναντίον τῶν βαρβάρων, στό μοναδικό τρόπο τῆς σωτηρίας, προβάλλοντας μέ

πάθος τὰ ἠθικά ἀπαρβίαστα δικαιώματα πού ἔχει ἡ πατριδα του πάνω στό θέμα αὐτό. Ὁ Ἀθηναῖος, πού γαλονχήθηκε στά πρώτα χρόνια του μέ τή λάμψη τῆς Ἀθήνας τοῦ Περικλῆ, δέν εἶναι εὐκολο νά παραδεχτεῖ πώς ἡ πόλη του, τσακισμένη ἀπό τὰ ἀλλεπάλληλα χτυπήματα, δέν ἔχει τή δύναμη νά ἐπιβληθεῖ τὰ χρόνια αὐτά στους Ἕλληνας· μόνο ἀργότερα, καί ὕστερα ἀπό πολλές ἀπογοητεύσεις, θά ὑποχρεωθεῖ νά δεῖ τήν ἀλήθεια.

Ἀλλά ὁ Ἰσοκράτης δέ θά σταματήσει τόν ἀγώνα του: Ἀπό τό 380 ὡς τό 345 π.Χ. δημοσιεύει λόγους τόν ἕνα μετά τόν ἄλλο μέ κεντρικό πυρήνα πάντα τό ἴδιο θέμα: προσπαθεῖ νά ἐνθουσιάσει τούς Ἕλληνας, νά κάνει κοινή συνείδηση ὄλων τή δικιά του βαθιά πίστη. Στέλνει ἀνοιχτές ἐπιστολές, γιά νά ξεσηκώσει τίς ἰσχυρές προσωπικότητες τοῦ καιροῦ του νά ἀναλάβουν τήν ἠγεσία σέ μιὰ τέτοια ὑπόθεση. Τή μιὰ φορά τραβᾶει τήν προσοχή του ὁ Νικοκλῆς τῆς Κύπρου, τήν ἄλλη ὁ Ἰάσωνας τῆς Θεσσαλίας, ἀργότερα ὁ Διονύσιος τῶν Συρακουσῶν ἢ ὁ Ἀρχίδαμος τῆς Σπάρτης. Καμιά ὅμως ἀπό τίς προσωπικότητες αὐτές δέν ἦταν δυνατό νά ἀνταποκριθεῖ στήν πρόσκλησή του· τούς ἔλειπαν τὰ προσόντα, πού νόμιζε ὁ Ἰσοκράτης ὅτι εἶχαν, καί δέν μπορούσαν νά ἐξαρθοῦν στό ὕψος τῶν περιστάσεων.

Ἐτσι ἡ φωνή τοῦ ρήτορα θά μείνει χωρίς καμιά ἀπόκριση γιά πολὺ καιρό, ὥσπου νά φανεῖ μιὰ ἄλλη ἠγετική μορφή ἀπό τό βορρᾶ, ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος ὁ Β', πού χωρίς ἄλλο συγκέντρωσε πολὺ περισσότερα προσόντα ἀπό ὄλους τούς προηγούμενους καί στηριζόταν σέ πολὺ πιό εὐνοϊκές προϋποθέσεις. Γιά ἄλλη μιὰ φορά λοιπόν ὁ Ἰσοκράτης ἀρπάχτηκε ἀπό τήν εὐκαιρία καί στήριξε σ' αὐτήν ὄλες του τίς ἐλπίδες, σέ ἐποχή μάλιστα πού τίποτα δέν ἔπρεπε νά ἀναβληθεῖ, ἀφοῦ ὁ ρήτορας ἔχει περάσει πιά τὰ 80 του χρόνια.

Μέ τό λόγο του «Φίλιππος» τό 346 π.Χ. καί μέ ἐπιστολές ζητάει ἀπό τό Μακεδόνα βασιλιά νά γίνει ὁ ἄξιος ἀρχηγός, πού θά συμφιλιώσει τούς Ἕλληνας καί θά τούς ὀδηγήσει ἐνωμένους στήν ἐκστρατεία κατὰ τῶν Περσῶν.

Τὰ πράγματα δέ θά ἔρθουν βέβαια ὅπως τὰ ὄνειρεύτηκε ὁ Ἰσοκράτης. Ὁ Φίλιππος θά ἐπιβάλλει μέ τή βία τήν κυριαρχία του στους Ἕλληνας στή μάχη τῆς Χαιρώνειας τό 338 π.Χ. Ὑστερα οἱ περιστάσεις θά βοηθήσουν νά πραγματοποιηθεῖ καί τό ὄνειρο τοῦ μεγάλου ἰδεολόγου μέ τήν ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, κάπως διαφορετικά βέβαια

ἀπό ὅ,τι εἶχε ἐλπίσει ἐκεῖνος, ὅπως ὅποτε ὅμως μετὰ τὸ θάνατό του, ὅταν ὁ ἴδιος δὲν μπορεῖ πιά νά χαρεῖ τούς καρπούς ἀπὸ τὸ δικό του σπόρο.

ε' ΤΟ ΤΕΛΟΣ

Ἦταν γραφτό του νά πεθάνει σέ μιά πολὺ ἄτυχη ὥρα: ἀμέσως μετὰ τὴ μάχη στὴ Χαιρώνεια, ἀφοῦ εἶδε νά ἀλληλοσκοτώνονται πάλι μέ μαρτυροῦν οἱ Ἕλληνες καὶ νά γκρομιζοῦνται ἔτσι ὅλα του τὰ ὄνειρα, πού 50 ὀλόκληρα χρόνια τὰ ἔτρεφε μέ τόση πίστη καὶ μέ τόσο πάθος.

Λένε πὼς πέθανε ἀπὸ ἀσπυρία τὴν τέταρτη ἢ τὴν ἕνατη μέρα μετὰ τὴ συμφορὰ, τὴ μέρα πού ἔθαβαν τούς νεκρούς τῆς μάχης. Ἦταν τόση ἡ ἀπογοήτευση καὶ ἡ πίκρα του, πού ἀρνήθηκε, λέει, νά δεχτεῖ τροφή καὶ νερό, καὶ ἔτσι αὐτοκτόνησε. Ἄλλοι ὅμως ἰσχυρίζονται πὼς αὐτὸ δὲν ἀνταποκρίνεται ἀπόλυτα στὴν πραγματικότητα: οἱ συγκινήσεις τοῦ 338 π.Χ., ἡ μεγάλη του ἡλικία — εἶναι πιά 98 χρόνων ὁ Ἰσοκράτης — καὶ μιά ἀρρώστια, πού τὸν βοήθηε στὰ τελευταῖα του χρόνια — μιλάει γι' αὐτὴν ὁ ἴδιος στὸν Παναθηναϊκὸ του λόγο — ἦταν φυσικό νά προκαλέσουν ἕνα θάνατο φυσιολογικό. Ὅπως καὶ νά εἶναι ὅμως, ὁ Ἰσοκράτης μένει πιστὸς στὸ ἰδανικό του μέχρι τὴν τελευταία του στιγμή καὶ ὁ θάνατός του ὅπως ὅποτε ἔχει κάποια σχέση μέ τὸ ἰδανικό αὐτό.

Ἡ μορφή τοῦ Ἰσοκράτη στὴν ταραγμένη ἐποχὴ του στάθηκε πάνω ἀπὸ κάθε ὑπόψια καὶ συγκέντρωσε τὸ γενικὸ σεβασμὸ καὶ τὴν ἐκτίμησιν ὅλων. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀποδείχνει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλο τὴν ἀγνή φιλοπατρία του, τὴν καθαρὴν πρόθεσιν στὶς πράξεις του καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτήρα του.

στ' ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Τὸ ἔργο τοῦ Ἰσοκράτη ἀποτελεῖται ἀπὸ λόγους δικανικοὺς, ἐπιδεικτικοὺς ἢ πανηγυρικοὺς, συμβουλευτικοὺς ἢ παραινετικοὺς καὶ ἀπὸ διάφορες ἐπιστολές. Μέσα σ' αὐτὸ προβάλλουν καθαρά οἱ ιδέες του, πολιτικές, κοινωνικές καὶ παιδαγωγικές, ἡ ἐποχὴ μέ τὰ προβλήματα τῆς καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ πολιτικά γεγονότα καὶ οἱ ἱστορικές στιγμές τῆς.

Οἱ ἀρχαῖοι λογάριαζαν 60 λόγους τοῦ Ἰσοκράτη, σ' ἐμᾶς ὅμως ἔφτασαν μόνο 21 καὶ 9 ἐπιστολές. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ 6 εἶναι δικανικοί.

οὐ 3 παραινετικοί καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἐπιδεικτικοί καὶ πολιτικοί. Ὁ Ἰσοκράτης δὲν ἀπάγγειλε οὔτε ἓναν μῦθον πρὸς τὸ πλῆθος. Ἦταν δειλὸς καὶ εἶχε φωνὴ ἀσθενική. Τοὺς ἔγραφε ὅμως καὶ τοὺς δημοσίευε γιὰ τὸ κοινὸ — λένε πὼς τὰ βιβλία του εἶχαν μεγάλη κυκλοφορίαν στὴν ἐποχὴ του — ἢ ἦταν ῥητορικὰ γυμνάσματα, πού χρησιμοποιεῖν γιὰ νὰ διδάσκει τοὺς μαθητὲς του.

Οἱ λόγοι πού μᾶς σώθηκαν εἶναι κατὰ κατηγορίες οἱ ἑξῆς:

1. **Δικανικοί:** Πρὸς Εὐθύνων, ἀμάρτυρος (403 ἢ 402 π.Χ.), Παραγραφή πρὸς Καλλίμαχον (402 ἢ 401 π.Χ.), Κατὰ Λοχίτου (400 — 396 π.Χ.), Περὶ τοῦ ζεύγους (396 ἢ 395 π.Χ.), Τραπεζιτικός (393 — 391 π.Χ.) καὶ Αἰγυπτιακός (391 ἢ 390 π.Χ.). Οἱ δικανικοὶ λόγοι, πού γράφτηκαν τὰ πρῶτα δέκα χρόνια τῆς συγγραφικῆς του σταδιοδρομίας, ἀπεικονίζουν τὴ μεταπολεμικὴ περίοδον μὲ τὴν ὀξυτήτα, τὰ πάθη καὶ τὴν παρακμὴ τῆς.

2. **Συμβουλευτικοὶ ἢ Παραινετικοί:** Εὐαγόρας (γύρω στὸ 374 π.Χ.), Πρὸς Νικοκλέα (μετὰ τὸ 373 π.Χ.) καὶ Νικοκλῆς (λίγο ἀργότερα) — Ὁ γνωστός πρὸς Δημόνικον λόγος, πού ἀποδίδονταν ὡς τώρα στὸν Ἰσοκράτη, δὲν εἶναι δικὸς του γράφτηκε μᾶλλον ἀπὸ κάποιον μαθητὴ του — Οἱ λόγοι αὐτοὶ περιέχουν συμβουλὲς πρὸς τὸ νεαρὸ Κύπριον ἡγεμόνα Νικοκλῆ, γιὸ τοῦ φίλου του Εὐαγόρα, πού σκοπὸ ἔχουν νὰ τὸν βοηθήσουν στὴν ἀσκήσιν τῶν καθηκόντων του, σάν πολίτη καὶ σάν ἄρχοντα. Παρουσιάζουν ὅμως γενικότερον ενδιαφέρον, καθὼς προβάλλουν καὶ οἱ τρεῖς καινούριο ἰδανικὸ πολιτικῆς ζωῆς, τὴ μοναρχία. Ὁ Ἰσοκράτης δηλαδὴ θεωρεῖ σάν ἀνάγκη τῆς ἐποχῆς του τὴν παρουσία μιᾶς ἰσχυρῆς προσωπικότητος, μὲ ἠθικά καὶ πνευματικὰ ἐφόδια, πού θὰ μπορούσε μὲ τὸ κύρος τῆς καὶ μὲ τὴν πειθὴ νὰ ἐπιβάλλει στὶς πόλεις καὶ στοὺς Ἕλληνας γενικότερα τίς σωστὰς λύσεις.

3. **Ἐπιδεικτικοὶ ἢ Παναηγυρικοὶ:** Κατὰ τῶν Σοφιστῶν (390 π.Χ.), Βούσειρις καὶ Ἑλένη (πρὶν ἀπὸ τὸ 385 π.Χ.) — ἐγκώμια μὲ παιδαγωγικὸ περιεχόμενον — Παναηγυρικός (380 π.Χ.) — τὸ πρῶτον πολιτικὸ ἔργον τοῦ Ἰσοκράτη καὶ ἀσφαλῶς ὁ τελειότερος λόγος του — Πλαταικός (πρὶν ἀπὸ τὸ 371 π.Χ.), Ἀρχίδαμος (366 π.Χ.), Περὶ εὐρίης (355 π.Χ.), Ἀρεοπαγυτικός (354 π.Χ.), Περὶ ἀντιδόσεως (353 π.Χ.) — ἐδῶ ἐξηγεῖ τὸ νόημα τῆς πολιτικῆς καὶ παιδαγωγικῆς του ἐργασίας ἀπαντώντας στὶς ἐπικρίσεις τῶν ἐχθρῶν του — Φίλιππος (346 π.Χ.) καὶ Παναθηναϊκός (342 - 339 π.Χ.) — τὸ τελευταῖον τοῦ ἔργου, πού

ἔγραφε σέ ηλικία 94 χρόνων, γι' αὐτό καί εἶναι κατώτερο στή μορφή ἀπό τά προηγούμενα.

4. Ἐπιστολές: Πρὸς Διονύσιον, πρὸς Φίλιππον, πάλι πρὸς Φίλιππον, πρὸς Ἀντίπατρον, πρὸς Ἀλέξανδρον, πρὸς τοὺς παῖδας Ἰάσονος, πρὸς Τιμόθεον, πρὸς Μυτιληναίων ἄρχοντας καί πρὸς Ἀρχίδαμον. Πρόκειται γιά ἀνοιχτές ἐπιστολές, πού σκοπό εἶχαν νά παρουσιάσουν προβλήματα τῆς ἐποχῆς καί νά διαβαστοῦν ἀπό ὅλους.

ζ' Η ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ

Ἀπό τοὺς λόγους πού μᾶς σώθηκαν οἱ πιό σπουδαῖοι ἀπό κάθε ἄποψη εἶναι οἱ ἐπιδεικτικοί - πολιτικοί, πού συγκεντρώνουν ὅλες τίς ιδέες του καί περιβάλλουν τή ρητορική ἰκανότητα καί τίς λογοτεχνικές ἀρετές τοῦ Ἰσοκράτη.

Ἡ ἐξαιρετικά ἐπιμελημένη μορφή τους τοῦ ἐξασφάλισε δίκαια τή φήμη τοῦ ἀριστοτέχνη πεζογράφου. Τό λεξιλόγιό του δέν ἔχει τίποτα τό ξεχωριστό, εἶναι ἡ γλώσσα πού μιλιέται στήν ἐποχή του, καί τό διακρίνει ἀκριβεία καί σαφήνεια. Δέν κωηγάει τίς περὶτεχρες καί φανταχτερές ἐκφράσεις, ὅπως ὁ Γοργίας, καί ἀποφεύγει τίς εἰκόνες καί τίς τολμηρές μεταφορές· παραθέτει ὁμως τίς λέξεις μέσα στή φράση μέ κάποια τάξη καί ἀντιστοιχία, ἔτσι πού ὁ λόγος του ἀποχτάει ρυθμὸν καί ἁρμονία. Τέλος κάθε ἔργο του ἀποτελεῖ ἓνα ὁργανωμένο σύνολο, ὅπου ξεχωρίζεις καθαρά τά μέρη του, δεμένα ὁμως μεταξύ τους ἁρμονικά· τά πάντα πειθαρχοῦν στό κεντρικό νόημα, χωρὶς νά χάνουν τήν αὐτοτέλειά τους καί οἱ δευτερεύουσες ιδέες.

Τά βασικά θέματα στό ἔργο τοῦ Ἰσοκράτη δέν εἶναι βέβαια ἄγνωστα στόν ἀρχαῖο κόσμον. Ἡ λαμπρή «Πανελληνία ἰδέα» λ.χ., πού ἔρχεται καί ξανάρχεται ἀκούραστα σχεδόν σέ ὅλους του τοὺς λόγους, δέν εἶναι δικό του ἐπινόημα. Ὁ ἴδιος παραδέχεται ὅτι πολλοὶ πρὶν ἀπὸ αὐτόν εἶχαν ἀσχοληθεῖ μέ τό ἴδιο θέμα — γνωστοί εἶναι οἱ Ὀλυμπιακοὶ λόγοι τοῦ Γοργία καί τοῦ Λυσία, μέ τό ἴδιο σχεδόν θέμα, πού τοὺς ἀπάγγειλαν στήν Ὀλυμπία, ὁ πρῶτος τό 392 καί ὁ ἄλλος τό 388 π.Χ. Ἐκεῖνο ὁμως πού ξεχωρίζει τόν Ἰσοκράτη ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους εἶναι ἡ πίστις του ὅτι ἡ ἔνωση τῶν Ἑλλήνων δέν ἐπιβάλλεται μόνο γιά λόγους ἠθικούς· ἀποτελεῖ μαζί καί ἀνάγκη ἐθνική, κοινωνική καί οἰκονομική, ὅπως ἐξηγήσαμε παραπάνω, εἶναι ἡ μοναδική λύση γιά νά σωθεῖ ὁ Ἑλληνισμός. Βλέπομε

δηλαδή ἐδῶ ἔναν ἀνθρωπο θετικό, μέ ἀναπτυγμένη πολιτική συνείδηση, ἔναν πολιτικό ἔξυπνο καί διορατικό, πού συλλαμβάνει σέ βάθος τά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του.

Μπορεῖ λοιπόν τό θέμα νά εἶναι τό ἴδιο, ὁ Ἰσοκράτης ὁμως τό τοποθετεῖ, τό χειρίζεται καί τό παρουσιάζει μέ τρόπο διαφορετικό ἀπό τούς ἄλλους. Καί ἀσφαλῶς δέν εἶναι τό γεγονός ὅτι τοῦ λείπει ἄλλο θέμα, πού τόν κάνει νά ἐπανέρχεται κάθε τόσο στό ἴδιο· εἶναι ἡ βαθιά του πίστη ὅτι ἀποτελεῖ τό πρῶτο καί τό κύριο πρόβλημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί ὅτι κανεῖς δέ θά ἔπρεπε οὔτε στιγμή νά ἀπομακρύνεται ἀπό αὐτό.

προβλέπει ότι ο αριθμός των γεννηθέντων στην Ελλάδα το 1990 θα είναι 1.000.000.

Αν ο αριθμός των γεννηθέντων στην Ελλάδα το 1990 είναι 1.000.000, τότε ο αριθμός των γεννηθέντων στην Ελλάδα το 2000 θα είναι 1.000.000. Αλλά ο αριθμός των γεννηθέντων στην Ελλάδα το 2000 είναι 1.000.000. Άρα ο αριθμός των γεννηθέντων στην Ελλάδα το 2000 είναι 1.000.000.

Αν ο αριθμός των γεννηθέντων στην Ελλάδα το 1990 είναι 1.000.000, τότε ο αριθμός των γεννηθέντων στην Ελλάδα το 2000 θα είναι 1.000.000. Αλλά ο αριθμός των γεννηθέντων στην Ελλάδα το 2000 είναι 1.000.000. Άρα ο αριθμός των γεννηθέντων στην Ελλάδα το 2000 είναι 1.000.000.

Η θεωρία της πρόβλεψης βασίζεται στην υπόθεση ότι οι μεταβολές των μεγεθών που προβλέπεται να συμβούν στο μέλλον είναι αποτέλεσμα των μεταβολών που συμβαίνουν στο παρόν. Η πρόβλεψη βασίζεται στην υπόθεση ότι οι μεταβολές των μεγεθών που προβλέπεται να συμβούν στο μέλλον είναι αποτέλεσμα των μεταβολών που συμβαίνουν στο παρόν. Η πρόβλεψη βασίζεται στην υπόθεση ότι οι μεταβολές των μεγεθών που προβλέπεται να συμβούν στο μέλλον είναι αποτέλεσμα των μεταβολών που συμβαίνουν στο παρόν.

Η πρόβλεψη βασίζεται στην υπόθεση ότι οι μεταβολές των μεγεθών που προβλέπεται να συμβούν στο μέλλον είναι αποτέλεσμα των μεταβολών που συμβαίνουν στο παρόν. Η πρόβλεψη βασίζεται στην υπόθεση ότι οι μεταβολές των μεγεθών που προβλέπεται να συμβούν στο μέλλον είναι αποτέλεσμα των μεταβολών που συμβαίνουν στο παρόν. Η πρόβλεψη βασίζεται στην υπόθεση ότι οι μεταβολές των μεγεθών που προβλέπεται να συμβούν στο μέλλον είναι αποτέλεσμα των μεταβολών που συμβαίνουν στο παρόν.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ

Ὁ Πανηγυρικός κυκλοφόρησε τὸ καλοκαίρι τοῦ 380 π.Χ. μεταξύ Ἰουλίου καὶ Σεπτεμβρίου. Ἡ χρονολογία εἶναι σίγουρη, γιατί οἱ πολιουργίες τῆς Ὀλύμπου καὶ τοῦ Φλειούντα — πού ἀναφέρονται μέσα σάν γεγονότα σύγχρονα καὶ διαρκοῦν ἀκόμα — ἄρχισαν τὸ 382 καὶ 381 π.Χ. καὶ τέλειωσαν τὸ 379 π.Χ.

Εἶναι ἀκόμα βέβαιο ὅτι ὁ ρήτορας δούλεψε τὸ λόγο του αὐτὸν πάνω ἀπὸ δέκα χρόνια. Ἄρχισε νὰ σκέφτεται τὸ θέμα ὅταν ἄφηρε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ λογογράφου, γύρω στά 392 π.Χ., τὴ χρονιά πού ὁ Γοργίας ἀπάγγειλε στήν Ὀλυμπία τὸν Ὀλυμπιακὸ του λόγο μέ τὸ ἴδιο σχεδὸν θέμα καὶ τὴ χρονιά πού οἱ Πέρσες ἔπιασαν τὸν Ἀθηναῖο ναύαρχο Κόνωνα καὶ προκάλεσαν νέα ἔξαψη στά πνεύματα τῶν συμπατριωτῶν του.

Τὸ 388 π.Χ. ὁ Ὀλυμπιακὸς λόγος τοῦ Λυσία, πού ἀπαγγέλληκε πάλι στήν Ὀλυμπία καὶ καλοῦσε τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐνοθοῦν κατὰ τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου, ἔδωσε νέα ἀφορμὴ στὸν Ἰσοκράτη. Ἀποφασιστικὴ ὅμως γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ λόγου αὐτοῦ στάθηκε ἡ ὑπογραφή τῆς Εἰρήνης τοῦ Ἀνταλκίδα τὸ 387 π.Χ., πού παράδινε τὰ ἑλληνικὰ νησιά καὶ τὰ μικρασιατικὰ παράλια στὸν Πέρση βασιλιά καὶ ἀναγνώριζε σ' αὐτὸν τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνει στά πράγματα τῆς Ἑλλάδας, καταρρακώνοντας ἔτσι τὸ γόητρο τῶν Ἑλλήνων. Ἡ εἰρήνη αὐτὴ δικαιολογημένα ἔφερε τὴν ἀγανάκτηση στήν ψυχὴ τοῦ ρήτορα καὶ τοῦ ἐξασφάλισε ἄφθονα ἐπιχειρήματα γιὰ τὸ σκοπὸ του.

Ὅτι ὁ Πανηγυρικός εἶχε δουλεντεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 387 π.Χ. εἶναι βέβαιο, γιατί ὡς τὴν παράγραφο 115 δέ γίνεται καθόλου λόγος γιὰ τὴν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα, πού θὰ τοῦ ἔδινε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πλούσιο ὕλικό γιὰ τοὺς σκοποὺς του. Μετὰ τὴν 115 καὶ ἐνῶ τὸ σχέδιο τοῦ λόγου σχεδὸν εἶναι ὀλοκληρωμένο, ὁ Ἰσοκράτης γράφει ἀκόμα 75 παραγράφους — εἶναι φανερό πὼς ἡ ἐπέκταση αὐτὴ ὀφείλεται στίς νέες ἀνάγκες πού δημιουργήσε ἡ ἀναγγελία τῆς συνθήκης — ὅπου κυρίως κάνει δομιτῆται κριτικὴ κατὰ τῆς Εἰρήνης, ἐπικρίνει τὴν πολιτικὴ τῶν Λακεδαιμονίων

καί τόν προδοτικό τους ρόλο καί αναλύει τή σημασία καί τίς δλέθριες συνέπειες πού θά ἔχει αὐτή γιά τήν Ἑλλάδα.

Ὁ λόγος γράφτηκε βέβαια μέ τήν εὐκαιρία μιᾶς Ὀλυμπιάδας πά-
λι, ἀλλά δέν ἀπαγγέλληκε στήν Ὀλυμπία. Ἀπενθύνεται πρωταρχικά
στούς μαθητές του μέ σκοπό νά τούς διδάξει — ἀπό πολιτική καί ρητο-
ρική ἄποψη — ἀλλά καί εὐρύτερα προβάλλει σέ ὄλο τό ἑλληνικό κοινό
τό πολιτικό του πιστεύω, ὅπως διαμορφώθηκε ἀπό τίς ἀνάγκες ἐκείνης
τῆς ἱστορικήσ στιγμῆς : Νά ἐνωθοῦν ἐπιτέλους οἱ Ἕλληνες ἀφήνοντας
τήν καταλυτική ἀντιζηλία καί τά μίση, πού τούς ὀδήγησαν σέ τέτοια
παρακμή, καί ὄλοι μαζί νά στραφοῦν κατά τοῦ φυσικοῦ ἐχθροῦ τοῦ Ἑλ-
ληνισμοῦ, κατά τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, πού τόσες συμφορές τούς
ἔφεραν ὡς τώρα. Ἡ ἐκστρατεία αὐτή θά λύσει ὄλα τά δξύτατα προβλή-
ματα τῶν Ἑλλήνων — πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά — μέ τήν κατά-
κτηση νέων πλούσιων ἐδαφῶν, ὅπου θά ἐγκατασταθεῖ μέγα μέρος τοῦ
ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, πού πλεονάζει τώρα καί προκαλεῖ συμφόρηση
στόν ἑλληνικό χῶρο.

Τήν ἡγεσία στήν ἱερή αὐτή ἀποστολή φυσικό εἶναι νά τήν ἀναλάβει
ἡ Ἀθήνα, ἀφοῦ ἔχει πολλά πατροπαράδοτα καί ἀπαραβίαστα δικαιώματα
γι' αὐτό. Πρῶτη κράτησε τήν ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδας καί πάντοτε φέροθη-
κε ἄφογα πρὸς τούς Ἕλληνες.

Μέ τήν εὐκαιρία, ἀκολουθώντας παλιά συνήθεια καλά δοκιμασμένη,
πλέκει μέ τρόπο ἔξοχο τό ἐγκώμιο τῶν Ἀθηνῶν καί ἐπιμένει — ὅπως
πρίν ἀπό 50 χρόνια ὁ Περικλῆς — στά πολιτιστικά της ἐπιτεύγματα,
πού καθιέρωσαν στή συνείδηση τῶν Ἑλλήνων τή λαμπρή πόλη μέ τά
ὄλικά καί τά πνευματικά ἀγαθά, πού δημιούργησε καί πρόσφερε ἀπλό-
χερα γιά τήν προκοπή καί τήν εὐδαιμονία ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

Ἀναγκαστικά θά ἀντιπαραθέσει ἐδῶ καί τή σπαρτιατική πολιτι-
κή στά χρόνια τῆς ἡγεμονίας τῶν Λακεδαιμονίων, ἐπικρίνοντάς την ἀν-
στηρά, ἰδιαίτερα μέ τά ἐπιχειρήματα πού τοῦ ἔδινε ἡ Εἰρήνη τοῦ Ἀν-
ταλκίδα, γιά νά ἐνισχύσει τή θέση του πῶς ἡ ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων
ἀνήκει δικαιοματικά μόνο στήν πόλη τῆ δικιά του.

Ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη ἔχει, εἴπαμε, στόχο διπλό : Τήν ἔνωση τοῦ
Ἑλληνισμοῦ ἀπό τή μιὰ καί τήν ἀνάγκη τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν
βαρβάρων ἀπό τήν ἄλλη. Παρουσιάζει ὅμως ἀσθηρή ἐνότητα καί τά
μέλη πειθαροῦν στήν κεντρική γραμμή. Θεωρεῖται δίκαια τό ἀριστοῦρ-
γμα τῆς πολιτικῆς κοιτικῆς καί συγκεντρώνει ὅλες τίς ἀρετές τῆς ὄρι-

μης πιά ρητορικῆς τέχνης. Μόλο πού οἱ ἰδέες του δέν ἀκούγονται γιά πρώτη φορά στήν Ἑλλάδα, ὁ ἔξοχος χειρισμός τοῦ θέματος ἀπό τόν Ἰσοκράτη ἔκαμε νά ξεχαστοῦν ὅλα τά προηγούμενα ἔργα, πού παρουσίαζαν τό ἴδιο πρόβλημα.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ Πανηγυρικοῦ πάνω στά πολιτικά γεγονότα τῆς ἐποχῆς εἶναι βέβαια δύσκολο νά ἀποδειχτεῖ. Μποροῦμε ὅμως νά ποῦμε μέ κάποια βεβαιότητα πώς προετοίμασε τό ἔδαφος γιά τή δεύτερη ἀθηναϊκή συμμαχία, πού ἔγινε σέ δύο χρόνια — τό 378 π.Χ. — καί ἀκόμα πώς εἶχε κάποια ἐπίδραση, ἔστω καί ἔμμεση, στά μεταγενέστερα πολιτικά γεγονότα, ὅταν πραγματοποιήθηκε ἡ νίκη τῆς Ἑλλάδας κατά τῶν Περσῶν μέ τήν ἐκστρατεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

Γιά τή φιλολογική ὅμως ἐπίδραση τοῦ Πανηγυρικοῦ μποροῦμε νά εἴμαστε πιό κατηγορηματικοί : Ἦταν ἀπό τά ἀρχαῖα χρόνια ὁ πιό γνωστός, ὁ πιό διαβασμένος λόγος, καί εἶχε τούς περισσότερους μιμητές. Τό ὄφος καί οἱ ἰδέες του στάθηκαν πρότυπο γιά ὅλους τούς μεταγενέστερους, πού ἐπανέρχονται στό πρόβλημα τῶν σχέσεων Ἑλλάδας καί Περσίας. Ἦταν ἀκόμα ὁ λόγος πού προτιμοῦσε καί ὁ Ἰσοκράτης καί ὡς τά τελευταῖα χρόνια του μιλάει πάντα μέ ιδιαίτερη ἀγάπη γι' αὐτόν. (Φίλιππος, § 84—85).

... στην περίπτωση της μελέτης που πραγματοποιήθηκε, οι ερωτηθέντες διαπίστωσαν ότι η παραγωγή είναι καλύτερη από την κατανάλωση, γεγονός που οφείλεται στην υψηλή ποιότητα των πρώτων υλών, στην αυστηρή επιλογή των μηχανημάτων, στην προσεκτική παρακολούθηση της διαδικασίας και στην υψηλή τεχνική ικανότητα του προσωπικού. Οι ίδιοι οι ερωτηθέντες ανέφεραν ότι η παραγωγή είναι καλύτερη από την κατανάλωση, γεγονός που οφείλεται στην υψηλή ποιότητα των πρώτων υλών, στην αυστηρή επιλογή των μηχανημάτων, στην προσεκτική παρακολούθηση της διαδικασίας και στην υψηλή τεχνική ικανότητα του προσωπικού. Οι ίδιοι οι ερωτηθέντες ανέφεραν ότι η παραγωγή είναι καλύτερη από την κατανάλωση, γεγονός που οφείλεται στην υψηλή ποιότητα των πρώτων υλών, στην αυστηρή επιλογή των μηχανημάτων, στην προσεκτική παρακολούθηση της διαδικασίας και στην υψηλή τεχνική ικανότητα του προσωπικού.

... Η παραγωγή είναι καλύτερη από την κατανάλωση, γεγονός που οφείλεται στην υψηλή ποιότητα των πρώτων υλών, στην αυστηρή επιλογή των μηχανημάτων, στην προσεκτική παρακολούθηση της διαδικασίας και στην υψηλή τεχνική ικανότητα του προσωπικού. Οι ίδιοι οι ερωτηθέντες ανέφεραν ότι η παραγωγή είναι καλύτερη από την κατανάλωση, γεγονός που οφείλεται στην υψηλή ποιότητα των πρώτων υλών, στην αυστηρή επιλογή των μηχανημάτων, στην προσεκτική παρακολούθηση της διαδικασίας και στην υψηλή τεχνική ικανότητα του προσωπικού.

... Η παραγωγή είναι καλύτερη από την κατανάλωση, γεγονός που οφείλεται στην υψηλή ποιότητα των πρώτων υλών, στην αυστηρή επιλογή των μηχανημάτων, στην προσεκτική παρακολούθηση της διαδικασίας και στην υψηλή τεχνική ικανότητα του προσωπικού. Οι ίδιοι οι ερωτηθέντες ανέφεραν ότι η παραγωγή είναι καλύτερη από την κατανάλωση, γεγονός που οφείλεται στην υψηλή ποιότητα των πρώτων υλών, στην αυστηρή επιλογή των μηχανημάτων, στην προσεκτική παρακολούθηση της διαδικασίας και στην υψηλή τεχνική ικανότητα του προσωπικού.

... Η παραγωγή είναι καλύτερη από την κατανάλωση, γεγονός που οφείλεται στην υψηλή ποιότητα των πρώτων υλών, στην αυστηρή επιλογή των μηχανημάτων, στην προσεκτική παρακολούθηση της διαδικασίας και στην υψηλή τεχνική ικανότητα του προσωπικού. Οι ίδιοι οι ερωτηθέντες ανέφεραν ότι η παραγωγή είναι καλύτερη από την κατανάλωση, γεγονός που οφείλεται στην υψηλή ποιότητα των πρώτων υλών, στην αυστηρή επιλογή των μηχανημάτων, στην προσεκτική παρακολούθηση της διαδικασίας και στην υψηλή τεχνική ικανότητα του προσωπικού.

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Πολλές φορές απόρησα μέ αυτούς πού καθιέρωσαν τίς θρησκευ-
τικές γιορτές καί ὀργάνωσαν τούς ἀθλητικούς ἀγῶνες¹ : "Ἐκριναν ἀξίες
γιά τόσο μεγάλα ἔπαθλα τίς ικανότητες τοῦ σώματος, ἐνῶ αυτούς
πού κοπίασαν προσωπικά γιά τό κοινό καλό καί καλλιέργησαν ἔτσι
τόν ψυχικό τους κόσμο ὥστε νά εἶναι σέ θέση νά ὠφελήσει καί τούς
ἄλλους, σ' αυτούς δέν ἔδωσαν καμιά τιμητική διάκριση. Καί ὅμως
τό σωστό θά ἦταν γι' αυτούς κυρίως νά νοιαστοῦν· γιατί δύο φορές
τόση δύναμη καί ἂν ἀποχτήσουν οἱ ἀθλητές, οἱ ἄλλοι δέ θά εἶχαν
νά κερδίσουν τίποτα παραπάνω· ἀντίθετα, καί ἕνας μονάχα ἄνθρωπος
ἂν θά σκεφεῖ σωστά, ὅλοι θά ἦταν δυνατοί νά ὠφεληθοῦν, ὅσοι θά ἤθε-
λαν νά γευτοῦν τή γνώση ἐκείνου.

"Ὅμως δέν ἀπογοητεύτηκα ἀπό αὐτό ὥστε νά ἀδρανήσω. "Ἐκρι-
να ἰκανοί ἔπαθλο τή φήμη πού θά μοῦ φέρει αὐτός ὁ λόγος καί ἤρθα νά
δώσω γνώμη καί γιά τόν πόλεμο μέ τούς βαρβάρους καί γιά τήν ἀνάγκη
νά μονοιάσουμε μεταξύ μας, καί ἄς ξέρω καλά ὅτι πολλοί ἀπό
ἔσους κάνουν τούς σοφιστές² ἔχουν κιόλας ἀσχοληθεῖ μέ αὐτό τό θέ-
μα³. "Ἐχω, βλέπετε, τήν ἐλπίδα πώς θά ξεχωρίσω τόσο ἀπό κείνους,
ὥστε νά δημιουργηθεῖ ἡ ἐντύπωση πώς τίποτα σχετικό δέν εἶπανε
ποτέ. "Ἦστερα θεωρῶ ἄριστους τούς λόγους πού ἀναφέρονται στά πιά
σοβαρά θέματα. Αὐτοί προβάλλουν τήν ἀξία τοῦ ρήτορα καί ὅσους
τούς ἀκοῦν τούς ὠφελοῦν πολύ. Τέτοιοι εἶναι καί ὁ λόγος πού
θά πῶ.

"Ἀλλωστε οὔτε καί οἱ συνθήκες ἔχουν ἀλλάξει ἔτσι πού νά εἶναι
ἀνώφελο πιά νά γίνει λόγος γιά τά ζητήματα αὐτά. Οἱ λόγοι πρέπει
νά σταματοῦν μονάχα ὅταν τά πράγματα λάβουν κάποιο τέλος καί
δέν ὠφελεῖ πιά ἡ συζήτηση γι' αὐτά ἢ ὅταν διαπιστωθεῖ πώς κάποιος
λόγος ἔφτασε πιά σέ τέλεια μορφή, ὥστε νά μήν ἀφήνει περιθώρια
στούς ἄλλους νά προχωρήσουν παραπάνω. "Ὅσο ὅμως τά πράγματα
στήν Ἑλλάδα ἀκολουθοῦν τόν ἴδιο δρόμο ὅπως πρῖν καί ὅσα εἰπώθη-
καν ὡς τώρα τυγχίνει νά εἶναι ἄχρηστα, πῶς νά μή στρέψουμε τή

1 Τό θέμα καί
ὁ χειρισμός
του.

2

3

4

5

6

- σκέψη και τό στοχασμό μας στό λόγο αυτόν, πού, ἂν τυχόν πε-
 τύχει τό σκοπό του, σίγουρα θά μᾶς ἀπαλλάξει και ἀπό τόν ἐμφύλιο πό-
 λεμο και ἀπό τή σημερινή ἀναταραχή και ἀπό τίς πιό μεγάλες συμ-
 7 φορές; Ἄλλωστε, ἂν σέ καμιά περίπτωση δέ θά ἦταν δυνατό νά δηλω-
 θοῦν τά ἴδια πράγματα διαφορετικά παρά μέ ἓνα τρόπο, θά μπο-
 ροῦσε ἴσως κανείς νά σκεφετῆ πώς εἶναι περιττό νά ἐνοχλεῖ τόν
 κόσμο χρησιμοποιώντας τά ἴδια ἀκριβῶς ἐπιχειρήματα μέ ἄλλους.
 "Ὅμως ἡ φύση τῶν λόγων εἶναι τέτοια, ὥστε τά ἴδια πράγματα μέ
 8 πολλούς τρόπους νά μπορεῖ νά τά ἀναπτύξεις, και τά σπουδαῖα σάν
 ἀσήμαντα νά τά παρουσιάσεις και τά μικρά νά μεγαλοποιήσεις και
 ἀκόμα τά παλιά μέ σύγχρονο πνεῦμα νά προβάλεις και τά καινούρια
 γεγονότα μέ τόν παλιό δοκιμασμένο τρόπο νά ἐκθέσεις. Γι' αὐτό ἀκρι-
 βῶς δέν πρέπει νά ἀποφεύγεις τά θέματα πού οἱ προηγούμενοι ἀπό
 σένα ἀντιμετώπισαν, ἀλλά νά προσπαθεῖς νά τά ἀναπτύξεις μέ τρόπο
 πιό σωστό ἀπό κείνους. Τά περασμένα γεγονότα βέβαια εἶναι κοινή
 9 κληρονομιά γιά ὅλους μας. Δουλειά τώρα τῶν προικισμένων μέ μυαλό
 εἶναι νά κάνουν σωστή ἐκμετάλλευση αὐτῶν και, στήν κατάλληλη
 στιγμή, νά ἀναφέρουν μονάχα ὅ,τι χρειάζεται γιά τό καθένα ἀπό αὐτά
 και νά τά διατυπώσουν μέ τρόπο ἄψογο. Νομίζω μάλιστα πώς τότε
 10 μονάχα θά μπορούσαν νά προκόψουν και οἱ ἄλλες τέχνες και ἡ
 ρητορική ἐπιστήμη, ὅταν θαυμάζουμε και ἐκτιμοῦμε ὄχι τόσο αὐ-
 τοῦς πού εἶχαν τήν πρωτοβουλία νά ἀρχίσουν ἓνα ἔργο, ὅσο ἐκείνους
 πού τό ἔφεραν σέ πέρας μέ τόν πιό τέλειο τρόπο· οὔτε και αὐτοῦς
 πού θέλουν νά μιλοῦν γιά θέματα πού κανένας ἄλλος προηγούμενα
 δέν ἔπιασε, ἀλλά ὅσους γνωρίζουν νά τά λέν μέ τρόπο πού κανένας
 ἄλλος δέ θά τό μπορούσε.

Βεβαιότητα
 τοῦ
 συγγραφέα
 πώς θά
 ἐκθέσει τό
 θέμα
 καλύτερα ἀπό
 τοῦς
 προατόχους
 του.

- 11 Καί ὅμως βρίσκονται ἄνθρωποι νά κατακρίνουν τοῦς λόγους πού
 ξεπερνοῦν τό πνευματικό ἐπίπεδο τοῦ πλήθους και εἶναι δουλεμέ-
 νοι μέ τέχνη και ἐπιμέλεια. Καί ἔχουν πέσει τόσο ἔξω, ὥστε συγκρί-
 νουν τοῦς ἐπιδεικτικούς λόγους, πού ἔγιναν μέ τέχνη και ἀξιώσεις,
 μέ τά διάφορα δικαστικά ἔγγραφα⁴, πού ἀναφέρονται σέ ἰδιωτικές συμ-
 βάσεις, σάν νά ἦταν ὑποχρεωτικό νά μοιάζουν τά δύο εἶδη. Οὔτε περνάει
 ἀπό τό μυαλό τους πώς τοῦτα ἐδῶ, τά ἔγγραφα, εἶναι γραμμένα ἀπλά
 και ἀπέριττα, ἐνῶ οἱ λόγοι·οἱ ἐπιδεικτικοί, γραμμένοι μέ ἐπιμέλεια
 και σχήματα ρητορικά, ἀποβλέπουν στήν ἐντύπωση πού θά δημιουργ-

γήσουν. "Η μήπως τάχα αυτοί μπορούν και διακρίνουν τήν άπλή έκφραση, ενώ εκείνος πού ξέρει νά μιλάει μέ όλους τούς κανόνες τῆς ρητορικής δέ θά μπορούσε νά τά πει και άπλά;

Δέν τούς διαφεύγει βέβαια ὅτι ἐπαινοῦν ὄσους τυχαίνει νά ἔχουν 12 κάποια ψυχική συγγένεια μαζί τους. Ἐγώ δέν ἔχω τίποτα νά πῶ σ' αὐτούς· ἀπευθύνομαι σ' ἐκείνους πού δέ θά δεχτοῦν τίποτα ἀπό ὅσα λέγονται στήν τύχη, ἀλλά θά δυσανασχετήσουν και θά ζητήσουν νά βροῦν στά λόγια μου ὅ,τι δέν πρόκειται νά βροῦν στούς ἄλλους. Σ' αὐτούς λοιπόν τούς ἐκλεκτούς⁵ δύο λόγια ἀκόμα θά τολμῆσω γιά τή δικιά μου θέση νά τούς πῶ και ἀμέσως ὕστερα θά μπῶ στό θέμα μου.

Βλέπω τούς ἄλλους ρήτορες στά προσιμιά τους νά προσπαθοῦν 13 νά διαθέσουν εὐνοϊκά τό ἀκροατήριό τους, νά βρίσκουν προφάσεις γιά ὅσα πρόκειται νά ποῦν και νά ἰσχυρίζονται ἄλλοι πῶς τάχα ἡ προετοιμασία γιά τό λόγο τους στάθηκε πρόχειρη και βιαστική και ἄλλοι πῶς εἶναι δύσκολο νά βροῦν τά λόγια πού θά ἀποδώσουν ἀκριβῶς τό μέγεθος τῶν γεγονότων⁶. Ἐγώ, ἄν δέ μιλήσω μέ τρόπο πού 14 μου και στό χρόνο πού δαπάνησα, ὄχι μονάχα γιά τή σύνταξη τοῦ λόγου⁷, ἀλλά και σέ ὅλη τή ζωή μου μέχρι τώρα, παρακαλῶ ὄχι μονάχα νά μήν ἔχετε καμιά ἐπιείκεια, ἀλλά νά μέ περιφρονήσετε, νά μέ περιγελάσετε ὅλοι!" Ὅ,τι και νά πεις θά ἀξίζει νά τό πάθω, ἀφοῦ τόσο μεγάλα λόγια λέω χωρίς νά διαφέρω διόλου ἀπό τούς ἄλλους⁸.

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

Γιά μένα ἰδιαίτερα λοιπόν αὐτά εἶχα νά ἀναφέρω στήν ἀρχή. 15 "Ὅσο γιά τά κοινά ζητήματα, πολλοί ἔρχονται και μᾶς λέν πῶς πρέπει ἀπαραίτητα νά σταματήσουμε τήν ἔχθρα μεταξύ μας και νά στραφοῦμε πρὸς τό βάρβαρο· διεκτραγωδοῦν τίς συμφορές πού ἔπασαν ἐπάνω μας ἀπό τόν ἐμφύλιο πόλεμο και ἀπαριθμοῦν τίς ὠφέλειες πού θά προκύψουν ἀπό τήν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Αὐτοί βέβαια ὅλοι μᾶς λένε τήν ἀλήθεια· μόνο πού δέν ἀρχίζουν ἀπό ἐκεῖ πού θά μπορούσαν νά πετύχουν τό σκοπό τους ἀσφαλέστερα. Δηλαδή ἀπό τούς "Ἕλληνες 16 ἄλλοι βρίσκονται κάτω ἀπό τή δικιά μας ἐπιρροή και ἄλλοι κάτω ἀπό τήν ἐπιρροή τῶν Λακεδαιμονίων· τά πολιτεύματα, βλέπετε, πού σύμφωνα μ' αὐτά διοικοῦνται οἱ πόλεις, ἔτσι ξεχώρισαν τούς πῖο πολλούς. "Ὅποιος λοιπόν νομίζει πῶς οἱ ἄλλες πόλεις θά κάνουν κάτι ἀξιο-

15 ΘΕΜΑ Α':
Ποῖος πρέπει
νά ἔχει τήν
ἡγεμονία.

16

λογο, προτοῦ νά συμφιλιωθοῦν οἱ δύο μεγάλες πόλεις, πού τίς κατεϋθύνουν, εἶναι πολύ ἀφελῆς καί βρίσκεται μακριά ἀπό τήν πραγματικότητα.

- 17 "Ὅποιος ὅμως δέν ἐπιδιώκει μονάχα νά ἐπιδειχτεῖ ἀλλά φιλοδοξεῖ νά ἐπιτύχει καί κάποιο ἀποτέλεσμα, πρέπει ἀπαραίτητα νά ἐπιζητήσει ἐκεῖνα τά ἐπιχειρήματα πού θά πείσουν τίς δύο αὐτές πόλεις νά ἀναγνωρίσουν τήν ἰσοτιμία μεταξύ τους καί νά μοιράσουν λογικά τήν ἡγεμονία· καί τά πλεονεκτήματα, πού προσπαθοῦν νά ἐπιτύχουν σήμερα ἀπό τοὺς Ἑλληνας, νά τά ἐπιδιώξουν αὔριο ἀπό τοὺς βαρβάρους.
- 18 Τῆ δικιά μας πόλη βέβαια εἶναι εὐκόλο νά τήν ὀδηγήσουμε πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή· οἱ Σπαρτιάτες ὅμως καί τώρα ἀκόμα δυσπιστοῦν. Κληρονόμησαν, βλέπετε, τῆ λανθασμένη γνώμη ὅτι τάχα εἶναι πατροπαράδοτο προνόμιο σ' αὐτούς νά ὀδηγοῦν τοὺς ἄλλους. Ἄν ὅμως τοὺς ἀποδείξει κάποιος πὼς ἡ τιμὴ αὐτῆ ἀνήκει περισσότερο σ' ἐμᾶς παρά σ' ἐκείνους, θά ἄφηναν ἴσως κατὰ μέρος τίς διαφωνίες πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα καί θά κοιτοῦσαν τό συμφέρον τους.
- 19 Ἐπρεπε λοιπόν καί οἱ ἄλλοι ρήτορες ἀπό αὐτό τό σημεῖο νά κάνουν τήν ἀρχή· νά μὴ μᾶς δίνουν συμβουλές γιά ὅσα θέματα ὑπάρχει ὁμοφωνία, προτοῦ μᾶς δώσουν γνώμη γιά ὅσα ἀμφισβητοῦνται. Ἐγὼ πάντως γιά δύο λόγους βασικά εἶναι ἀνάγκη νά μιλήσω διεξοδικά γι' αὐτά τά τελευταῖα θέματα : Πρῶτα, γιά νά πετύχουμε κάποιο ἀποτέλεσμα ὅσο ἀκόμα εἶναι καιρός καί σταματώντας τίς
- 20 ἔχθρες μεταξύ μας νά πολεμήσουμε ὅλοι μαζί τό βάρβαρο· ὕστερα, ἂν αὐτό σταθεῖ ἀδύνατο, γιά νά δείξω ξεκάθαρα ποιοὶ ἐμποδίζουν τήν εὐτυχία τῶν Ἑλλήνων καί νά γίνει σέ ὅλους φανερό ὅτι ἡ πόλη μας δικαιολογημένα κράτησε καί παλιότερα τήν ἀρχηγία στή θάλασσα καί τώρα πάλι μέ τό δίκιο της διεκδικεῖ τήν ἡγεμονία⁹.
- 21 Καί αὐτό γιατί, ἂν πρέπει σέ κάθε πράξει νά τιμοῦν αὐτούς πού ἔχουν μιά πείρα ἐξαιρετική καί πῖο μεγάλη δύναμη, χωρίς συζήτηση ἐμεῖς ἔχουμε τό δικαίωμα νά πάρουμε πάλι τήν ἡγεμονία, πού εἴχαμε καί σέ παλιότερους καιροὺς : Κανείς δέ θά μπορούσε νά παρουσιάσει ἄλλη πόλη μέ τέτοια ὑπεροχὴ στὸν πόλεμο τῆς στεριᾶς ὅση εἶναι ἡ δικιά μας
- 22 στοὺς ναυτικούς ἀγῶνες. Μά καί ὅσοι ἀκόμα δέ θεωροῦν δίκαιη τήν ἀντίληψη αὐτή, γιατί τά πράγματα ἀλλάζουν διαρκῶς — καί πραγ-

ΟΙ ΤΙΤΑΙΟΙ 21
ΤΗΣ
ΑΘΗΝΑΣ
Ἄοχαίτητα.

ματι ἡ ἐξουσία δέν παραμένει σταθερά ποτέ στά ἴδια χέρια — βρίσκουν ὅμως σωστό νά ἔχουν τήν ἡγεμονία, σάν ὅποιοιδήποτε ἄλλο πρὸνόμιο, αὐτοί πού πρῶτοι τήν ἀπόχτησαν ἢ ὅσοι πρόσφεραν τά μεγαλύτερα ἀγαθά στό Πανελλήνιο, καί αὐτοί, νομίζω, συμφωνοῦν μαζί μου. "Ὅσο πιό πίσω μέσ στό χρόνο ἀναζητήσουμε τίς ρίζες καί γιά τό ἓνα καί γιά τό ἄλλο¹⁰, τόσο πιό κάτω θά ἀφήσουμε αὐτούς πού θά ἀναμετρηθοῦν¹¹ μ' ἐμᾶς στό θέμα τῆς ἡγεμονίας : Εἶναι κοινή ὁμολογία ὅτι ἡ πόλη μας εἶναι ἡ πιό παλιά, ἡ πιό μεγάλη καί ἡ πιό ὀνομαστή σ' ὅλο τόν κόσμο. Καί μόλο πού ἡ ἀρχή τῆς ἱστορίας της στάθηκε ὡπωσδήποτε ἐξαιρετική, γιά τήν κατοπινή λαμπρή πορεία της μέσα στό χρόνο, τῆς πρέπει ἀκόμα μεγαλύτερη τιμή.

Στή χώρα ἐτούτη κατοικοῦμε χωρίς νά διώξουμε ἄλλους¹². οὔτε τή βρήκαμε ἔρημη· οὔτε καί μαζευτήκαμε ἐδῶ πέρα ἀνάκατοι ἀπό διάφορα ἔθνη. Εἶναι τόσο ὠραία καί γνήσια, λέω, ἡ καταγωγή μας, ὥστε ἐκεῖ πού γεννηθήκαμε ἐκεῖ καί κατοικοῦμε χωρίς καμιά διακοπή, γέννημα — θρέμμα αὐτοῦ τοῦ τόπου¹³. "Ἔτσι μπορούμε νά ὀνομάσουμε τήν πόλη μας μέ τίς ἴδιες τρυφερές λέξεις πού χρησιμοποιοῦμε γιά τούς στενοὺς μας συγγενεῖς. Μονάχα ἐμεῖς δηλ. ἀπό τούς "Ἕλληνες ἔχουμε τό δικαίωμα νά τήν ἀποκαλέσουμε τροφό, πατρίδα, μάνα. Καί ἀλήθεια πρέπει νά εἶναι σέ θέση νά προβάλουν μιὰ τόση λαμπρή καταγωγή αὐτοί πού ἔχουν εὐλογία περηφάνια, διεκδικοῦν τήν ἡγεμονία μέ τό δίκιο τους καί ἀναφέρονται συχνά στό παρελθόν τους.

Τόσο σημαντική λοιπόν εἶναι καί ἡ πρώτη μας ἀρχή καί ὅσα ὕστερα μᾶς χάρισε ἡ τύχη. "Ὅσο γιά τά ἀγαθά πού ἐμεῖς προσφέραμε στοὺς ἄλλους, ὁ καλύτερος τρόπος νά τά δοῦμε εἶναι νά ἐξετάσουμε μέ χρονολογική σειρά τά κατορθώματα τῆς πόλης μας ἀπό τήν ἀρχαία ἐποχή. Σέ μιὰ τέτοια θεώρηση θά διαπιστώσουμε ὅτι ἡ πόλη μας ὄχι μονάχα στάθηκε ἡ πρώτη πάντα στοὺς πολεμικούς ἀγῶνες, ἀλλά καί δημιουργήσε ἀποκλειστικά σχεδόν τόν πολιτισμό πού ἔχουμε καί πού μ' αὐτόν ρυθμίζουμε τίς σχέσεις μεταξύ μας καί μᾶς ἐξασφαλίζει τή δυνατότητα νά ζοῦμε ἀνθρωπινά. Ἀναγκαστικά ὅμως ἀπό ὅλες τίς εὐεργεσίες θά διαλέξουμε ὄχι βέβαια αὐτές πού ἦταν ἀσήμαντες — γι' αὐτό καί πέρασαν ἀπαρατήρητες καί δέν ἔγινε λόγος — ἀλλά ἐκεῖνες πού, γιά τήν ἀποφασιστική τους σημασία, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι παντοῦ καί πάντοτε τίς θυμοῦνται καί τίς μνημονεύουν.

Καί πρῶτα πρῶτα αὐτό πού εἶχε πρωταρχική καί ἕμεση ἀνά-

γκη¹⁴ ὁ ὄργανισμός μας τό πῆρε ἀπό τήν πόλη μας. Μπορεῖ βέβαια αὐτό νά εἶναι μονάχα μύθος, ὅμως ἀξίζει καί τώρα νά τόν πῶ: Ἡ Δήμητρα, μέσ στίς περιπλανήσεις της ὅταν τῆς ἔκλεψαν τήν Κόρη¹⁵, ἔφτασε κάποτε στή χώρα μας. Συμπάθησε λοιπόν τούς προγόνους μας γιά ὅσα καλά τῆς ἔκαναν — δέν μπορεῖ ἄλλος νά τά μάθει αὐτά ἐξόν ἀπό τούς μυημένους στά Ἐλευσίνια Μυστήρια¹⁶ — καί τούς χάρισε δῶρα διπλά, δῶρα πού ἔχουν πολύ μεγάλη ἀξία: Τούς καρπούς τῆς γῆς ἀπό τή μιὰ μεριά, πού μᾶς βοήθησαν νά μή ζοῦμε σάν τά θειριά, καί τά Μυστήρια τῆς Ἐλευσίνας ἀπ' τήν ἄλλη, πού δίνουν ἐλπίδες γλυκές στούς μυημένους γιά τό τέλος τῆς ζωῆς μας, γιά τήν αἰωνιότητα.

- 29 Ἡ πόλη μας ὅμως, πού εὐτύχησε νά ἔχει τήν ἀγάπη τῶν θεῶν, εἶχε καί ἄμετρη ἀγάπη γιά τόν ἄνθρωπο. Τόσα ἀγαθά πού ἀπόχτησε δέν τά ἔκρυψε ζηλότυπα ἀπό τούς ἄλλους· ἀπό ὅσα πῆρε σέ ὅλους ἔδωσε. Καί νά, τά Ἐλευσίνια Μυστήρια καί τώρα ἀκόμα κάθε χρόνο τά τελοῦμε¹⁷· τή χρήση πάλι, τή καλλιέργεια καί τήν ὠφέλεια ἀπό τούς δημητριακοῦς καρπούς σέ ὅλους χωρίς ἐξαίρεση τή δίδαξε. Γιά ὅλα αὐτά κανεῖς δέ θά μπορούσε νά ἀμφιβάλει, ἂν μάλιστα προσθέσω λίγα ἀκόμα.

- 30 Πρῶτα πρῶτα τό ἐπιχείρημα πός ἡ παράδοση αὐτή εἶναι πολύ παλιά, πού θά μπορούσε ἴσως νά μᾶς κάνει νά μήν τή λογαριάσουμε, αὐτό τό ἴδιο ἐπιχείρημα δικαιολογημένα θά μπορούσε καί νά ἀποδείξει ὅτι ἔγιναν στήν πραγματικότητα ὅσα λέγονται. Ἀφοῦ πολλοί ἔχουν μιλήσει γιά τήν παράδοση αὐτή καί ὅλοι τήν ἔχουν ἀκουστά, ἐπιβάλλεται νά θεωροῦμε τά λεγόμενα ἀπόλυτα ἀξιόπιστα καί ὄχι λόγια καινούρια ἀδοκίμαστα ἀπό τό χρόνο. Ἐπειτα δέν εἶναι τό μοναδικό μας ἐπιχείρημα ὅτι ὁ μύθος καί ἡ παράδοση φτάνουν στίς μέρες μας ἀπό τά πολύ παλιά· ἔχουμε δυνατότητα νά χρησιμοποιήσουμε καί ἄλλες ἀποδείξεις, πιά ἰσχυρές ἀκόμα ἀπό αὐτό.

- 31 Οἱ περισσότερες δηλ. ἀπό τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας κάθε χρόνο στέλνουν στήν πόλη τή δικιά μας, ἀνάμνηση τῆς παλαιᾶς εὐεργεσίας, τίς ἀπαρχές¹⁸ ἀπό τή συγκομιδή τους· ὅσες μάλιστα ἀθέτησαν τό χρέος τους αὐτό, πολλές φορές τίς πρόσταξε ἡ Πυθία νά φέρουν τόν καρπό καί νά ἐκπληρώσουν ἔτσι τήν πατροπαράδοτη ὑποχρέωσή τους ἀπέναντι στήν πόλη μας. Σέ τί ἄλλο λοιπόν θά ἀξίζε νά ἔχουμε πιότερη ἐμπιστοσύνη, ἂν ὄχι σέ ὅ,τι χρησιμοδοτεῖ ὁ θεός καί συμφωνοῦν μ' αὐτό καί πολλοί Ἕλληνες; Ἀκόμα περισσότερο πού οἱ

παλιές μας παραδόσεις συμβαδίζουν απόλυτα με τὰ σημερινά μας ἔργα καὶ ἐτοῦτα πάλι συμφωνοῦν με ἕσα οἱ παλιοὶ μᾶς ἔχουν παραδώσει.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ αὐτά, ἂν τὰ ἀφήσουμε ὅλα κατὰ μέρος 32 καὶ ἐξετάσουμε τίς πρῶτες στιγμές πού ἐμφανίστηκε ὁ ἄνθρωπος στή γῆ, θά δοῦμε πώς οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι δέ βρῆκαν ἐτοιμα τὰ μέσα τῆς ζωῆς πού ἔχουν τώρα, ἀλλά σιγά σιγά τὰ ἀνακάλυψαν οἱ ἴδιοι. Ποιοὶ ὅμως ἀπὸ ὅλους πρέπει νά παραδεχτοῦμε ἢ ὅτι τὰ δέχτηκαν χάρισμα ἀπὸ τοὺς θεοὺς ἢ ὅτι τὰ ἀνακάλυψαν ψάχνοντας οἱ ἴδιοι; Ὅχι 33 αὐτοὶ πού ὅλοι παραδέχονται πώς εἶναι οἱ ἀρχαιότεροι, οἱ πιό προικισμένοι γιὰ τίς τέχνες καὶ οἱ πιό εὐσεβεῖς πρὸς τοὺς θεοὺς; Περιττό τώρα νά ἀναπτύξω πόση τιμὴ ἀξίζει σ' αὐτούς πού ἔγιναν οἱ δημιουργοὶ τόσο μεγάλων ἀγαθῶν. Εἶναι βέβαιο ὅτι κανεὶς δέ θά μπορούσε νά βρεῖ δῶρο τόσο σημαντικό, ἀντάξιο στὰ κατορθώματά τους.

Γιὰ τὴ σπουδαιότερη λοιπὸν εὐεργεσία, πού στάθηκε ἡ πρώτη, 34 κοινὴ γιὰ ὅλο τὸν κόσμο, αὐτὰ εἶχα νά πῶ. Τὰ ἴδια πάλι χρόνια ἡ πόλη μας ἔβλεπε τοὺς βαρβάρους νά κατέχουν τὸ πιό μεγάλο μέρος ὅλου τοῦ κόσμου τότε, τὴν ὥρα πού οἱ Ἕλληνες, ἀσφυκτικά κλεισμένοι σ' ἓναν τόπο στενό, ἀπὸ ἔλλειψη ἀκριβῶς ζωτικῆς χώρου, ἀλληλοεπιβουλεύονταν καὶ ὁ ἓνας ἐξεστράτευε κατὰ τοῦ ἄλλου, με ἀποτέλεσμα ἄλλοι νά χάνονται ἀπὸ τὴν πείνα καὶ ἄλλοι ἀπὸ τὸν πόλεμο.

Μπροστά σέ μιὰ τέτοια κατάσταση δέν ἦταν βέβαια δυνατὸ νά 35 ἀδιαφορήσει: "Ἔστειλε στίς διάφορες πόλεις ἀρχηγούς, παράλαβαν τοὺς πιό φτωχοὺς, ἔγιναν στρατηγοὶ τους καὶ νίκησαν με τὰ ἔπλα τοὺς βαρβάρους: ἔδρυσαν ὕστερα πόλεις πολλές στίς δυὸ ἡπείρους, ἀποίκησαν ὅλα τὰ νησιά καὶ ἔσωσαν ἔτσι τοὺς συντρόφους τους, μὰ καὶ ὅσους εἶχαν μείνει πίσω στὴν πατρίδα: Στούς τελευταίους, βλέ- 36 πετε, ἄφησαν ἀρκετὴ γῆ, γιὰ νά ἐργάζονται, ἐνῶ στοὺς συντρόφους τους ἔδωσαν περισσότερη ἀπὸ ὅση εἶχαν πρῖν, τώρα μάλιστα πού εἶχαν δικές τους ὅλες τίς χώρες πού κατέχουμε καὶ σήμερα. Ἔτσι διευκόλυναν πολὺ καὶ ὅσους ὕστερα θέλησαν νά μιμηθοῦν τὴν πόλη μας καὶ νά ιδρύσουν ἀποικίες: δέν εἶχαν πιά ἀνάγκη νά ἀντιμετωπίσουν ἓνα σωρὸ κινδύνους γιὰ τὴν κατάκτηση μιᾶς νέας χώρας, ἀφοῦ μπορούσαν νά πᾶν καὶ νά ἐγκατασταθοῦν εὐκόλα σ' αὐτές πού ἤδη εἶχαμε κατακτήσει ἐμεῖς.

"Ὑστερα ἀπὸ αὐτὰ ποιὸς θά μπορούσε νά προβάλει ἡγεμονία με 37

περισσότερα δικαιώματα μές στή βαθιά παράδοση τῶν Ἑλλήνων ἀπό τούτη ἐδῶ, πού παρουσιάστηκε προτοῦ ἀκόμα ἰδρυθοῦν οἱ περισσότερες ἀπό τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας; Καί ἀκόμα ποιά ἡγεμονία θά μπορούσε νά καυχηθεῖ πώς στάθηκε πύο χρήσιμη ἀπό τή δικιά μας, πού ἀναστάτωσε¹⁹ τούς βαρβάρους καί ὀδήγησε τούς Ἕλληνες σέ μιά τέτοια οἰκονομική εὐημερία;

Ἡ προσφορά 38
τῶν πνευμα-
τικῶν ἀγαθῶν
της.

Νά μή θαρρεῖτε ὅμως πώς, ἀφοῦ κατάφερε νά πραγματοποιήσει τά πύο σπουδαῖα ἔργα, ἀδιαφόρησε γιά τά ἄλλα. Βέβαια θεώρησε πρωταρχικό της χρέος νά βρεῖ ψωμί γιά ὅσους πεινοῦσαν — καί εἶναι ἀνάγκη ὅλοι, ὅσοι φιλοδοξοῦν νά διοικήσουν ἱκανοποιητικά ὅλους τούς τομεῖς τῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς μας, αὐτό τό πρόβλημα νά ἀντιμετωπίζουν πρῶτα. Πιστεύοντας ὅμως πώς μιά ζωή, πού ἀποβλέπει νά ἱκανοποιήσει μονάχα οἰκονομικές ἀνάγκες, δέν ἔχει τή δύναμη νά κάμει τούς ἀνθρώπους νά τήν ἐπιθυμοῦν, φρόντισε τόσο καί γιά τίς ἄλλες μας ἀνάγκες, ὥστε ἀπό τά πνευματικά ἀγαθά, πού ἔχουμε ὅλοι σήμερα — αὐτά πού δέν τά πήραμε ἀπό τούς θεούς, ἀλλά τά δημιουργήσαμε οἱ ἴδιοι μέ τήν κοινή προσπάθεια — τίποτα δέν ἔγινε χωρίς τήν ἀποφασιστική συμβολή τῆς δικιάς μας πόλης· ἀντίθετα τά πύο πολλά ὀφείλουν τήν ὑπαρξή τους ἀποκλειστικά σ' αὐτήν.

39 (Ἐλέω νά πῶ ὅτι βρῆκε τούς Ἕλληνες νά ζοῦν χωρίς νόμους καί νά εἶναι σκόρπιοι ἐδῶ καί ἐκεῖ, νά καταδυναστεύονται ἀπό τυράννους ἢ νά χάνονται ἀπό ἀναρχία, καί τούς ἀπάλλαξε ἀπό ὅλα τά κακά αὐτά, ἄλλους ἀναλαμβάνοντας τήν προστασία τους καί σ' ἄλλους προβάλλοντας τόν ἑαυτό της γιά ὑπόδειγμα εὐνομούμενης πολιτείας· εἶναι γνωστό πώς πρώτη αὐτή καθιέρωσε νομοθεσία καί 40 διαμόρφωσε πολίτευμα δημοκρατικό²⁰. Τό ἀποδείχνει εὐκόλα τό ἐξῆς γεγονός: Στά πανάρχαια χρόνια, ὅταν γίνονταν καταγχελίες γιά ἐγκλήματα καί ἤθελαν νά λύσουν τίς διαφορές τους μέ βάση τή λογική καί ὄχι μέ τρόπο αὐθαίρετο²¹, στήριζαν πάντα τήν κρίση τους στίς διατάξεις τῶν δικῶν μας νόμων. Ἀλλά καί ἀπό τίς τέχνες, τόσο τίς βιοποριστικές, ὅσο καί αὐτές πού ἐπινοήσαμε γιά τήν ψυχαγωγία μας, ἄλλες τίς ἀνακάλυψε ἡ πόλη μας καί ἄλλες τίς καλλιέργησε ἀκόμα πύο πολύ καί τίς παράδωσε στους ἄλλους νά τίς χρησιμοποιήσουν.

41 Τούς ἄλλους τομεῖς ἔπειτα τῆς πολὺπλευρῆς δραστηριότητάς της τούς ρύθμισε μέ πνεῦμα τόσο φιλόξενο καί τόσο στοργικό γιά ὅλους ὥστε νά προσαρμόζονται καί σ' αὐτούς πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπό χρῆ

ματα και σε όσους θέλουν να απολαύσουν τα αγαθά τους· δεν ήταν ξστοργη ούτε για όσους τους ευνόησε ή τύχη ούτε για κείνους πού δυστυχοῦσαν στον τόπο τους, αλλά εξασφάλισε στους πρώτους ευχάριστη και άνετη ζωή²², στους άλλους πάλι σίγουρο καταφύγιο και ασφάλεια²³.

Ἄκόμα είναι γνωστό πώς κάθε χώρα βέβαια δεν παρουσιάζει 42
αυτάρκεια σε όλα τα προϊόντα : "Αλλά τῆς λείπουν και άλλα τὰ ἔχει παραπάνω από τις ανάγκες της. "Έτσι υπάρχει μέγα πρόβλημα πού να διαθέσει τό περίσσειμα και από πού να κάνει εισαγωγή για τὰ ἄλλα. Και αυτό όμως τό πρόβλημα ή πόλη μας τό αντιμετώπισε μέ τρόπο αποφασιστικό : Στή μέση τῆς Ἑλλάδας ἔκαμε ἔμπορικό κέντρο τόν Πειραιά, ὅπου συγκεντρώνονται τόσα προϊόντα, ὥστε αυτά πού είναι δύσκολο να τὰ προμηθευτεῖς καθένα και από τόπον ἄλλο, ἐδῶ τὰ βρίσκεις εύκολα ὅλα συγκεντρωμένα.

Σ' αὐτούς λοιπόν πού καθιέρωσαν τις πανελλήνιες γιορτές ται- 43
ριάζει δίκαιος ἔπαινος. Μᾶς κληροδότησαν τό θαυμάσιο ἔθιμο να μαζευόμαστε ὅλοι μαζί στον ἴδιο τόπο ὕστερα από σπονδές και από διάλυση τῆς ἔχθρας πού μᾶς χώριζε²⁴. να ἐνώνουμε κατόπιν τις προσευχές και τις θυσίες μας και να θυμόμαστε τους παλιούς συγγενικούς δεσμούς μας, να ἔχουμε πιά φιλική διάθεση στό μέλλον ὁ ένας για τόν ἄλλο και τέλος να ἀνανεώνουμε τις παλιές φιλίες και να δημιουργοῦμε νέες. Οὔτε λοιπόν για τους κοινούς ἀνθρώπους ούτε 44
και για τις προικισμένες φύσεις είναι ἄσκοπη ή προσέλευση στις πανελλήνιες γιορτές, ἀφοῦ οἱ τελευταῖοι ἔχουν τήν εύκαιρία να ἐπιδείξουν τὰ προσόντα τους μπροστά στό συγκεντρωμένο πλῆθος τῶν Ἑλλήνων²⁵ και οἱ ἄλλοι μποροῦν να τους καμαρώσουν πού κάνουν μεταξύ τους ἀγώνα εὐγενικό. Και ὅλοι είναι ευχαριστημένοι, ἀφοῦ ὅλοι ἔχουν μέ τί να ἱκανοποιηθοῦν : Οἱ θεατές βλέπουν τους ἀθλητές να ἀγωνίζονται για χάρη τους και τοῦτοι πάλι σκέφτονται πώς ὅλοι ἤρθαν για να τους καμαρώσουν. Ἄφοῦ λοιπόν τόσο καλό κάνουν σ' ἐμᾶς οἱ πανελλήνιες συγκεντρώσεις, ἦταν φυσικό να μή μείνει πίσω ή πόλη μας ούτε και σ' αυτές.

Και πράγματι ἀπόχτησε θεάματα πάρα πολλά και θαυμαστά²⁶, 45
ἄλλα πολυτελή και πολυδάπανα, ἄλλα ὀνομαστά για τήν ἀξία τους τήν καλλιτεχνική και ἄλλα πάλι πού συνδυάζουν και τὰ δύο. Και εἶναι τόσο τό πλῆθος τῶν ἀνθρώπων πού καταφθάνουν συνέχεια στήν

- πόλη μας, ὥστε, ἂν κάτι καλὸ ὑπάρχει στὴν ἐπικοινωνία αὐτὴ ἀνάμεσα στους ἀνθρώπους, καὶ αὐτὸ τὸ ἀπόλαυσε ἡ πόλη μας. Πέρα ἀπὸ αὐτὰ ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νὰ βρεῖ κανεὶς ἐδῶ φίλους εὐλικρινεῖς καὶ συντροφικές κάθε λογγῆς²⁷, νὰ δεῖ ἀγῶνες δρόμου καὶ σωματικῆς ἀλκῆς, ἀγῶνες λόγου, πνεύματος καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἔργων τοῦ ἀνθρώπου, καὶ γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ πῦρ μεγάλα ἔπαθλα. Γιατί, ἐκτός ἀπὸ ὅσα ἀθλοθετεῖ ἡ ἴδια, τὰ καταφέρνει νὰ προσφέρουν καὶ οἱ ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδας· καὶ αὐτὸ γιὰτί ὅσα ἐμεῖς κρίνουμε ἄξια, ἀμέσως ἀποχτοῦν μιὰ τέτοια φήμη, πού τὰ ἀγαπάει ὅλος ὁ κόσμος. Ξέχωρα ἀπὸ αὐτὰ οἱ ἄλλες πανελλήνιες συγκεντρώσεις γίνονται σέ χρονικὰ διαστήματα ἀραιά²⁸ καὶ διαλύονται γρήγορα, ἐνῶ ἡ πόλη ἡ δικιά μας εἶναι μιὰ ἀδιάκοπη γιορτὴ γιὰ ὅσους φτάνουν σ' αὐτὸν τὸν τόπο.
- 47 Ἡ πόλη μας δίδαξε ἐπίσης ὅτι ἡ καλλιέργεια τοῦ πνεύματος²⁹ τὰ ἐπινόησε καὶ ἔδωσε μορφή σέ ὅλα αὐτὰ, μᾶς ἔδωσε τὰ ἐφόδια νὰ μεταφέρουμε τὴ θεωρία σέ πράξη, γλύκανε τίς σχέσεις μεταξύ μας, ξεχώρισε τίς συμφορές σ' αὐτές πού φέρνει ἡ ἀμάθεια καὶ αὐτές πού φέρνει ἡ ἀνάγκη καὶ μᾶς ἔμαθε νὰ φυλαγόμαστε ἀπὸ τίς πρῶτες καὶ νὰ ἀντιμετωπίζουμε μὲ καρτερία τίς ἄλλες. Ἡ πόλη μας ἀναγνώρισε ἀκόμα τὴν πρέπουσα ἀξία στὴν τέχνη τοῦ λόγου, πού ὅλοι λαχταροῦν νὰ ἀποχτήσουν, φθονοῦν ὥστόσο αὐτοὺς πού τὴν κα-
- 48 τέχουν. Καὶ αὐτὸ γιὰτί ἔχει βαθιὰ ἐπίγνωση πὼς εἶναι τὸ μόνο φυσικὸ μας πλεονέκτημα ἀπέναντι στὰ ζῶα καὶ ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι πού μᾶς κάνει νὰ ξεχωρίζουμε ἀπὸ ἐκεῖνα σέ ὅλες τίς ἄλλες ἐκδηλώσεις μας· βλέπει καλὰ ὅτι ἡ τύχη στίς ἄλλες βέβαια πλευρές τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος εἶναι ἔτσι ἰδιότροπη καὶ ἄστατη, ὥστε πολλές φορές δὲν πετυχαίνουν στὴ ζωὴ οἱ μυαλωμένοι, ἐνῶ τὰ καταφέρνουν οἱ ἀνόητοι, καὶ μονάχα οἱ λόγοι πού εἶναι καμωμένοι μὲ ὁμορφιά καὶ τέχνη δὲν εἶναι δυνατό νὰ βγοῦν ἀπὸ ἀμαθεῖς καὶ ἄξεστους, παρά εἶναι
- 49 δημιουργήματα πνευμάτων φωτεινῶν καὶ προικισμένων. Ἐρεῖ ἀκόμα ὅτι οἱ καλλιεργημένοι καὶ αὐτοὶ πού θεωροῦνται ἄξεστοι σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο διαφέρουν μεταξύ τους βασικά, ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἀνατράφηκαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅπως ταιριάζει σέ ἐλεύθερους δὲν ξεχωρίζουν ἀπὸ τὴν παλικάριά καὶ ἀπὸ τὰ πλοῦτη τους καὶ ἀπὸ ἄλλα τέτοια ἀγαθὰ· ἡ ἰκανότητα στὸ λόγο εἶναι πού τοὺς προβάλλει καὶ ἀποτελεῖ κατὰ κοινὴ ὁμολογία τὸ ἀλάνθαστο κριτήριον γιὰ τὸ βαθμὸ καλλιέργειας πού διαθέτει ὁ καθένας· καὶ ὅσοι χειρίζονται τὸ λόγο μὲ ἰκανότητα δὲν

ἔχουν δύναμη μόνο στὸν τόπο τους, ἀλλὰ καὶ στὰ ἄλλα μέρη τοῦ τιμοῦν.

Τόσο πολὺ ξεπέρασε ἡ πόλη μας ἄλλους τοὺς ἄλλους στὴν πνευμα- 50
 τικὴ ἀνάπτυξη καὶ στὴν τέχνη τοῦ λόγου, ὥστε οἱ δικοὶ τῆς μαθητές
 ἔγιναν δάσκαλοι στοὺς ἄλλους³⁰. τὸ ὄνομα πάλι "Ἑλληνας κατόρθωσε
 νὰ μὴ συμβολίζει πιά τὴν καταγωγὴ, ἀλλὰ τὴν καλλιέργεια τοῦ πνεύ-
 ματος, καὶ "Ἑλληνας νὰ ὀνομάζονται πρὸς πολὺ ὅσοι δέχτηκαν τὸν τρό-
 πο τῆς δικιᾶς μας ἀγωγῆς καὶ μόρφωσης παρὰ αὐτοὶ ποὺ ἔχουν τὴν
 ἴδια μὲ ἐμᾶς καταγωγὴ.

Γιὰ νὰ μὴ δώσω ὅμως τὴν ἐντύπωση πὼς πελαγοδρομῶ σὲ λε- 51
 πτομέρειες, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ ὑποσχέθηκα πὼς θὰ ἀναπτύξω ὅλο τὸ θέ-
 μα στὴ γενικὴ μορφή του, καὶ γιὰ νὰ μὴ φανεῖ πὼς πλέκω ἐγκώμιο
 στὴν πόλη μας μὲ ὅλα τὰ παραπάνω, γιὰτὶ ἀδυνατῶ νὰ τὴν ἐπαινέσω
 γιὰ τὰ πολεμικὰ τῆς κατορθώματα, ἅς ποῦμε πὼς τὰ εἶπα ὅλα αὐτὰ
 γιὰ ὅσους ἱκανοποιεῖται τὸ φιλότιμό τους ὅταν ἀκοῦν τέτοια θέματα.
 Ἐγὼ προσωπικὰ νομίζω ὅτι στοὺς προγόνους μας δέν ταιριάζει μικρό-
 τερη τιμὴ γιὰ τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους ποὺ ἀντιμετώπισαν ἀπὸ ὅση
 γιὰ τίς ἄλλες εὐεργεσίες ποὺ πρόσφεραν στοὺς "Ἑλληνας. Δέν ἦταν δὲ 52
 οὔτε μικροὶ οὔτε ἀσήμαντοι οὔτε καὶ λίγοι οἱ ἀγῶνες ποὺ ὑπόμειναν·
 ἀντίθετα, πολλοὶ καὶ μεγάλοι καὶ φοβεροὶ! "Ἄλλοι γιὰ νὰ ὑπερασπί-
 σουν τὴ δικιὰ τους χώρα καὶ ἄλλοι γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων —
 εἶναι γνωστὸ πὼς πάντοτε διέθεταν τὴ δύναμη τῆς πόλης γιὰ τὸ
 κοινὸ συμφέρον τῆς Ἑλλάδας καὶ γιὰ τὴν ὑπεράσπιση Ἑλλήνων,
 ποὺ δεινοπαθοῦσαν. Γι' αὐτὸ δὲ καὶ μᾶς κατακρίνουν μερικοὶ πὼς 53
 τάχα δέ σκεφτόμαστε λογικὰ, ἀφοῦ εἶχαμε τὴν ἀνόητη συνήθεια
 νὰ βοηθοῦμε τοὺς ἀδύνατους — λές καὶ δέ βοηθᾶνε τέτοια λόγια
 αὐτοῦς ποὺ θέλουν νὰ μᾶς ἐπαινέσουν! Ὑποθετήσαμε αὐτὴ τὴν τακτι-
 κὴ ὄχι γιὰτὶ δέν ξέρουμε τί ρόλο παίζουν οἱ ἰσχυρὲς συμμαχίες γιὰ τὴν
 ἀσφάλειά μας· ξέρουμε καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους τίς συνέπειες μιᾶς
 τέτοιας τακτικῆς, ἀλλὰ τὸ βρίσκουμε πρὸς ἔντιμο νὰ ὑπερασπίσουμε
 τοὺς πρὸς ἀδύνατους ἐναντίον τὸ συμφέρον μας, παρὰ νὰ συνεργοῦμε
 στὶς ἀδικίες τῶν ἰσχυρῶν, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουμε ὕλικὰ
 κέρδη.

"Ἴσως θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἀντιληφθεῖ κανεὶς τὴ νοοτροπία καὶ 54
 τὴ δύναμη τῆς πόλης μας ἀπὸ τίς ἐπικλήσεις γιὰ βοήθεια ποὺ μερι-
 κοὶ μᾶς ἔκαναν ὡς τώρα. Αὐτές που τώρα τελευταῖα ἔγιναν ἢ

51 Πολεμικὲς
 ἐπιχειρήσεις τῆς
 Ἀθήνας πρὶν
 ἀπὸ τὰ
 Μηδικὰ.

- ἦταν γιά ἀσήμαντα ζητήματα θά τίς παραλείψω. Ὅμως πολύ προ-
 τοῦ νά γίνουν τά Τρωϊκά — ἀπό ἐκεῖ εἶναι σωστό νά ἀντλοῦν ἐπιχει-
 ρήματα ὅσοι προβάλλουν δικαιώματα πατροπαράδοτα — ἤρθαν οἱ
 γιοί τοῦ Ἑρακλῆ³¹ καί λίγο πρὶν ὁ Ἄδραστος³² τοῦ Ταλαοῦ καί βασι-
 55 λιάς τοῦ Ἄργου. Ὁ τελευταῖος ἀπότυχε στήν ἐκστρατεία κατὰ τῆς
 Θήβας καί δέν εἶχε τή δύναμη ὁ ἴδιος νά σηκώσει καί νά θάψει τούς νε-
 κρούς πολεμιστές του, πού εἶχαν πέσει κάτω ἀπό τά τείχη τῆς Καδ-
 μείας. Ζήτησε λοιπόν ἀπό τήν πόλη μας νά τόν συνδράμει σ' αὐτή
 τή συμφορά — πού σέ ὅλους εἶναι δυνατό νά τύχει — καί νά μήν ἀνε-
 χτεῖ νά μένουν ἄταφοι οἱ σκοτωμένοι στούς πολέμους, οὔτε νά κατα-
 56 πατηθεῖ παλιά συνήθεια καί νόμος ἱερός πατροπαράδοτος. Γά τέκνα
 πάλι τοῦ Ἑρακλῆ, κυνηγημένα ἀπό τήν ἔχθρα τοῦ Εὐρυσθέα, ἄφη-
 σαν κατὰ μέρος τίς ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδας σάν ἀνίκανες νά τούς
 προσφέρουν συνδρομή στή δυστυχία τους καί πίστεψαν πώς μόνο ἡ
 δικιά μας ἦταν σέ θέση νά τούς παρασταθεῖ γιά τό καλό πού ὁ πατέ-
 ρας τους ἔκανε σέ ὅλη τήν ἀνθρωπότητα.
- 57 Ἄπό ὅλα αὐτά φαίνεται ὀλοκάθαρα πώς καί τά χρόνια ἐκεῖνα ἡ
 πόλη μας εἶχε τά πρωτεῖα : Ποιός τάχα θά εἶχε τό κουράγιο νά κάνει
 ἐπικλήσεις γιά βοήθεια ἢ σέ κατώτερους του ἢ στούς ὑποταγμένους σέ
 ἄλλους καί δέ θά λογάριάζε τούς πιά ἰσχυρούς; Ἀκόμα περισσότερο
 πού τά ζητήματά τους δέν εἶχαν χαρακτήρα ἰδιωτικό, ἀλλά παρουσία-
 ζαν ἐνδιαφέρον γενικό, καί ἦταν φυσικό νά ἀσχοληθοῦν μέ αὐτά μονάχα
 ὅσοι διεκδικοῦσαν τό δικαίωμα νά κατευθύνουν τίς τύχες τῶν Ἑλλήνων.
- 58 Ἄλλωστε δέ φαίνεται νά διαψεύστηκαν οἱ ἐλπίδες τους, πού
 τούς ὀδήγησαν νά καταφύγουν στούς προγόνους μας. Ἀνάλαβαν
 ὅπως ξέρουμε, ἀπό τή μιὰ μεριά τόν πόλεμο ἐνάντια στούς Θηβαίους,
 γιά νά πετύχουν νά ἐνταφιαστοῦν οἱ νεκροί, καί ἀπό τήν ἄλλη τά ἔβα-
 λαν μέ τή δύναμη τοῦ Εὐρυσθέα γιά τό χατήρι τῶν παιδιῶν τοῦ Ἑ-
 ρακλῆ. Ἔτσι ἀνάγκασαν μέ ἐκστρατεία τούς Θηβαίους νά παραδώ-
 σουν τούς νεκρούς στούς συγγενεῖς τους νά τούς θάψουν· ἀλλά καί
 τό στρατό τῶν Πελοποννησίων, πού ἔκαμε εἰσβολή στή χώρα μας
 μαζί μέ τόν Εὐρυσθέα, τόν καταδίωξαν, τόν νίκησαν στή μάχη καί
 ἔδωσαν γερό χτύπημα στήν ὑπεροψία καί τή θρασύτητα ἐκείνου.
- 59 Καί γιά τά ἄλλα τους κατορθώματα βέβαια τούς θαυμάζουν τούς
 προγόνους μας, ὅμως φήμη ἀκόμα μεγαλύτερη ἀπόχτησαν ἀπό τίς
 πράξεις τους αὐτές. Δέν πέτυχαν δά καί μικρό πράγμα: Ἄλλαξαν τόσο

τύχη και στίς δυό περιπτώσεις πού ἀνάφερα πιό πάνω, ὥστε αὐτός πού ἔκρινε σωστό νά μᾶς ἰκετεύσει γύρισε πίσω, ἀφοῦ πέτυχε ὅλα ὅσα ζήτησε, μέ τή βία, ἀπ' τοὺς ἐχθρούς του· ὁ Εὐρουσθέας πάλι, πού ἔλπισε γιά μιὰ στιγμή πὼς θά μᾶς ἐπιβληθεῖ μέ τή βία, πιάστηκε αἰχμάλωτος καί ἀναγκάστηκε νά πέσει στά πόδια μας ἰκέτης. Αὐτός 60 πού σέ ὅλη τή ζωή του ἔδινε ἐντολές καί καταδυναστεύε ἐκεῖνον, πού ξεπέρασε τή φύση τήν ἀνθρώπινη— ἦταν γιός τοῦ Δία³³, μά καί σάν ἄνθρωπος θεϊκιά δύναμη εἶχε— ὅταν ἔκανε τό λάθος νά τά βάλει μαζί μας, τόσο ἀνάποδα τοῦ ἦρθαν τά πράγματα, ὥστε ἔπεσε στά χέρια τῶν ἀπογόνων τοῦ θύματός του καί τελείωσε ντροπιασμένος τή ζωή του.

Παρόλο πού πολλές ἦταν οἱ εὐεργεσίες πού προσφέραμε στήν 61 πόλη τῶν Σπαρτιατῶν, ἡ περίστασις τό ἔφερε νά σᾶς μιλήσω μοναχά γι' αὐτήν. Καί αὐτό γιὰτί οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν βασιλιάδων τῆς Σπάρτης καί ἀπόγονοι τοῦ Ἡρακλῆ, στηριγμένοι ἀκριβῶς στή σωτηρία πού τοὺς ἐξασφαλίσαμε ἐμεῖς, κατέβηκαν στήν Πελοπόννησο, πῆραν τό Ἄργος, τή Λακεδαίμονα καί τή Μεσσηνίαν, ἔδρυσαν ὕστερα τή Σπάρτη καί ἔγιναν οἱ δημιουργοί τῶν ἀγαθῶν πού ἀπολαβαίνουσι τώρα ὅλοι. Ὅλα αὐτά βέβαια ἔπρεπε νά τά θυμοῦνται ἐκεῖνοι 62 καί σέ καμιὰ περίπτωση νά μήν εἰσβάλλουν στή χώρα τούτη, ἀπό ὅπου ξεκίνησαν καί ἀπόχτησαν τόση εὐημερία· ποτέ νά μή βάζουν σέ κίνδυνο τήν πόλη αὐτή, πού ἀντιμετώπισε κινδύνους, γιά νά ὑπερασπίσει τά τέκνα τοῦ Ἡρακλῆ· οὔτε καί νά ἔχουν τήν ἀξίωση νά κάνουν σκλάβοι τοὺς³⁴ τήν πόλη, πού ἔσωσε τό γένος τοῦ Ἡρακλῆ, τή στιγμή μάλιστα πού κάνουν βασιλιάδες τοὺς ἀπογόνους του.

Μά καί ἂν ἀκόμα πρέπει νά ἀφήσω κατά μέρος τήν καλοσύνη 63 πού τοὺς δεῖξαμε καί τήν εὐγνωμοσύνη πού χρωστοῦν σ' ἐμᾶς, γιά νά ξαναγυρίσω στό βασικό μου θέμα καί νά σᾶς πῶ τά πράγματα χωρὶς περιστροφές, ἔχω νά πῶ ὅτι δέν εἶναι πατροπαράδοτη συνήθεια τῶν Ἑλλήνων νά διευθύνουν οἱ ξενοφερμένοι³⁵ τοὺς αὐτόχθονες³⁶, οὔτε καί ὅσοι εὐεργετήθηκαν τοὺς εὐεργέτες τους, οὔτε καί αὐτοὶ πού ἔπεσαν στά γόνατα θερμοπαρακαλώντας ὅσους τοὺς δέχτηκαν μέ καλοσύνη καί ἀνθρωπιά.

Μπορῶ ὅμως νά ἀποδείξω αὐτά καί πιό συνοπτικά : Ἀπό 64 τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας, ἂν βγάλεις τή δικιά μας, ἦταν καί εἶναι οἱ πιό μεγάλες τό Ἄργος, ἡ Θήβα καί ἡ Σπάρτη. Οἱ πρόγονοί μας ὅμως τόσο τοὺς πέρασαν ὅλους αὐτούς, ὥστε γιά τό χατήρι τῶν

- Ἀργείων, ὅταν ἔπαθαν τῆ συμφορὰ ἐκείνη, ἐπέβαλαν τῆ θέλησὴ τους
 στους Ἐθναίους, τῆ στιγμή μάλιστα πού ἐτοῦτοι ἦταν γεμάτοι ἔπαρ-
 65 ση, πού νίκησαν. Ἔπειτα γιά τους ἀπογόνους τοῦ Ἡρακλῆ νίκη-
 σαν πολεμώντας τους Ἀργεῖους καί τους ἄλλους Πελοποννησίους.
 Τέλος μέ τόν πόλεμο κατά τοῦ Εὐρυσθέα ἔσωσαν αὐτούς πού ἴδρυσαν
 τῆ Σπάρτη καί σήμερα τήν κυβερνοῦν. Ὑστερα ἀπ' ὅλα αὐτά δέν
 ξέρω μέ ποιόν τρόπο θά μπορούσε νά ἀποδείξει κανεῖς σαφέστερα τό
 δικαίωμα πού ἔχουμε γιά τήν ἡγεμονία τῶν Ἑλλήνων.
- 66 Τώρα, νομίζω, ἦρθε ἡ ὥρα νά μιλήσω καί γιά τά κατορθώματα
 τῆς πόλης κατά τῶν Περσῶν, κυρίως γιατί βασικό θέμα τοῦ λόγου
 μου αὐτοῦ εἶναι ἡ ἡγεμονία τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τους. Ἄν ἀπα-
 ριθμοῦσα ὅμως ὅλους ἐκείνους τους ἀγῶνες, θά ἔτρωγα χωρίς ἄλλο
 πολύ χρόνο· γι' αὐτό, ὅπως καί παραπάνω, θά σταθῶ μόνο στους
 πιό σημαντικούς.
- 67 Οἱ Θράκες λοιπόν, οἱ Σκύθες³⁷ καί οἱ Πέρσες ὅπωςδήποτε εἶναι
 τά πιό πολεμικά ἀπό τά βαρβαρικά ἔθνη καί ἔχουν τήν πιό μεγάλη
 δύναμη. Ὅλοι αὐτοί τά βάλανε μαζί μας, καί ἡ πόλη ἀντιμετώπισε
 σκληροῦς ἀγῶνες ἐναντίον τους. Τί θά ἀπομείνει τώρα γιά ἐπιχείρη-
 μα σ' αὐτούς πού ὑποστηρίζουν τό ἀντίθετο, ἀφοῦ θά ἀποδειχτεῖ ὅτι,
 ὅσοι ἀπό τους Ἑλληνες ἀδυνατοῦσαν νά βροῦν τό δίκιο τους, σ' ἐμᾶς
 κατάφευγαν γιά προστασία καί, ὅσοι ἀπό τους βαρβάρους εἶχαν σκο-
 πό νά ὑποδουλώσουν τους Ἑλληνες, πρῶτα τά ἐβαζαν μαζί μας;
- 68 Ἀπό τους πολέμους αὐτούς βέβαια ὁ πιό ὀνομαστός στάθηκε ὁ
 Περσικός. Ὅμως τά ἀρχαιότερα κατορθώματά μας δέν ἀποτελοῦν
 ἀπόδειξη μικρότερη γιά ὅσους προβάλλουν δικαιώματα στό θέμα τῆς
 πατροπαράδοτης ἡγεμονίας. Θέλω νά πῶ πῶς, τόν καιρό πού ἡ Ἑλλά-
 δα ἦταν ταπεινή καί ἀσήμαντη, ἦρθαν στή χώρα μας οἱ Θράκες μέ τόν
 Εὐμόλοπο³⁸, τό γιό τοῦ Ποσειδώνα, καί οἱ Σκύθες μέ τίς Ἀμαζόνες³⁹,
 τίς θυγατέρες τοῦ Ἄρη — ὄχι βέβαια τήν ἴδια ἐποχή, ἀλλά τά χρό-
 νια πού τό καθένα ἔθνος ἀπό τά δύο αὐτά ἐπιχειροῦσε νά ἐπεκταθεῖ
 καί στήν Εὐρώπη. Μισοῦσαν ὅπωςδήποτε ὅλους μαζί τους Ἑλληνες,
 μά ἐπινόησαν προφάσεις γιά νά τά βάλουν μέ ἐμᾶς ξεχωριστά, ἀκρι-
 βῶς γιατί πίστευαν πῶς, πολεμώντας μόνο μέ τῆ δικιά μας πόλη,
 τήν ἴδια ὥρα θά ἐξασφάλιζαν κυριαρχία πάνω σέ ὅλους τους Ἑλλη-
 νες.
- 69 Βέβαια δέν τά κατάφεραν. Μπορεῖ νά πολέμησαν μόνο μέ τους

δικούς μας τούς προγόνους, έπαθαν όμως τέτοια συμφορά, σαν να τά έβαλαν μέ όλο τόν πληθυσμό τῆς γῆς. Θέλετε και απόδειξη για τό μέγεθος τῆς καταστροφῆς πού τούς βρήκε τότε; Ποτέ ή παράδοση γι' αὐτά τά γεγονότα δέ θά ήταν τόσο ζωντανή, αν τό κατόρθωμα τό ίδιο δέν είχε έντελώς ξεχωριστή σημασία.

Λένε μάλιστα για τίς 'Αμαζόνες πώς, από όσες ήρθαν έδω, κα- 70
μιά δέ γύρισε πίσω και όσες πάλι απόμειναν στον τόπο τους διώχτη-
καν από τήν έξουσία πού είχαν, μόνο και μόνο για τό κακό πού έπα-
θαν έδω. Για τούς Θράκες ύστερα, πού είχαν τά ίδια σύνορα μ' έμās
πρωύτερα, λένε ότι μέ εκείνη τήν καταστροφή πῆγαν και χώθηκαν
τόσο βαθιά, ώστε στον άδειο χωρο πού ήφρησαν εγκαταστάθηκαν
έθνη πολλά και διάφορες φυλές και χτίστηκαν τεράστιες πόλεις.

Καλά και άξια βέβαια είναι όλα αὐτά για όσους μέ τό δικιο τους 71
δικαικκοῦν τήν ήγεμονία τῆς 'Ελλάδας. "Όμως κατορθώματα ανά-
λογα μέ αὐτά και ύπως θά τά περίμενε κανένας από τούς απογόνους
τέτοιων προγόνων είναι εκείνα πού έκαναν όσοι πολέμησαν μέ τό Δα-
ρεϊτο και τόν Ξέρξη. Αὐτός ό πόλεμος βέβαια ήταν ό φοβερότερος
από όλους, και έπεσαν μαζεμένοι στην 'Ελλάδα κίνδυνοι πάμπολλοι
τήν ίδια εποχή. Οι έχθροι πίστευαν πώς ήταν ακατάβλητοι για τό
πλήθος τους τό άμέτρητο, και οι σύμμαχοί μας νόμιζαν πώς ή πα- 72
λικαριά τους δέ βρίσκει τό ταίρι της. Παρ' όλα αὐτά οι πρόγονοί μας
νίκησαν και τούς δυό — φυσικά μέ τόν τρόπο πού στον καθένα
ταίριαζε — και στις μάχες όλες διακρίθηκαν. Γι' αὐτό και κρίθη-
καν άμέσως άξιοι για τά άριστεία και πολύ γρήγορα απόχτησαν
τήν ήγεμονία στη θάλασσα, πού τούς τήν έδωσαν οι άλλοι "Έλληνες,
χωρίς να τήν άμφισβητοῦν ούτε και αὐτοί πού επιδιώκουν σήμερα
να μās τήν αφαιρέσουν⁴⁰.

Και άς μή νομίσει κανένας πώς μου διαφεύγει ότι και οι Σπαρ- 73
τιάτες τά δύσκολα εκείνα χρόνια πρόσφεραν έξαιρετικές ύπηρεσίες
στην 'Ελλάδα. "Ισα ίσα! Μά γι' αὐτό ακριβώς κιόλας μπορω και
πλέκω τέτοιο εγκώμιο στην πόλη μας γιατί τῆς έλαχαν τέτοιοι αν-
ταγωνιστές και μπόρεσε να τούς ξεπεράσει τόσο. Μάλιστα θέλω να
πω περισσότερα για τίς δυό πόλεις, να μή μιλήσω σύντομα, για να
σας βοηθήσω να θυμηθείτε ακριβώς δυό πράγματα σπουδαία : Και
τήν παλικαριά των πατεράδων μας και τό μίσος τους τό άσβηστο
για τούς βαρβάρους.

71 Η απονδαιό-
τητα των Μηδι-
κών — Συμβολή
Σπάρτης και
Αθηνών.

72

73

Βέβαια δέν ξεχνῶ πώς εἶναι δύσκολη ἡ θέση μου, ἀφοῦ ἤρθα τελευταῖος νά μιλήσω γιά θέματα πού ἄλλοι τά καταπιάστηκαν ἀπό κανόρῳ καί μίλησαν γι' αὐτά πολλές φορές σέ λόγους ἐπιτάφιους οἱ πῶ δεινοί τῆς πόλης ῥήτορες⁴¹. Εἶναι φυσικό τά πιό σπουδαῖα σημεῖα τοῦ νά ἔχουν πιά ἐξαντληθεῖ καί νά ἔχουν ἀπομείνει μονάχα λεπτομέρειες. Καί αὐτές ὅμως, ἀφοῦ τό ἐπιβάλλει ἡ περίσταση, δέ θά διστάσω νά τίς ἀναφέρω.

*Ἐπαινος τῶν 75
προγόνων,
πού διαμόρφω-
σαν τή γενιά
τῶν Μηδικῶν.*

Βέβαια πρόσφεραν, νομίζω, πάρα πολλές εὐεργεσίες καί ἀξίζουσι χωρίς ἄλλο τόν πιό μεγάλο ἔπαινο αὐτοῖ πού πρόταξαν τά στήθη τοῦ γιά τήν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων⁴². Ὅμως σωστό δέν εἶναι νά ξεχνουμέν καί ἐκείνους πού ἔζησαν πρῖν ἀπό αὐτόν τόν πόλεμο⁴³ καί εἶχαν στά χέρια τους τήν τύχη τόσο τῆς μιᾶς ὅσο καί τῆς ἄλλης πολιτείας: Ἐκεῖνοι εἶναι πού ἄσκησαν τοὺς μεταγενέστερους, ἔδειξαν στό λαό τόν δρόμο γιά τήν ἀρετή καί τόν ἔκαναν νά γίνεῖ ὁ φόβος καί ὁ τρόμος τῶν βαρβάρων.

76 Καί αὐτό γιατί δέν ἔδειχναν ἀδιαφορία γιά τά δημόσια πράγματα, δέν τά ἐκμεταλλεύονταν σάν νά ἦταν προσωπικό τους βίος ἀδιαφορώντας σύγκαιρα γι' αὐτά, σάν νά ἦταν ξένα. Ἀντίθετα τά νοιάζονταν μέ τήν καρδιά τους, σάν νά ἦταν δικό τους χτήμα, μά ἀπομάκρυναν κάθε προσωπικό συμφέρον ἀπό αὐτά, ὅπως εἶναι σωστό νά γίνεταῖ πάντα γιά πράγματα πού δέ μᾶς ἀνήκουν. Οὔτε καί μετροῦσαν τήν εὐτυχία μέ βάση τή χρηματική περιουσία τοῦ καθενός· πλοῦτη σπουδαῖα καί ἄξια πίστευαν πώς ἔχει αὐτός μονάχα πού κάνει ὅσα εἶναι γιά νά τοῦ ἐξασφαλίσουν τό πιό ἔντιμο ὄνομα καί γιά νά ἀφήσει στά παιδιά του κληρονομιά τήν πιό μεγάλη δόξα.

77 Δέ ζήλευαν ἐπίσης τήν ἐπίδειξη παράτολμης παλικαριᾶς — γι' αὐτό καί δέν ἔπαιρναν μέτρα γιά νά ἀσκηθεῖ ἡ τόλμη τους. Παρ' ὅλα αὐτά τοὺς ἦταν πιό ὀδυνηρό νά τοὺς κακολογοῦν οἱ συμπολίτες τους, παρά νά δώσουν τή ζωή τους τιμημένα ὑπερασπίζοντας τήν πόλη καί περισσότερη ντροπή τοὺς ἔφερεν τό σφάλμα πού εἶχε ἀντίχτυπο στό κοινό συμφέρον ἀπό ὅση νιώθουμε σήμερα ἐμεῖς γιά τά προσωπι-

78 κά μας λάθη. Αὐτό ὀφείλεται βασικά στό γεγονός ὅτι ἀγρυπνοῦσαν πάντα γιά τή δικαιοσύνη καί τή σωστή ἐφαρμογή τῶν νόμων — ὅχι τόσο γι' αὐτούς πού ἀναφέρονταν σέ ἰδιωτικές συναλλαγές, ὅσο γι' αὐτούς πού ρύθμιζαν τίς καθημερινές κοινωνικές σχέσεις τῶν πολιτῶν. Ἦξεραν δά ὅτι οἱ τίμιοι ἄνθρωποι δέ χρειάζονταν πολλές γρα-

πτές διατυπώσεις· μιὰ ἀπλή ἐντιμη συμφωνία εὐκολα θά μπορούσε νά στηρίξει καί τίς προσωπικές καί τίς δημόσιες συναλλαγές τους.

Καί εἶχαν τέτοια πολιτική συνείδηση, ὥστε ὁ ἀνταγωνισμός ἀνάμεσα στά κόμματα εἶχε σκοπό ὄχι βέβαια ποιό θά ἐξοντώσει τό ἄλλο, γιά νά ἀναλάβει ὕστερα τήν ἐξουσία, ἀλλά ποιό θά πρωτοπροσφέρει τίς ἀγαθές ὑπηρεσίες του στήν πόλη. Καί τά πολιτικά τους κόμματα δέν ἀπόβλεπαν σέ κομματικά ὀφέλη, ἀλλά ἐξυπηρετοῦσαν μόνο τοῦ συνόλου τά συμφέροντα.

Μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ρύθμιζαν καί τίς σχέσεις τους μέ τίς ἄλλες πόλεις, τίς συμμαχικές : Προστάτευαν τούς "Ἕλληνες καί δέν τούς καταπίεζαν· θεωροῦσαν χρέος τους νά εἶναι οἱ στρατηγούς καί ὄχι οἱ τύρανοί τους· προτιμοῦσαν νά τούς ἀποκαλοῦν ἡγέτες καί ὄχι ἀφεντικά, σωτῆρες καί ὄχι ἐξολοθρευτές." Ἐπαιρναν μέ τό μέρος τους τίς πόλεις μέ τίς εὐεργεσίες τους καί δέν τούς ἀνάγκαζαν μέ τή βία, καί ἦταν ὁ λόγος τους πιό ἀξιόπιστος ἀπό ὅ,τι εἶναι σήμερα οἱ ὄρκοι. Εἶχαν τήν ἀξίωση οἱ συμφωνίες καί οἱ συνθήκες νά εἶναι ἀπαραβίαστες σάν τήν ἀνάγκη· ὄχι πῶς εἶχαν καμιά ἐπαρση, πού ἦταν οἱ ἀρχηγοί, ἀλλά καμάρωναν πραγματικά γιά τή ζωή τους, πού ἦταν μετρημένη καί ἄσφογη. "Ἐνωθῶν ἀκόμα χρέος τους στούς κατώτερους νά φέρονται ὅπως θά ἤθελῶν οἱ ἴδιοι νά φέρονται οἱ ἀνώτεροι σ' αὐτούς. Τέλος ὁ καθένας ἐβλεπε τήν πόλη του σάν ἰδιαίτερα δικό του τόπο, μά ἐνωθε γιά κοινή πατρίδα ὅλων τήν Ἑλλάδα.

Μέ τίς ἀρχές αὐτές καί αὐτά τά ἦθη ἀνάθρεψαν τή νέα γενιά καί ἀνάδειξαν σέ τέτοια παλικάρια αὐτούς πού ἀντιμετώπισαν τήν ἐπιδρομή τῶν ἐχθρῶν ἀπό τήν Ἀσία, ὥστε κανεῖς ποτέ, ρήτορας ἢ ποιητής, δέ μπόρεσε νά γράψει τίποτα ἀντάξιο στίς λαμπρές πράξεις ἐκείνων. Καί τούς δικαιολογῶ ἀπόλυτα : Εἶναι τό ἴδιο δύσκολο νά βρεῖς ἐπαίνους γιά ἐκείνους πού ἔχουν ξεπεράσει τίς ἀρετές τῶν ἄλλων, ὅσο καί γι' αὐτούς πού δέν ἔχουν κάνει τίποτα ἀξιόλογο : Σέ τούτους δέ βρίσκεις τί νά ἐπαινέσεις, σ' ἐκείνους πάλι πού νά βρεῖς λόγια πού νά ἀποδώσουν ταιριαστά τίς πράξεις τους!

Καί πράγματι πῶς νά βρεθοῦν λόγοι ταιριαστοί γιά τέτοιους ἄντρες, πού ξεπέρασαν τόσο πολῶ ἐκείνους πού πολέμησαν στήν Τροία; Ἐκεῖνοι δέκα χρόνια ὀλόκληρα χρειάστηκαν γιά μιὰ μονάχα πόλη· ἐποῦτοι μόνο σέ λίγο χρόνο ὅλες τίς ἀσιατικές δυνάμεις κατατρόπωσαν. Καί δέν ἔσωσαν μόνο τήν πατρίδα του ὁ καθένας, ἀλλά

82 Ἡ συμβολή τῶν Ἀθηνῶν στή Μηδικά.

83

ἐξασφάλισαν καὶ τὴν ἐλευθερία ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Καὶ ποιά τάχα πράξη ἢ προσπάθεια ἢ κίνδυνο ἀπόφυγαν, γιὰ νὰ ἔχουν ὅσο ζοῦσαν τὸ μέτωπο ψηλά, ἀφοῦ καὶ γιὰ τὴ δόξα, πού θά ἀποχτοῦσαν μετὰ θάνατο, δέχτηκαν νὰ πεθάνουν τόσο πρόθυμα;

- 84 Μάλιστα σκέφτομαι πὼς κάποιος θεός, ἀπὸ τὴν παλικαριά τους θαμπωμένος, ξεσήκωσε τὸν πόλεμο αὐτό, λεβέντες τέτοιοι νὰ μὴν πᾶν χαμένοι οὔτε καὶ νὰ τελειώσουν τὴ ζωὴ τους ἄδοξα, ἀλλὰ νὰ ἀξιωθοῦν τὴν ἴδια δόξα καὶ τιμὴ πού χαίρονται οἱ ἡμίθεοι, οἱ γεννημένοι ἀπὸ τοὺς θεοὺς· γιὰτὴν καὶ ἐκεῖνοι βέβαια παράδωσαν τὸ σῶμα τους στὸ θάνατο, ὑποκύπτοντας στὴν ἀνάγκη τῆς ἀνθρώπινης φύσης τους, ἄφησαν ὅμως ἀθάνατη μνήμη τῆς ἀρετῆς τους⁴⁴.
- 85 Ἀνέκαθεν βέβαια οἱ πρόγονοί μας καὶ οἱ Σπαρτιάτες εἶχαν μεγάλο ἀνταγωνισμό ἀνάμεσά τους, ὅμως τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἀνταγωνίστηκαν γιὰ ἓναν ὠραιότατο σκοπὸ. Δέν ἔβλεπαν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο μὲ μίσος ἐχθρικά, ἀλλὰ ἀντικρίζονταν ἀντίπαλοι εὐγενικοὶ γιὰ τὰ πρωτεῖα τῆς ἀρετῆς. Δέν κολάκευαν τὸ βάρβαρο, γιὰ νὰ ὑποδουλώσουν τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴ δικιά του συνδρομή⁴⁵, ἀλλὰ μπροστά στὴ σωτηρία τῶν Ἑλλήνων ὁμονοοῦσαν πάντα καὶ ἀνταγωνίζονταν μονάχα ποιὸς ἀπὸ τοὺς δυὸ θά συντελέσει περισσότερο σ' αὐτή. Καὶ πρῶτα - πρῶτα
- 86 ἔδειξαν τὴν παλικαριά τους σ' ἐκείνους πού ἔστειλε ὁ Δαρεῖος⁴⁶. Δηλαδή, ὅταν ἀποβιβάστηκαν στὴν Ἀττικὴ οἱ Πέρσες, οἱ Ἀθηναῖοι δέν περίμεναν τοὺς συμμάχους, ἀλλὰ θεώρησαν προσωπικὴ ὑπόθεσή τους τὸν κοινὸ ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀντιμετώπισαν μόνον μὲ τὴ δικιά τους δύναμη αὐτοὺς πού ἔδειξαν καταφρόνηση γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα — μιὰ χούφτα ἄνθρωποι ἐναντία σὲ πολλές μυριάδες — σὰν νὰ διακινδύνευαν ζωές πού δέν ἦταν δικές τους. Οἱ ἄλλοι πάλι δέν πρόλαβαν νὰ μάθουν τὸν πόλεμο στὴν Ἀττικὴ καί, ἀφήνοντας στὴν ἄκρη κάθε ἄλλη ἔγνοια τους, ἔτρεξαν νὰ μᾶς βοηθήσουν, μὲ τόση μάλιστα σπουδῆ, ὅση θά ἔδειχναν, ἂν θά ἐκπορθοῦσαν οἱ ἐχθροὶ τὴν ἴδια τους τὴ χώρα⁴⁷.
- 87 Νὰ τώρα καὶ ἡ ἀπόδειξη γιὰ τὴν εὐγενικιά τους ἄμιλλα καὶ τὴ σπουδὴ τους : Τὴν ἴδια μέρα, λένε, πού οἱ πρόγονοί μας ἔμαθαν τὴν ἀπόβαση τῶν βαρβάρων ἔτρεξαν νὰ ὑπερασπίσουν τὰ σύνορα τῆς χώρας καί, ἀφοῦ τοὺς νίκησαν στὴ μάχη, ἔστησαν τρόπαιο⁴⁸ τοῦ θριάμβου τους ἐναντία στοὺς ἐχθρούς. Οἱ Σπαρτιάτες πάλι σὲ τρεῖς μονάχα μέρες καὶ ἄλλες τόσες νύχτες κατάφεραν νὰ διασχίσουν χίλια διακόσια στάδια⁴⁹, μάλιστα μὲ ρυθμὸ πορείας στρατιωτικῆς. Τόσο πολὺ βιάστηκαν

καί οἱ δυό, οἱ Σπαρτιάτες γιά νά λάβουν μέρος στόν ἀγώνα καί οἱ Ἀθηναῖοι γιά νά ἀγωνιστοῦν πρὶν νά ἔρθει ἡ βοήθεια.

Ἔστερα ἀπὸ αὐτὰ ἐγινε ἡ δευτέρα ἐκστρατεία⁵⁰, πού τή διεύθυνε 88
προσωπικά ὁ Ξέρξης, ἀφοῦ ἄφησε τὰ παλάτια του καί τόλμησε νά
γίνει ἀρχιστράτηγος καί ἀφοῦ ξεσήκωσε μαζί του ὅλους τοὺς Ἀσιά-
τες. Γι' αὐτόν ὅσες ὑπερβολές καί ἄν πεῖς, πάλι πιο κάτω ἀπὸ τήν πρα- 89
γματικότητα θά εἶναι. Εἶχε μιά τέτοια ἀλαζονεία καί ἔπαρση, ὥστε θε-
ώρησε ἀσήμαντο κατόρθωμα νά ὑποτάξει τήν Ἑλλάδα καί, ἔχοντας
τή φιλοδοξία νά ἀφήσει στήν ἀνθρωπότητα μνημεῖο πού νά ξεπεράσει
κάθε δυνατότητα ἀνθρώπινη, δέν ἠσύχασε παρά μόνο ἀφοῦ σοφίστη-
κε καί ἀνάγκασε νά γίνει αὐτό πού ὅλοι ἔχουν νά τό λένε : Νά διαβεῖ τό
πεζικό μέσα ἀπὸ τή θάλασσα, μέ τό γεφύρι στόν Ἑλλήσποντο, καί
νά διαπλεύσει ὁ στρατός του τή στεριά, μέ τή διώρυγα στόν Ἄθω.
Λοιπόν αὐτόν τόν ἀνθρώπο, πού τόσο τό εἶχε πάρει ἀπάνω του, πού 90
τόσο μεγάλα ἔργα τεχνικά κατάφερε, πού ἦταν ἀφέντης καί μονάρ-
χης σέ τόσα πλήθη ἀμέτρητα, οἱ πρόγονοί μας τόν ἀντιμετώπισαν
μοιράζοντας ἰσότιμα τό βᾶρος τοῦ κινδύνου : Οἱ Σπαρτιάτες στίς
Θερμοπύλες, στό πεζικό του ἀντιμέτωποι, μέ χίλια⁵¹ δικά τους
παλικάρια διαλεχτά καί ἀπὸ τοὺς συμμαχικούς λίγους⁵², γιά νά τόν
ἐμποδίσουν στό στενό νά προχωρήσει πρὸς τὰ κάτω, καί οἱ δικοί μας
πατεράδες στό Ἄρτεμίσιο μέ ἐξήντα πολεμικά καράβια⁵³ ἀπέναντι
σέ ὅλο τό στόλο τῶν ἐχθρῶν.

Εἶχαν τήν τόλμη νά κάνουν τέτοια κατορθώματα ὄχι τόσο γιατί 91
καταφρονοῦσαν τόν ἐχθρό, ὅσο γι' αὐτή τήν ἀμιλλα πού εἶχαν μετα-
ξὺ τους : Οἱ Σπαρτιάτες, ζηλεύοντας τήν πόλη μας γιά τό θρίαμβό της
στό Μαραθῶνα, λαχταροῦσαν νά ἐξισωθοῦν μαζί μας καί εἶχαν πάντα
τό φόβο μήπως δυό φορές στή σειρά ἡ πόλη μας ἐξασφαλίσει μόνη της
τή σωτηρία τῆς Ἑλλάδας. Οἱ δικοί μας πάλι ποθοῦσαν πρῶτα πρῶ-
τα νά διατηρήσουν τή δόξα πού ἀπόχτησαν καί νά κάμουν σέ ὅλο τόν
κόσμο φανερό ὅτι καί πρὶν μέ τήν παλικαριά τους νίκησαν καί ὄχι μέ
τή βοήθεια τῆς τύχης, καί ἔπειτα εἶχαν σκοπό νά ξεσηκώσουν τοὺς
Ἕλληνες σέ ναυτικό ἀγώνα κατὰ τῶν Περσῶν, μέ τό παράδειγμα
τους ἀποδείχνοντας πῶς καί στοὺς ναυτικούς ἀγῶνες, ἀκριβῶς ὅπως
καί στοὺς ἀγῶνες τῆς στεριᾶς, ἡ παλικαριά πάντα νικάει τήν ἀρι-
θμητική ὑπεροχή.

Τήν ἴδια λοιπόν τόλμη ἔδειξαν καί οἱ δυό, ὅμως δέν εἶχαν καί 92

- τήν τύχη ἴδια : Ἐκαῖνοι χάθηκαν στή μάχη. Μέ τίς ψυχές τους νίκησαν, μέ τά κορμιά δέν ἄντεξαν· δέν ἐπιτρέπεται λοιπόν νά ποῦμε πώς νικήθηκαν, ἀφοῦ κανέναν μάλιστα δέ δέχτηκε νά φύγει. Οἱ πρόγονοί μας πάλι νίκησαν βέβαια τήν πρώτη μοίρα τοῦ στόλου τοῦ ἐχθρικοῦ, μά, ὅταν ἔμαθαν πώς οἱ ἐχθροί ἤταν πιά κύριοι στίς Θερμοπύλες, γύρισαν στήν πατρίδα τους, ὀργάνωσαν τήν ἄμυνα καί πῆραν τέτοιες ἀποφάσεις γιά τήν τακτική πού θά ἀκολουθοῦσαν παραπέρα, ὥστε ξεπέρασαν σ' αὐτές τίς τελευταῖες μάχες ὅλα τά προηγούμενα λαμπρά τους
- 93 κατορθώματα. Τήν ὥρα δηλαδή πού ὅλοι οἱ σύμμαχοι εἶχαν χάσει τό θάρρος τους καί οἱ Πελοποννήσιοι ἔχτιζαν τεῖχος στόν Ἴσθμό, γιά νά ἐξασφαλίσουν τή δικιά τους μόνο σωτηρία· τήν ὥρα πού οἱ ἄλλες πόλεις εἶχαν πέσει στά χέρια τῶν ἐχθρῶν καί εἶχαν μάλιστα ἐκστρατεύσει καί μαζί τους — ἐξόν καμιά ἀσήμαντη, πού δέν τή λογάρισαν· τήν ὥρα πού χίλια διακόσια πολεμικά καράβια⁵⁴ ἔπλεαν ἐναντίον τους, ἐνῶ ἀναρίθμητος στρατός⁵⁵ ἀπό τή στεριά ἦταν νά μπεῖ στήν Ἀττική· τήν ὥρα πού καμιά ἐλπίδα σωτηρίας δέν κρυφόλαμπε ἀπό πουθενά καί
- 94 ἦταν ἀπό συμμαχούς ἔρημοι, γυμνοί ἀπό κάθε ἐλπίδα· τήν ὥρα πού ἦταν στό χέρι τους ὄχι μονάχα ἀπό κείνους τοῦς κινδύνους νά γλιτώσουν, ἀλλά καί ἓνα σωρό προνόμια προσωπικά νά ἐξασφαλίσουν, ὅπως ὑπόσχονταν ὁ Ξέρξης⁵⁶, ἄν θά τοῦ ἔδιναν τό ναυτικό τῆς πόλης — πιστεψε, βλέπετε, πώς ἔτσι θά κυριαρχοῦσε ἀμέσως καί στήν Πελοπόννησο· τήν ὥρα αὐτή, τήν κρισιμότητα γιά κείνους, δέ δέχτηκαν τίς προσφορές του οὔτε καί ἔτρεξαν στίς προτάσεις τῶν βαρβάρων γιά συνθηκολόγηση ὀργισμένοι μέ τοῦς ἄλλους Ἕλληνες, πού τοῦς εἶχαν
- 95 προδώσει⁵⁷. Ἀντίθετα : οἱ ἴδιοι ἐτοιμάζονταν νά ἀγωνιστοῦν ἀγώνα ἔσχατο γιά τήν Ἐλευθερία, χωρίς νά νιώθουν ὅμως καί καμιά μνησικαχία γιά τοῦς ἄλλους, πού προτιμοῦσαν τή σκλαβιά. Πίστευαν, βλέπετε, πώς οἱ μικρές καί ἀσήμαντες πόλεις ἔχουν τό δικαίωμα νά ἐπιζητοῦν τή σωτηρία τους μέ κάθε μέσο· ἐκεῖνες ὅμως πού ἔχουν τήν ἀξίωση νά ρυθμίζουν τήν τύχη τῆς Ἑλλάδας δέν εἶναι δυνατό νά ἀποφεύγουν τοῦς κινδύνους. Ὅπως γιά κάθε τίμιο καί ἄξιο ἄνθρωπο ἓνας ἐνδοξος θάνατος εἶναι προτιμότερος ἀπό μιά ζωή βουτηγμένη στήν ντροπή, ἔτσι καί γιά τίς πόλεις πού ξεχωρίζουν ἀπό τίς ἄλλες εἶναι πιά ὠφέλιμο νά ἐξαφανιστοῦν ἀπό τό πρόσωπο τῆς γῆς παρά νά τίς δοῦν ντροπιασμένες στή σκλαβιά.
- 96 Εἶναι φανερό πώς ἡ σκέψη αὐτή στάθηκε ὁδηγός τους. Καί ἀφοῦ

δέν είχαν τή δύναμη νά ἀντιμετωπίσουν τόν ἐχθρό στή στεριά καί στή θάλασσα μαζί, παράλαβαν ὅλο τόν ἄμαχο πληθυσμό καί τράβηξαν γιά τό γειτονικό νησί τῆς Σαλαμίνας, γιά νά μπορέσουν νά πολεμήσουν πρῶτα μέ τή μιά καί ὕστερα μέ τήν ἄλλη ἀπό τίς δύο δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ. Πῶς θά ἦταν δυνατό λοιπόν νά βρεθοῦν ἄντρες πύο γενναῖοι ἀπό αὐτούς ἢ μέ πύο μεγάλη ἀφοσίωση στούς "Ἕλληνας, ἀφοῦ ἄντε-
ξαν νά δοῦν τήν πόλη τους νά ἐρημώνεται, τή χώρα τους νά καταστρέ-
φεται, τά ἱερά νά λεηλατοῦνται καί τούς ναοὺς νά καίγονται καί ὅλη
τήν κατάρρα τοῦ πολέμου νά ζώνει τή δικιά τους πόλη, μόνο καί μόνο
γιά νά μή γίνουν ἡ αἰτία νά πέσουν στή σκλαβιά οἱ ἄλλοι "Ἕλληνες;

Καί σά νά μήν τούς ἔφταναν αὐτά, ἔτοιμοι ἦταν νά τά βάλουν μό-
νοι τους μέ χίλια διακόσια πλοῖα τοῦ ἐχθροῦ. Μά δέν τούς ἄφησαν μονά-
χους : 'Επειδή ντράπηκαν οἱ Πελοποννήσιοι τήν ἀρετή τους καί νόμι-
σαν πῶς, ἄν χαθοῦν οἱ δικοί μας, οὔτε καί ἐκεῖνοι θά γλιτώσουν τελικά,
ἄν πάλι καταφέρουν καί νικήσουν, οἱ πόλεις οἱ δικές τους θά βουτη-
χτοῦνε στή ντροπή, ἀναγκάστηκαν νά πάρουν μέρος στόν ἀγώνα. Καί
γιά τήν ἀναταραχή πάνω στή μάχη, γιά τίς πολεμικές κραυγές καί γιά
τίς ἐνθαρρυντικές προτροπές — χαρακτηριστικά κοινά σέ ὅλες τίς ναυ-
μαχίες — ἔχω τή γνώμη πῶς δέν πρέπει νά χάσω ὦρα νά τά πῶ.

"Ὅμως τίς πράξεις τίς ξεχωριστές, πού ἀξίζουσι τήν ἡγεμονία
καί εἶναι σύμφωνες μέ ὅσα προανάφερα, αὐτές εἶναι τό χρέος μου νά
σᾶς παρουσιάσω : 'Ἡ πόλη μας λοιπόν, ὅταν εἶχε τή δύναμή της ὅλη
ἀνέπαφη, εἶχε μιά τέτοια ὑπεροχή ἀπέναντι στίς ἄλλες, ὥστε, καί ρη-
μαγμένη ἀκόμα, ἔβαλε στόν κοινό ἀγώνα τῆς 'Ελλάδας τριήρεις περισ-
σότερες ἀπό ὅσες ὅλοι μαζί οἱ ἄλλοι "Ἕλληνες, πού ἔλαβαν μέρος στή
ναυμαχία τότε. Καί σίγουρα κανείς δέν ἔχει τόση ἐμπάθεια μαζί μας,
ὥστε νά μήν ὁμολογεῖ ὅτι ἡ ναυμαχία αὐτή εἶναι πού ἐξασφάλισε τή
νίκη μας στούς Περσικούς πολέμους καί τούτη πάλι ἦταν κατόρ-
θωμα τῆς πόλης μας μονάχα.

"Ἄμα λοιπόν εἶναι νά γίνει ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν βαρβάρων,
ποιοί εἶναι φυσικό νά ἔχουν τήν ἡγεμονία; Δέν εἶναι αὐτοί πού καί στόν
προηγούμενο πόλεμο ξεχώρισαν ἀπό ὅλους, πού πρόταξαν πολλές φορές
σάν ἄτομα τά στήθη τους στόν κίνδυνο γιά τό κοινό συμφέρον, ὅπου
δέχτηκαν τά πρωτεῖα; Δέν εἶναι αὐτοί πού, ἄφησαν τήν πόλη τους,
γιά νά σωθοῦν οἱ ἄλλοι, πού τόν παλιό καιρό ἴδρυσαν τίς πύο
πολλές πόλεις καί πού πολλές φορές τίς ἔσωσαν ἀπό μεγάλες

συμφορές; Δέ θά ἦταν τάχα προσβολή ἀπαράδεκτη, ἂν θά κριθοῦμε ἄξιοι ἐμεῖς γιά πιά μικρές τιμές, τή στιγμή πού σηκώσαμε στίς πλάτες μας τίς πιά μεγάλες συμφορές, καί ἂν θά ἀναγκαστοῦμε νά ἀκολουθοῦμε τώρα ἄλλους, τή στιγμή πού τότε πρῶτοι πρῶτοι ἐμεῖς ἀντιμετωπίσαμε τόν κίνδυνο πού ἀπειλοῦσε ὅλη τήν Ἑλλάδα;

Δικαίωση τῆς 100
ἀθηναϊκῆς
ἡγεμονίας.

- "Ὡς τή στιγμή ἐκεῖνη, τό ξέρω, ὅλοι θά παραδέχονταν ὅτι εἶχε προσφέρει ἡ πόλη μας πολλές εὐεργεσίες στήν Ἑλλάδα καί δικαιοματικά θά τῆς ἀνῆκε ἡ ἡγεμονία. Γιά τήν ἀμέσως κιάς κατοπινή περίοδο μᾶς κατακρίνουν μερικοί πώς τάχα, ἀφότου παραλάβουμε τήν ἀρχηγία στή θάλασσα, ἄφθονες συμφορές προξενήσαμε στούς Ἑλληνας. Μέ τά λόγια τους αὐτά μᾶς καταλογίζουν φυσικά τήν ὑποδούλωση τῶν κατοίκων τῆς Μήλου⁵⁸ καί τή σφαγή τῶν Σκιωναίων⁵⁹.
- 101 Προσωπικά ὅμως νομίζω ὅτι, ἂν μερικοί ἀπό ὅσους μᾶς πολέμησαν ἀποδείχτηκε πώς τιμωρήθηκαν σκληρά, αὐτό δέ μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀπόδειξη πώς διοικήσαμε μέ τρόπο ἀνάρμοστο. Ἀντίθετα, πολύ πιά ἰσχυρή ἀπόδειξη, πώς ὀρθά διαχειριστήκαμε τίς ὑποθέσεις τῶν συμμάχων, ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι ἀπό τίς πόλεις τίς συμμαχικές, πού ἔμειναν πιστές στή δικιά μας ἐξουσία, καμιά δέν ἔπεσε σ' αὐτές τίς συμφορές.
- 102 Ἐπειτα, ἂν ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού διαχειρίστηκαν τίς ἴδιες ὑποθέσεις μέ τρόπο μαλακότερο, δικαιολογημένα θά τά ἔβαζαν μαζί μας. Ἀφοῦ ὅμως οὔτε αὐτό ἔχει συμβεῖ, οὔτε καί εἶναι δυνατό νά ἐπιβάλλεις ἐξουσία σέ τόσο πλῆθος πόλεων χωρίς νά τιμωρεῖς αὐτούς πού παρεκτρέπονται, πώς δέν ἀξίζουμε τόν ἔπαινο ἐμεῖς, τή στιγμή πού κατορθώσαμε νά διατηρήσουμε τόσον καιρό τήν ἐξουσία⁶⁰, χωρίς νά δυσαρεστήσουμε παρά ἐλάχιστους;
- 103 Νομίζω μάλιστα πώς ὅλοι συμφωνοῦν ὅτι ἄξιοι προστάτες τῶν Ἑλλήνων θά σταθοῦν ἐκεῖνοι πού στά δικά τους χρόνια, ὅσοι πειθάρχησαν, ἀπόχτησαν μεγάλη εὐτυχία. Στά χρόνια λοιπόν τῆς ἡγεμονίας τῆς δικιάς μας θά βροῦμε καί τῶν ἰδιωτῶν τά σπίτια σέ μεγάλη προκοπή καί εὐδαιμονία καί ὅλες τίς πόλεις σέ μιά ξεχωριστή ἀνάπτυξη καί εὐημερία. Εἶναι πού δέ ζηλεύαμε τίς πόλεις πού προόδευαν· δέ δημιουργοῦσαμε ἀναταραχή ἐπιβάλλοντας πολιτεύματα ἀντίθετα, ἔτσι πού μεταξύ τους νά φαγώνονται καί ἐμᾶς νά μᾶς ὑπηρετοῦν δουλικά⁶¹. Τῶν συμμάχων τήν ὁμόνια τή θεωροῦσαμε κοινή ὠφέλεια γιά ὅλους καί κυβερνοῦσαμε ὅλες τίς πολιτεῖες μέ τούς ἴδιους νόμους σάν σύμμαχοι

πραγματικοί και όχι σαν αφέντες. Μόνο τή γενική πολιτική τους κα-
 τευθύναμε, χωρίς νά ἐπεμβαίνουμε σέ θέματα προσωπικῆς ἐλευθε-
 ρίας, πού ἦταν ἀπαραβίαστη. Βοηθοῦσαμε τό λαό και πολεμοῦσαμε τήν 105
 τυραννία, γιατί εἶχαμε τή γνώμη πώς εἶναι ἀπαράδεκτο οἱ λίγοι νά
 καταδυναστεύουν τούς πολλούς, νά ἀποκλείονται ἀπό τά δημόσια
 ἀξιώματα οἱ ἄποροι, πού ὠστόσο σέ τίποτα δέν ὑστεροῦσαν μπρός
 στούς ἄλλους : Πιστεύαμε ὅτι δέν ἐπιτρέπεται σέ μιὰ πατρίδα, πού
 εἶναι κοινή γιά ὅλους, ἄλλοι νά εἶναι τύρανοι και ἄλλοι μέτοικοι⁶², και
 αὐτοί πού εἶναι ἀπό τή φύση πολίτες, νά χάνουν τά πολιτικά τους
 δικαιώματα ἀπό τό νόμο.

Τέτοιες κατηγορίες ἔχοντας γιά τίς ὀλιγαρχίες και ἀκόμα σοβα- 106
 ρότερες ἐφαρμόσαμε στίς ἄλλες συμμαχικές πόλεις τό ἴδιο ἀκρι-
 βῶς πολίτευμα πού εἶχαμε και ἐμεῖς, και δέν ξέρω γιατί πρέπει νά
 κάνω μακρολογώντας ἔπαινο γι' αὐτό, τή στιγμή μάλιστα πού εἶναι
 δυνατό νά εἶμαι και σύντομος.

Ἄρκει νά πῶ ὅτι μέ τό πολίτευμα αὐτό ζήσαμε ἡσυχοί ἐβδο-
 μήντα χρόνια συνεχῶς, χωρίς τυράννους, χωρίς σκλαβιά ἀπό τούς
 βαρβάρους, μονιασμένοι και ἀδερφωμένοι μεταξύ μας, σέ γαλήνη
 και εἰρήνη μέ τόν κόσμο ὅλο.

Γιά ὅλα αὐτά πρέπει οἱ ἄνθρωποι πού λογικεύονται νά μᾶς χρω- 107
 στοῦν εὐγνωμοσύνη, και ὅχι νά μᾶς κακολογοῦν γιά τούς κληρού-
 χους⁶³, ἀφοῦ τούς στέλναμε στίς πόλεις πού ἐρημίωνονταν ὅχι ἀπό πλε-
 ονεξία, μά γιά νά τίς φυλάξῃ και νά τίς προστατεύουν. Θέλετε τώρα
 και ἀπόδειξη γι' αὐτό; Εἶχαμε βέβαια χώρα πολύ μικρή, σέ σύγ-
 κριση μέ τό μεγάλο ἀριθμό τῶν πολιτῶν, μά δύναμη μεγάλη· εἶχαμε
 πλοῖα δύο φορές τόσα ὅσα οἱ ἄλλοι "Ἕλληνες μαζί, πλοῖα πού ἦταν σέ
 θέση νά ἀναμετρηθοῦν κάθε στιγμή μέ τά διπλάσια σέ ἀριθμό· πλάι 108
 στήν Ἀττική ἦταν ἡ Εὐβοία, πού εἶχε θέση ἐξαιρετική γιά τήν κυριαρ-
 χία μας στή θάλασσα και πολλά πλεονεκτήματα σέ σύγκριση μέ τά
 ἄλλα νησιά, και αὐτήν τήν εἶχαμε στό χέρι πιό σίγουρα και ἀπό τή
 δική μας πόλη· ξέραμε ἀκόμα ὅτι και ἀπό τούς "Ἕλληνες και ἀπό τούς
 βαρβάρους εὐημεροῦσαν περισσότερο ὅσοι ξεσπίτωναν και ἀναστάτω-
 ναν τούς γείτονες, γιά νά ἐξασφαλίσουν γιά λογαριασμό τους πλοῦσια
 ζωή και ξένοιαστη. Ὅμως τίποτα ἀπό αὐτά δέ μᾶς ξεσήκωνε τό νοῦ,
 γιά νά φερθοῦμε ἄδικα στούς ἀνθρώπους τοῦ νησιοῦ αὐτοῦ. Ἀντίθε- 109
 τα, μονάχα ἐμεῖς ἀπό τούς λαούς πού ἀπόχτησαν ποτέ μεγάλη δύναμη

δεχτήκαμε νά ζήσουμε πιά φτωχικά ἀπό ὅσους ἔχουν τό ὄνομα ὅτι εἶναι δοῦλοι. Καί ὅπωςδῆποτε, ἂν θέλαμε νά δοῦμε τό συμφέρον μας μονάχα, σίγουρα δέ θά ἐπιθυμούσαμε τῶν Σικωναίων τή χώρα — εἶναι γνωστό ἄλλωστε ὅτι τήν παραδώσαμε στούς Πλαταιεῖς τοὺς πρόσφυγες, πού κατέφυγαν σ' ἐμᾶς γιά προστασία⁶⁴ — ἀφήνοντας ἀνεόχλητη μιά τέτοια χώρα, πού θά μπορούσε ὅλους μας νά μᾶς κάνει πλούσιους.

Οἱ συμφορές 110
πού προκάλε-
σε ἡ Σπαρτιατι-
κή ἡγεμονία.

Παρ' ὅλα αὐτά καί ἐνῶ τέτοια διαγωγή δεῖξαμε στούς συμμάχους καί τόσο φανερά ἀποδείξαμε πώς δέν ἐπιθυμούσαμε τά ξένα ἀγαθά, τολμοῦν νά μᾶς κατηγοροῦν ποιοί; Αὐτοί πού πῆραν μέρος στίς δεκαρχίες⁶⁵, ρήμαζαν τίς πατρίδες τους, ἔκαναν ἕνα τίποτα τίς ἀδικίες τίς παλιές μπρός στίς δικές τους, δέν ἄφησαν κανένα περιθώριο γιά νά τοὺς ξεπεράσουν ἄλλοι πού τυχόν θά ἤθελαν κατόπιν νά φερθοῦν αἰσχρά· αὐτοί πού ἰσχυρίζονται ὅτι λατρεύουν καθετί λακωνικό, ὅμως οἱ πράξεις τους εἶναι πέρα γιά πέρα ἀντίθετες ἀπό τίς συνήθειες τῶν Σπαρτιατῶν⁶⁶, καί ἐνῶ θρηνολογοῦν δῆθεν γιά τή συμφορά πού βρῆκε τοὺς Μηλίους, τόλμησαν ὥστόσο νά διαπράξουν ἐγκλήματα ἀθεράπευτα στούς συμπολίτες τους τοὺς ἴδιους.

- 111 Καί ποιό κακό δέν ἔκαμαν; Ποιά πράξη αἰσχρή ἢ φρικιαστική ἄφησαν νά τοὺς διαφύγει; Τοὺς μεγαλύτερους ἐχθρούς τοῦ νόμου καί τῆς τάξης τοὺς θεωροῦσαν πιστούς· χαϊδολογοῦσαν τοὺς προδότες, σάν νά ἦταν εὐεργέτες τῆς πατρίδας· προτιμοῦσαν νά εἶναι δοῦλοι σέ ἕναν εἴλωτα⁶⁷, ἀρκεῖ νά ἐξευτελίσουν τήν πατρίδα τους· τιμοῦσαν τοὺς φονιάδες καί τοὺς δολοφόνους τῶν συμπολιτῶν τους ἀκόμα περισσότερο καί ἀπό τοὺς δικούς τους τοὺς γονεῖς. Ὁδήγησαν τόν κόσμον σέ τέτοιο σημεῖο ὠμότητας, ὥστε πρωτύτερα, στά χρόνια τῆς εὐτυχίας, καί στίς μικρές ἀκόμα ἀτυχίες ἔβρισκε ὁ καθένας μας πολλοὺς νά τοῦ παρασταθοῦν, ἐνῶ τότε, τόν καιρό τῆς δικιᾶς τους κυριαρχίας, μέ τό πλῆθος τίς συμφορές πού ἔπесαν στόν καθένα, πάψαμε νά λυπούμαστε τοὺς ἄλλους· δέν ἄφησαν σέ κανέναν περιθώρια νά συγκινηθεῖ μέ τοὺς καημούς τῶν ἄλλων.

- 113 Πραγματικά, σέ ποιόν δέν ἔδειξαν τήν ἐγκληματική διάθεσή τους; Ἡ ποιός στάθηκε τόσο μακριά ἀπό τή δημόσια ζωή, ὥστε δέν ἀναγκάστηκε νά μπεῖ βαθιά μέσα στίς συμφορές, ὅπου μᾶς βούτηξαν αὐτοί οἱ ἔλεεινοί; Ἐπειτα δέν ντρέπονται πού κατακρίνουν ἐμᾶς,

ἐνάντια σέ κάθε ἔννοια δικαιοσύνης, τή στιγμή πού τίς πόλεις τίς δικές τους τίς ἔριξαν σέ τέτοια παρανομία; Καί πάνω ἀπό ὅλα ἔχουν τό θράσος νά κάνουν λόγο γιά ιδιωτικές καί γιά δημόσιες δίκες, πού ἔγιναν ἄλλοτε σ' ἐμᾶς⁶⁸, τή στιγμή πού αὐτοί, μέσα σέ τρεῖς μῆνες μονάχα, σκότωσαν χωρίς δίκη ἀκόμα περισσότερους ἀπό ὅσους δίκασε ἡ πόλη μας μέσα σέ ὅλο τό μακρὺ διάστημα πού κράτησε ἡ ἡγεμονία τῆς⁶⁹.

“Ὅσο γιά τίς ἐξορίες, τίς ἐσωτερικές ἀναστατώσεις, τή σύγχυση καί τήν παρανομία, τίς ἀθλαίρετες πολιτειακές μεταβολές, καί ἀκόμα γιά τά ἐγκλήματα πρὸς τά παιδιά, τό ἀτίμασμα τῶν γυναικῶν, τήν ἀρπαγὴ τῶν περιουσιῶν, ποιός θά μπορούσε νά τά ἀπαριθμήσει ὅλα αὐτά⁷⁰; “Ἐνα μονάχα ἔχω νά πῶ καί τίποτα ἄλλο : Οἱ ἀδικίες πού ἔγιναν στά χρόνια τῆς δικιᾶς μας κυριαρχίας μέ ἓνα μονάχα ψήφισμα⁷¹ θά ἦταν δυνατὸ νά διαλυθοῦν ὁμως τίς σφαγές καί τίς παρανομίες πού ἔγιναν στά χρόνια τους κανεῖς δέν εἶναι δυνατὸ νά τίς γιαντρέψει.

Ἄλλα οὔτε ἡ εἰρήνη, πού ἔχουμε τώρα⁷², οὔτε ἡ δῆθεν αὐτονομία, πού εἶναι γραμμένη βέβαια στίς συνθήκες, μά δέν ὑπάρχει πραγματικά στίς πολιτείες, ἀξίζει νά προτιμηθοῦν μπροστά στή δικιά μας ἡγεμονία. Καί πράγματι ποιός θά ἦταν δυνατὸ νά ἐπιθυμήσει μιὰ τέτοια θλιβερὴ κατάσταση, ὅπου οἱ πειρατές κατέχουν τίς θάλασσες, οἱ πελταστές⁷³ κυριεύουν τίς πόλεις, καί οἱ πολῖτες, ἀντὶ νά μάχονται μέ τοὺς ἐχθρούς, γιά νά ὑπερασπίσουν τίς πόλεις τους, τρώγονται μεταξύ τους μέσ στά τείχη, ὅπου μετὰ τήν εἰρήνη ὑποδουλώθηκαν μέ βία πόλεις ἀκόμα περισσότερες ἀπό ὅσες πρὶν ἀπὸ αὐτή, ὅπου ἀπὸ τίς συχνές πολιτικές ἀναστατώσεις πιὸ τρομαγμένοι εἶναι οἱ κάτοικοι στίς πόλεις ἀπὸ αὐτοὺς πού βρίσκονται διωγμένοι σέ ἐξορίες; Τρέμουν, βλέπετε, τί θά τοὺς ξημερώσει, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἔχουν τουλάχιστον ἐλπίδα πὼς θά γυρίσουν κάποτε στόν τόπο τους.

Καί τόσο μακριά βρίσκονται ἀπὸ τήν ἐλευθερία καί τήν αὐτονομία, ὥστε ἄλλες εἶναι στά χέρια τῶν τυράννων, ἀλλοῦ λύνουν καί δένουν οἱ ἀρμοστές, πολλές ἔχουν καταστραφεῖ ἐντελῶς καί ἄλλες ἔχουν τό βάρβαρο γιά ἀφέντη. Αὐτόν πού, ὅταν τόλμησε κάποτε νά περάσει στήν Εὐρώπη καί νά τό πάρει ἀπάνω του πιότερο ἀπὸ ὅσο τό ἄξιζε, τόν καταντήσαμε σέ τέτοια κατάσταση ἐμεῖς, ὥστε ὄχι μόνο νά σταμα-

114

115 *Καταδίκη τῆς εἰρήνης τοῦ Ἀνταλκίδα – Ἡ εὐθύνη τῶν Σπαρτιατῶν.*

116

117

118

- τῆς Σικελίας Διονύσιο⁸⁷, ὡς καὶ τὸ βάρβαρο⁸⁷ πού ἐξουσιάζει τὴν Ἀσία, γιὰ νὰ ἀποκτήσουν οἱ ἴδιοι ὅσο γίνεται πῖο μεγάλη δύναμη καὶ ἐπιβο-
- 127 λή. Καὶ ὅμως τουλάχιστο παράλογο δὲν εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ προστάτες τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριά νὰ ὀρίζουν κυρίαρχο καὶ ἀφέντη ἓνα μονάχα πρόσωπο σέ τόσο πλῆθος ἀπὸ ἀνθρώπους, πού καὶ τὸν ἀριθμὸ τους δὲν μπορεῖς νὰ ὑπολογίσεις, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ μὴν ἀφήνουν οὔτε τίς πῖο μεγάλες πόλεις νὰ κανονίζουν μόνες τὰ ζητήματά τους, μὰ ἢ νὰ τίς ἀναγκάζουν νὰ εἶναι σκλάβες ἢ νὰ τίς ρίχνουν σέ συμφο-
- 128 ρές ἀβάσταχτες; Καὶ τὸ φριχτότερο ἀπὸ ὅλα, νὰ βλέπεις αὐτοὺς πού ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ εἶναι στὴν Ἑλλάδα ἡγεμόνες νὰ κάνουν κάθε μέρα ἐκστρατεῖες ἐνάντια στοὺς Ἕλληνες, μὲ τοὺς βαρβάρους ὅμως νὰ ἔχουν πάντοτε φιλία καὶ συμμαχία ἀδιατάρακτη.

ΘΕΜΑ Β΄

Ἡ ἀνάγκη τοῦ πολέμου κατὰ τῶν Πελοπόν.

- 129 Καὶ ἄς μὴ νομίζει κανεὶς πὼς προκαλῶ δυσχέρειες πού ἀνακάλυψα στὴ μνήμη σας μὲ τόσο σκληρὸ τρόπο τὰ γεγονότα αὐτά, τὴ στιγμή μάλιστα πού ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σᾶς δῆλωσα πὼς θὰ μιλήσω γιὰ συνδιαλλαγή. Μίλησα ἔτσι ὄχι βέβαια γιὰ νὰ διαβάλω τὴν πόλη τῶν Σπαρτιατῶν μπροστὰ στοὺς ἄλλους Ἕλληνες, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀναγκάσω αὐτοὺς τοὺς ἴδιους νὰ ἀλλάξουν νοσοτροπία — μέσα στὰ πλαίσια φυσικὰ τῆς δυνάμεως πού ἔχει ἓνας λόγος.
- 130 Μὰ οὔτε καὶ εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποτρέψεις ἀπὸ σφάλματα ἢ νὰ κάνεις κάποιον νὰ ἐπιθυμήσει πράξεις διαφορετικές, ἂν δὲ θὰ κατακρίνεις μὲ τρόπο ἀποφασιστικὸ τὴν τωρινὴ κακὴ διαγωγὴ του. Κατήγορος πρέπει νὰ θεωροῦμε μονάχα ὅσους ἐπικρίνουν μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο μὲ σκοπὸ νὰ βλάψουν κάποιον· ἀντίθετα, αὐτοὺς πού μιλοῦν γιὰ τὸ καλὸ θὰ πρέπει νὰ τοὺς ὀνομάζουμε συμβούλους. Καὶ αὐτὸ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, ὅταν δὲν ξεκινάει καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια πρόθεση, δὲν πρέπει νὰ τὸν κρίνουμε καὶ μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα.
- 131 Ἄλλωστε ἔχουμε νὰ τοὺς κατακρίνουμε καὶ γιὰ ἄλλο λόγο ἀκόμα: Τοὺς γείτονες τῆς χώρας τους τοὺς ἀναγκάζουν νὰ εἶναι εἰλωτες⁸⁸ στὴν πόλη τους, ἐνῶ τίποτα τέτοιο δὲ φροντίζουν νὰ πετύχουν γιὰ τὸ κοινὸ συμφέρον τῶν συμμάχων, παρόλο πού εἶναι στὸ χέρι τους νὰ διαλύσουν τὴν ἔχθρα τους μὲ ἐμᾶς καὶ νὰ ἀναγκάσουν ὅλους τοὺς βαρ-
- 132 βάρους νὰ γίνουν οἱ περίοικοι⁸⁸ ἕλης τῆς Ἑλλάδας. Καὶ ὅμως αὐτοὶ πού νιώθουν δίκαιη περηφάνια γιὰ τὰ φυσικὰ τους προτερήματα καὶ ὄχι γιὰ τὴν τύχη τοὺς τὰ ἔφερε ἕλα βολικά, ἔχουν ὑποχρέωση νὰ καταπιάνονται μὲ πράξεις τέτοιες βέβαια, καὶ ὄχι νὰ ὀρίζουν

τούς δασμούς γιά τούς κατοίκους τῶν νησιῶν, τούς ἀνθρώπους δηλαδή πού ἀξίζουν μόνο νά τούς λυποῦνται : Τούς βλέπουν κάθε μέρα πού ἀναγκάζονται νά ὀργώνουν τά βουνά, ἔτσι πού ἡ γῆ τους εἶναι στείρα καί ἄγονη, ἐνῶ οἱ στεριανοί, πού ἔχουν στή διάθεσή τους χωράφια ἄφθονα καί γόνιμα, τά πιό πολλά τά ἀφήνουν ἀδούλευτα· μά καί ἀπό τά λίγα πού δουλεύουν ἀποκομίζουν πλούτη ἀμέτρητα.

Ἐχω τή γνώμη πώς, ἂν κάποιος ξένος ἐρχόταν ἀπό ἄλλοῦ καί 133 ἀντίκριζε τήν τωρινή κατάσταση τῆς χώρας μας, σίγουρα θά μᾶς νόμιζε τρελούς καί ἐμᾶς καί τούς Σπαρτιάτες : Παλεύουμε μεταξύ μας γιά τιποτένια πράγματα, τή στιγμή πού χωρίς κανένα φόβο μπορούμε νά ἀποχτήσουμε πολλά, ρημάζουμε τή χώρα τή δικιά μας καί δέ μᾶς νοιάζει διόλου νά ἀποχτήσουμε καί νά χαροῦμε τά πλούτη τῆς Ἀσίας.

Καί γιά τό βασιλιά βέβαια τῆς Περσίας τίποτα δέν εἶναι πιό 134 ὠφέλιμο, ἀπό τό νά λογαριάζει διαρκῶς μέ ποιόν ἀκριβῶς τρόπο δέ θά πάψουμε στιγμή ἐμεῖς νά πολεμοῦμε μεταξύ μας. Ἐμεῖς ὅμως τόσο μακριά βρισκόμαστε ἀπό τό νά προκαλέσουμε συγκρούσεις μέσα στούς δικούς του ὑποτελεῖς ἢ νά τούς κάνουμε νά ἐπαναστατήσουν, ὥστε ἀκόμα καί τίς ταρχές, πού γίνονται ὀλότελα τυχαῖα, τόν βοηθοῦμε νά τίς καταπνίξει· ἀφοῦ καί ἀπό τά δύο στρατόπεδα πού βρίσκονται στήν Κύπρο⁸⁹, τή στιγμή πού καί τό ἓνα καί τό ἄλλο εἶναι τό ἴδιο ἐλληνικά, τοῦ ἐπιτρέπουμε νά χρησιμοποιεῖ τό ἓνα ἐλεύθερα γιά τούς σκοπούς του καί τό ἄλλο νά τό πολιορκεῖ.

Ὡστόσο οἱ ἀποστάτες τά ἔχουν καλά μαζί μας, ἀλλά καί στούς 135 Σπαρτιάτες θά ἐμπιστεύονταν τήν τύχη τους. Μά καί ἀπό ὅσους ἐξεστράτευσαν μαζί μέ τόν Τειρίβαζο⁹⁰ καί τοῦ πεζικοῦ τό ἐκλεκτότερο κομμάτι ἀπό ἐλληνικούς τόπους στρατολογήθηκε καί τοῦ ναυτικοῦ τό μεγαλύτερο μέρος συγκεντρώθηκε ἀπό τά ἰωνικά παράλια· καί αὐτοί μέ μεγαλύτερη χαρά θά ἐκπορθοῦσαν τήν Ἀσία παρά θά πολεμοῦσαν μεταξύ τους γιά ἀσήμαντα ζητήματα.

Γιά ὅλους αὐτούς καμιᾶ ἔγνοια δέν ἔχουμε παρά φιλονικοῦμε 136 μεταξύ μας ποιός θά κατέχει τίς Κυκλάδες καί παραδώσαμε στό βάρβαρο μέ τόση ἀπερισκείψια ἀμέτρητες πόλεις καί ἐξαιρετικά ὑπολογίσιμες δυνάμεις. Ἐτσι ἄλλες τίς ἔχει κιόλας μέσ στά χέρια του, ἄλλες κοντεύει νά τίς πάρει καί γιά ἄλλες κειροφυλακτεῖ, γιατί — καί μέ τό δίκιο του — νιώθει μά περιφρόνηση γιά ὅλους μας.

- 137 Κατάφερε δηλαδή ὅ,τι δέν μπόρεσε κανείς ἀπό τούς προγόνους του ὡς τώρα : Ἐναγωνίστηκε ἐπίσημα καί ἀπό μᾶς καί ἀπό τούς Σπαρτιάτες πῶς ἡ Ἄσια ἀνήκει ἀποκλειστικά στόν Πέρση βασιλιά⁹¹. Καί τέτοια ἀπόλυτη κυριαρχία ἀσκεῖ πάνω στίς πόλεις τίς ἐλληνικές, ὥστε ἄλλες τίς καταστρέφει ἀπό τά θεμέλια καί σέ ἄλλες ὀχυρώνει ἀκροπόλεις. Καί ὅλα αὐτά ἐγιναν φυσικά ἀπό τή δικιά μας κουταμάρα μόνο, καί ὄχι ἀπό τίς δικές του τίς δυνάμεις.

ΤΑ ΚΙΝΗΤΡΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

*Ἡ ἔκτασήνηση 138
τοῦ Περσικοῦ
πολέμου.*

Βέβαια ὑπάρχουν μερικοί πού νιώθουν θαυμασμό μπροστά στό μέγεθος τῆς δυνάμεως τοῦ Πέρση βασιλιά καί ἐπιμένουν πῶς εἶναι ἀκαταμάχητη. Πάνω σ' αὐτό λένε καί ξαναλένε πῶς τάχα ἔχει φέρει ἄνω κάτω τήν Ἑλλάδα. Ἡ ἀποψη ὅμως ἡ δική μου εἶναι πῶς ὅσοι λέν αὐτά δέ μᾶς ἀποτρέπουν ἀπό τήν ἐκστρατεία· ἀντίθετα μᾶς σπρώχνουν ἀκόμα περισσότερο σ' αὐτή. Ἐννοῶ φυσικά ὅτι, ἂν εἶναι δύσκολο νά πολεμήσουμε μ' ἐκεῖνον ὅταν ὁμονόησουμε, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἔχει νά ἀντιμετωπίσει πολλές ταραχές μέσ στό δικό του κράτος, θά πρέπει κυριολεκτικά νά τρέμουμε τήν ἐποχή ἐκείνη πού θά ἀποκατασταθεῖ τάξη καί ἡσυχία ἀπόλυτη μέσ στό βασιλείο του, ἐνῶ ἐμεῖς θά ἐξακολουθοῦμε τούς πολέμους μεταξύ μας, ὅπως συμβαίνει τώρα.

- 139 Ὡστόσο ὅμως, ἀκόμα καί ἂν συντάσσονται μέ τή δικιά μου γνώμη, οὔτε καί στήν περίπτωση αὐτή εἶναι σωστή ἡ σκέψη τους γιά τή δικιά του δύναμη. Ἐάν δηλαδή ἦταν σέ θέση νά ἀποδείξουν ὅτι καί μιά φορά στά περασμένα νίκησε ἡ δύναμη τοῦ βασιλιά καί τίς δυό πόλεις τίς δικές μας ἐνωμένες, ἴσως νά εἶχαν κάποια βάση πού προσπαθοῦν καί τώρα νά μᾶς τρομοκρατήσουν. Αὐτό ὅμως δέν ἔγινε ποτέ! Ἐάν τώρα, τή στιγμή πού πολεμοῦσαμε ἐμεῖς μέ τούς Σπαρτιάτες, τάχτηκε ἐκεῖνος μέ τό μέρος τοῦ ἐνός καί ἡ συμβολή του βάρυνε γιά τήν ἀντίπαλη μερίδα, τό γεγονός αὐτό δέν εἶναι δυνατό νά ἀποτελέσει ἀπόδειξη γιά τή δικιά του δύναμη. Σέ τέτοιες περιστάσεις εἶναι γνωστό ὅτι μικρές δυνάμεις φέρνουν συχνά ἀνυπολόγιστες μεταστροφές στήν ἐκβασή τοῦ ἀγώνα. Σχετικά μάλιστα θά μπορούσαμε νά ἀναφέρουμε τούς Χιῶτες⁹² γιά παράδειγμα, πού μέ ὅποιον τό μέρος θά ἤθελαν νά συνταχθοῦν, αὐτοί ἐπικρατοῦσαν πάντα στή θάλασσα.

- 140 Δέν εἶναι λοιπόν σωστό νά κρίνουμε τή δύναμη τοῦ βασιλιά ἀπό τά ἀποτελέσματα πού ἔφερε ἡ σύμπραξή του μέ τόν καθέναν ἀπό τούς

δυό μας, ἀλλά ἀπὸ αὐτὰ πού πέτυχε στίς περιπτώσεις πού πολεμοῦσε μόνος αὐτός γιὰ τὸ δικό του τὸ συμφέρον. Καί πρῶτα πρῶτα μέ ποιὸ τρόπο ἀντιμετώπισε τὴν ἀποστασία τῆς Αἰγύπτου⁹³; Δέν ἔστειλε γιὰ νά τούς πολεμήσουν τούς πιό ἔμπειρους στρατηγούς του, τόν Ἀβροκόμα, τόν Τιθραύστη, τὸ Φαρνάβαζο; Καί αὐτοὶ στά τρία χρόνια πού ἔμειναν ἐκεῖ πέρα πιότερες συμφορές δέν ἔπαθαν ἀπὸ αὐτές πού προξένησαν οἱ ἴδιοι στοὺς ἐχθρούς τους; Καί τελικά δέν ἔφυγαν ἀπὸ ἐκεῖ κάτω τόσο ντροπισμένοι, ὥστε οἱ ἀποστάτες νά μὴν ἀρκοῦνται τώρα πιά νά ἐξασφαλίσουν μονάχα τὴν ἐλευθερία τους, ἀλλά νά θέλουν νά ἐπιβάλλουν τὴ θέλησή τους καί στοὺς γείτονες;

Ἔστερα ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτὰ ἔκαμε ἐκστρατεία κατὰ τοῦ Εὐαγόρα⁹⁴. Αὐτός κυβερνάει μιὰ πόλη μόνο, καί, σύμφωνα μέ τὴ συνθήκη τῆ γνωστή, ὁ ἴδιος ἀνήκει στὴν κυριαρχία τῆς Περσίας· ἀκόμα, μὴλο πού κατοικεῖ νησί, νικῆθηκε στὴ θάλασσα πολλές φορές ὡς τώρα, καί γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς χώρας του μπορεῖ νά διαθέσει μονάχα τρεῖς χιλιάδες πελταστές. Ὡστόσο, παρόλο πού ἡ δύναμή του εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτη, ὁ βασιλιάς δέν εἶναι σέ θέση νά τὴ νικήσει πολέμωντας. Καί ἔχει κιόλας ξοδέψει ἕξι χρόνια ὀλόκληρα γι' αὐτὴ τὴν ἱστορία· καί, ἂν εἶναι δυνατὸ νά συμπεράνει κανένας τὰ μελλούμενα ἀπὸ ὅσα προηγήθηκαν, εἶναι πιὸ πιθανὸ νά ἀποστατήσῃ καί ἄλλος κανεὶς μέσ στό βασιλεῖο του προτοῦ νά ὑποκύψῃ ὁ Εὐαγόρας. Τόση ἀργοπορία διακρίνει συχνά ὅλες τίς πράξεις τοῦ Πέρση βασιλιᾶ.

Στὴ ναυμαχία πάλι πού ἔγινε στὴ Ρόδο⁹⁵ εἶναι γνωστὸ πὼς εἶχε τὴ συμπάθεια ἀπὸ τούς συμμάχους τῶν Σπαρτιατῶν, πού ἦταν δυσαρρεστημένοι ἀπ' τὴν κακὴ πολιτειακὴ κατάστασιν· ἀκόμα ἀπὸ μᾶς ναυτολογοῦσε τὰ πληρώματα τοῦ στόλου του καί εἶχε ναύαρχο τὸν Κόνωνα, τόν πιὸ εὐσυνεῖδητο ἀπὸ τούς στρατηγούς, πού οἱ Ἕλληνες τοῦ εἶχαν μεγάλη ἐμπιστοσύνη, μὰ καί τόν πιὸ ἔμπειρο στοὺς ναυτικούς ἀγῶνες. Παρ' ὅλα αὐτὰ καί τὴ στιγμή πού εἶχε τέτοιο συνεργάτη γιὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴ, ἄφησε τρία χρόνια⁹⁶ τὸ ναυτικὸ του — πού ὥστόσο ὑπεράσπιζε τὰ ἀσιατικὰ παράλια τοῦ Κράτους του — νά τὸ πολιορκοῦν μόνο ἑκατὸ τριῆρεις τῶν Σπαρτιατῶν καί ἀρνήθηκε ἀδιάντροπα στοὺς στρατιῶτες του μισθὸ γιὰ δεκαπέντε μῆνες. Τόσο πού, ἂν ἦταν μονάχα στό χέρι τὸ δικό του, πολλές φορές σίγουρα θά εἶχαν διαλυθεῖ· μόνον ἡ προσωπικότητα τοῦ Κόνωνα καί ἡ δημιουργία τῆς Συμμαχίας τῆς Κορίνθου⁹⁷ τούς ὑποχρέωσε

- νά ναυμαχήσουν μέ τό ζόρι καί νά νικήσουν τελικά.
- 143 Καί αὐτά βέβαια εἶναι τά πύο λαμπρά, τά πύο βασιλικά του κατορθώματα, αὐτά πού ὅσοι θέλουν νά ἐξάρουν τίς πράξεις τῶν βαρβάρων ποτέ δέν παύουν νά τά μνημονεύουν. "Ἐτσι κανεῖς δέν ἔχει νά μῶ πει ὅτι δέ χρησιμοποιοῦ τά παραδείγματα καλόπιστα καί ὅτι χρονοτριβῶ σέ λεπτομέρειες ἀσήμαντες παραμελώνοντας γεγονότα
- 144 βαρυσήμαντα. Ἀκριβῶς γιά νά προλάβω μιὰ τέτοια κατηγορία, ἀνάφερα τά πύο λαμπρά τους ἔργα. Ὡστόσο δέν ξεχνῶ οὔτε καί τά ἄλλα, ὅτι δηλ. ὁ Δερκυλίδας⁹⁸ μέ χίλιους μόνο ἄντρες ἔγινε ἀπόλυτος κυρίαρχος στήν Αἰολίδα· ὁ Δράκοντας⁹⁹ πῆρε τόν Ἀταρνέα καί μέ τρεῖς χιλιάδες πελταστές πού μάζεψε ἀλώτισε κυριολεκτικά τήν πεδιάδα τῆς Μυσίας¹⁰⁰. ὁ Θίβρωνας¹⁰¹ ἔφερε στήν Ἀσία λίγους μονάχα παραπάνω ἀπό αὐτούς καί ὑπόταξε ὅλη τή Λυδία· τέλος ὁ Ἀγησίλαος μέ τά ἀπομεινάρια ἀπό τά στρατεύματα τοῦ Κύρου¹⁰² ἔγινε κύριος σχεδόν σέ ὅλη τή χώρα δῶθε ἀπό τόν Ἄλυ¹⁰³.
- 145 Ἄλλωστε δέν ἀξίζει νά φοβηθοῦμε βέβαια οὔτε τή στρατιά, πού διαρκῶς περιπολεῖ μαζί μέ τό βασιλιά, οὔτε καί τήν ἀνδρεία τῶν βαρβάρων. Ἀπόδειξαν δά ὀλοκάθαρα οἱ Ἕλληνες, πού πῆραν μέρος τότε στήν ἐστρατεία τοῦ Κύρου, ὅτι αὐτοί δέν ἔχουν περισσότερη παλικάριά ἀπό ὅσους στρατολογοῦν στά παράλια. Ἀφῆνω κατά μέρος, ἄν θέλετε, ὅλες τίς μάχες, ὅπου νικήθηκαν, καί δέχομαι τήν ἀποψη ὅτι στασίαζαν, γιατί δέν ἤθελαν νά πολεμήσουν μέ τόν ἀδερφό
- 146 τοῦ βασιλιᾶ. Μά καί ἀπό τότε πού σκοτώθηκε ὁ Κύρος καί ὅλοι οἱ Ἀσιάτες βρέθηκαν ἐνωμένοι, κάτω ἀπό τίς λαμπρές αὐτές συνθήκες πολέμησαν μέ τρόπο τόσο θλιβερό, ὥστε δέν ἄφησαν κανένα ἐπιχείρημα σ' αὐτούς πού συνηθίζουν νά ἐπαινοῦν τήν ἀνδρεία τῶν Περσῶν. Εἶναι γνωστό πῶς εἶχαν μέσ στά χέρια τους ἔξι χιλιάδες¹⁰⁴ Ἕλληνες, ὄχι βέβαια διαλεγμένους καί ἀπ' τοὺς καλύτερους, ἀλλά ἀνθρώπους πού κακίες καί ἐλαττώματα δέν τοὺς ἄφηναν νά ζήσουν στόν τόπο τους καί πού δέν ἤξεραν τή χώρα τῶν βαρβάρων καί εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ ἀπ' τοὺς συμμάχους τους, πού εἶχαν προδοθεῖ ἀπό τοὺς συντρόφους τους¹⁰⁵ καί εἶχαν χάσει τόν ἀρχηγό, αὐτόν πού
- 147 καί ἀκολούθησαν. Ὅμως τόσο κατώτεροι ἀπό αὐτούς φάνηκαν τότε οἱ βάρβαροι, ὥστε ὁ βασιλιάς τους τά ἔχασε μπρός στήν κατάσταση αὐτή, καί μὴν ἔχοντας καμιᾶ ἐμπιστοσύνη στίς περσικές δυνάμεις

πού τόν ἔζωναν, τόλμησε νά συλλάβει ὅλους τούς ἀρχηγούς τοῦ μισθοφορικοῦ στρατοῦ τοῦ Κύρου, καί αὐτό κάτω ἀπό τήν προστασία τῶν σπονδῶν. Εἶχε, βλέπετε, τήν ἰδέα πώς μέ τή μικρή του πράξη θά ἔφερνε ἄνω κάτω τό στρατόπεδο τῶν Ἑλλήνων καί προτίμησε νά τά βάλει καλύτερα μέ τούς θεούς παρά νά ἀναμετρηθεῖ ἀντρίκια μέ τούς Ἑλληνας.

Καί ὅταν τό ὑπολό τοῦ σχέδιο ἀπότυχε, γιατί οἱ στρατιῶτες 148
μας ἔμειναν ἀκλόνητοι στίς θέσεις τους καί ἀντιμετώπισαν τή συμφορά σάν ἄντρες, κατά τήν ἐπιστροφή τους στήν πατρίδα ἔστειλε τόν Τισσαφέρην μέ ἰππικὴ νά τούς συνοδέψει. Καί παρόλο πού αὐτοὶ τούς παρακολουθοῦσαν ἄγρυπνα σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς πορείας, πορεύτηκαν σάν νά εἶχαν συνοδεία τιμητική· καί ἐνιωθαν φόβο μόνο σέ χῶρες ἀκατοίκητες, ἐνῶ, ἂν συναντοῦσαν ὅσο γινόταν περισσότερους ἐχθρούς, τό θεωροῦσαν μεγάλη εὐτυχία.

Καί, γιά ἀνακεφαλαίωση στά ὅσα εἶπα ὡς τώρα, θέλω νά σᾶς το- 149
νίσω τοῦτο ἐδῶ : Ἐκεῖνοι — πού δέν ἤρθαν βέβαια γιά λαφυραγωγία οὔτε καί γιά νά καταχτήσουν καμιὰ πόλη ἀσήμαντη, μά εἶχαν ἐκστρατεύσει μέ ἐχθρική διάθεση γι' αὐτόν τόν ἴδιο τόν Πέρση βασιλιά — γύρισαν πίσω μέ μεγαλύτερη ἀσφάλεια ἀπό ὅση οἱ πρέσβεις πού ἔρχονται στή χώρα του, γιά νά συνάψουν συμμαχία¹⁰⁷. Θαρῶ λοιπόν πώς δέν ὑπάρχει τόπος πού δέ γνώρισε σέ ὅλη τήν ἔκτασή της τή δειλία καί τή νωθρότητα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ : Καί στά παράλια τῆς Ἀσίας πολλές φορές νικῆθηκε¹⁰⁸, ἀλλά καί στήν Εὐρώπῃ¹⁰⁹, ὅταν διάβηκε, πολύ ἀκριβὰ τό πλήρωσε : Ἄλλοι χάθηκαν κατὰ τρόπο ἄθλιο, ἄλλοι σώθηκαν ντροπιασμένοι καί δειλοί¹¹⁰ καί τελευταῖα μέσα στά ἴδια τὰ ἀνάκτορα¹¹¹ τοῦ Πέρση βασιλιᾶ ἔγιναν καταγέλαστοι.

Καί τίποτα ἀπό αὐτά δέν ἔγινε στήν τύχη· ὅλα ἦταν φυσικό νά 150
γίνουν ὅπως ἔγιναν. Δέν εἶναι δυνατόν οἱ ἄνθρωποι, πού ἀνατρέφονται μέ αὐτόν τόν τρόπο καί κάτω ἀπό τήν τρομάρα τοῦ δεσποτικοῦ τους πολιτεύματος, νά ἔχουν μέσα τους καμιὰ ἀρετή, δέν εἶναι δυνατό νά στήνουν τρόπαια στίς μάχες ἐνάντια στοὺς ἐχθρούς. Πῶς εἶναι δυνατόν ἀλήθεια, μέ τὰ δικά τους ἦθη, νά ἀναδειχτεῖ ποτέ ἄξιος στρατηγός ἢ καί γενναῖος στρατιώτης, ἀφοῦ ἡ μάζα ἢ μεγάλη εἶναι ἄτακτος ὄγκος χωρὶς καμιὰ πείρα στοὺς κινδύνους, ἀνίκανοι γιά πόλεμο, γιά τή σκλαβιά ὅμως καλύτερα ἐκπαιδευμένοι καί ἀπό τούς δούλους μας; Ὅσοι πάλι κατέχουν μεγάλα ἀξιώματα, αὐτοὶ ποτέ δέν ἔζησαν μέ 151

κάποια ισορροπία, ποτέ δέ νοιάστηκαν γιά τό συμφέρον τό κοινό, γιά τό καλό τοῦ κράτους· ἀντίθετα, κάθε στιγμή δείχνουν τήν περιφρόνηση στούς κατώτερους, τή δουλοπρέπειά τους στούς ἀνώτερους, σάν τούς ἀνθρώπους πού ἡ διαφθορά τούς ἔχει σημαδέψει. Καί γενικά τά σώματά τους εἶναι μαλθακά, ἀπό τόν πλοῦτο βουτηγμένα στήν πολυτέλεια καί στή χλιδή, καί ἡ ψυχή τους πάντα δουλική, ταπεινωμένη καί τρομοκρατημένη ἀπό τό δυνάστη· ἀφήνουν νά τούς ἐρευνοῦν ἐξευτελιστικά στοῦ παλατιοῦ τίς πόρτες, σέρνονται κατὰ γῆς, μέ κάθε τρόπο ἀσκοῦνται στήν ταπείνωση¹¹². λατρεύουν καί προσκυνοῦν ἕνα θνητό πού τόν ἀποκαλοῦν θεό, ἀδιαφοροῦν γιά τούς θεούς καί λογαριάζουν τούς ἀνθρώπους περισσότερο.

- 152 "Ἄλλωστε καί αὐτοί πού διορίζονται σατράπες καί κατεβαίνουν στίς παραθαλάσσιες περιοχές ποτέ δέ θά ντροπιάσουν τήν ἀγωγή πού ἔλαβαν στή χώρα τους! Θά βαδίσουν ἀκριβῶς πάνω στά ἴδια χνάρια, ἄπιστοι γιά τούς φίλους, ἄναντροι πρός τούς ἐχθρούς τους, πότε μέσ στήν ταπείνωση, πότε μέσα στήν περηφάνια βουτηγμένοι, μέ ἔπαρση καί καταφρόνια στούς συμμάχους καί στούς ἐχθρούς κόλακες
- 153 σιχαμένοι. Τό στράτευμα τοῦ Ἀγησίλαου τό συντήρησαν μέ ἔξοδα δικά τους ὀχτώ μῆνες¹¹³. τούς στρατιῶτες ὅμως, πού γιά λογαριασμό τους ἀντιμετώπισαν κινδύνους, τούς κατακράτησαν δύο φορές τόσους μῆνες τούς μισθοῦς. Καί αὐτούς πού εἶχαν καταλάβει τήν Κισθήνη¹¹⁴ ἕκατό τάλαντα τούς μοίρασαν, ἐκείνους ὅμως πού πῆραν μαζί τους μέρος στήν ἐστρατεία τῆς Κύπρου τούς φέρθηκαν πιά βάνουσα καί
- 154 ἀπό τούς αἰχμαλώτους. Καί γιά νά σταθοῦμε σέ γενικές γραμμές, χωρίς νά πελαγοδρομοῦμε σέ λεπτομέρειες εἰδικές, ποιός ἀπό αὐτούς πού τούς πολέμησαν δέν ἔφυγε πλούσιος; Καί ποιός ἀπό ὅσους ἔπασαν στά χέρια τους δέν πέθανε φριχτά ἀπό βασιανιστήρια; Δέν ἔπασαν τόν Κόνωνα θρασυτάτα γιά νά τόν θανατώσουν¹¹⁵, αὐτόν πού ναύαρχος γιά τό συμφέρον τῆς Ἀσίας κατόρθωσε νά καταλύσει τήν ἐξουσία τῶν Σπαρτιατῶν; Καί τό Θεμιστοκλῆ¹¹⁶, πού τούς κατατρόπωσε στή Σαλαμίνα, γιά νά ὑπερασπίσει τήν Ἑλλάδα, δέν τόν ἔκριναν ἄξιο γιά τά ἀκριβότερα δῶρα καί γιά τίς πιά λαμπρές τιμές;

Τό ἀδιάλλα- 155
κτο μίσος τῶν
Ἑλλήνων γιά
τούς Πέρσες.

Πῶς εἶναι δυνατό λοιπόν νά ἐπιδιώκει ἄνθρωπος τή φιλία τῶν βαρβάρων, πού τιμωροῦν σκληρά τούς εὐεργέτες τους καί κολακεύουν ἐπιδεικτικά ἐκείνους πού τούς βλάπτουν; Καί ποιόν τάχα ἀπό μᾶς δέν ἔχουν ἀδικήσει; Καί ποιά στιγμή σταμάτησαν νά ἐτοιμά-

ζουν συμφορές για τήν Ἑλλάδα; Καί ποιό πράγμα ἑλληνικό εἶναι πού
δέ μισοῦν αὐτοί, πού δέ δίστασαν στόν προηγούμενο πόλεμο νά λε-
ηλατήσουν καί νά παραδώσουν στίς φλόγες καί τῶν θεῶν ἀκόμα τά
ἀγάλματα καί τούς ναούς;

Γι' αὐτό κιόλας οἱ Ἴωνες ἀξίζουσιν κάθε ἔπαινο, πού ἄφησαν κατά- 156
ρα¹¹⁷ σέ ὅποιον ἀγγίξει τούς καμένους τούς ναούς ἢ σέ ὅποιον διανο-
ηθεῖ νά τούς ἐπαναφέρει στήν παλιά τους κατάσταση. Δέν ἦταν βέβαια
τά μέσα πού τούς ἔλειπαν νά τούς ἀναστηλώσουν, ἀλλά ἤθελαν νά θυ-
μίζουσιν συνεχῶς τήν ἀσέβεια τῶν βαρβάρων στίς ἐπερχόμενες γενιές,
ἔτσι πού κανένας πιά νά μήν τούς ἔχει ἐμπιστοσύνη, ἀφοῦ τόλμησαν
τέτοιες ντροπές γιά τούς θεούς, παρά νά τούς φοβοῦνται καί νά φυλά-
γονται ἀπό αὐτούς, βλέποντας πώς τά ἔβαλαν ὄχι μόνο μέ τή δική
μας τή ζωή, ἀλλά ἀκόμα καί μέ τά ἀφιερώματά μας στούς θεούς.

Ἐχω βέβαια καί γιά τούς συμπολίτες μας νά ἀναφέρω παρα- 157
δείγματα ἀνάλογα. Δηλαδή καί αὐτοί μέ ὅσους ἔχουν πολεμήσει μέ-
χρι τώρα συμφιλιώνονται εὐκόλα καί λησμονοῦν τήν ἔχθρα πού τούς
χώριζε. Στούς κατοίκους ὅμως τῆς Ἀσίας, οὔτε καί ὅταν εὐεργετοῦνται
ἀπό ἐκείνους, ποτέ δέν τούς ἀναγνωρίζουν καμιά χάρη· τόσο εἶναι τό
μίσος πού νιώθουν γιά κείνους. Πολλούς ἐξάλλου καταδίκασαν σέ θά-
νατο οἱ πρόγονοί μας, γιατί ἔδειξαν συμπάθεια στούς Μήδους· καί
τώρα ἀκόμα στίς συνελεύσεις τοῦ λαοῦ, πρὶν ἀπό τό θέμα τῆς ἡμέρας,
διατυπώνουν κατάρες γιά κείνον πού θά πρότεινε ἀποστολή πρεσβείας
στήν Περσία. Ὡς καί στά Ἐλευσίνια μυστήρια οἱ Εὐμολπίδες καί οἱ
Κήρυκες¹¹⁸, ἀπό τό φοβερό τους μίσος γιά τούς Πέρσες, ἀπαγορεύουν
τίς τελετές καί σέ ὅλους τούς βαρβάρους, ὅπως στούς δολοφόνους.

Καί τόσο ζυμωμένη μέ τή φύση μας εἶναι ἡ ἔχθρα μας μέ αὐτούς, 158
ὥστε καί ἀπό τίς διηγῆσεις τίς παλιές περισσότερο χαϊρόμαστε ὅσες
μιλοῦν γιά τούς Τρῶες καί τούς Πέρσες, τίς διηγῆσεις δηλ. πού μᾶς
πληροφοροῦν γιά ὅλες τίς συμφορές τους. Θά μπορούσαμε μάλιστα νά
βροῦμε ὅτι ἀπό τόν πόλεμο μέ τούς βαρβάρους οἱ ποιητές μας ἔχουν
ἐμπνευστεῖ τραγοῦδια θριαμβευτικά, ἐνῶ ἀπό τούς πολέμους μετα-
ξί μας μονάχα θρήνους θλιβερούς: Τά πρῶτα τά τραγοῦδάμε στίς γιορ-
τές μας, ἐνῶ τούς θρήνους τούς θυμόμαστε μόνο στίς συμφορές μας.

Ἐχω τή γνώμη μάλιστα ὅτι καί ἡ ποίηση τοῦ Ὀμήρου τιμήθη- 159
κε ξεχωριστά κυρίως, γιατί ἔπλεξε μέ τέχνη θαυμαστή τόν ὕμνο τῶν
ἡρώων πού πολέμησαν γενναῖα τότε μέ τούς βαρβάρους. Γι' αὐτό

ἀκριβῶς καί οἱ πρόγονοί μας θέλησαν νά τῆς δώσουν μιὰ τέτοια θέση τιμητική καί στούς ποιητικούς ἀγῶνες καί στήν ἐκπαίδευση τῶν νέων¹¹⁹ : Γιά νά κρατοῦμε στήν ψυχή μας ἄσβηστο τό μίσος τό παλιό γιά τούς βαρβάρους, ἀκούγοντας ἀδιάκοπα τά ἔπη τοῦ Ὀμήρου, καί, ἔχοντας γιά ὑπόδειγμα τήν ἀρετή ἐκείνων πού πῆραν μέρος σ' αὐτήν τήν ἐκστρατεία, νά νιώθουμε τήν ἐπιθυμία νά ἐπιτελέσουμε καί ἐμεῖς παρόμοια κατορθώματα.

ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΠΟΥ ΕΠΙΒΑΛΛΟΥΝ ΑΜΕΣΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

*Ἡ κατάλληλη 160
στιγμή.*

Κατά τή γνώμη μου λοιπόν πολλοί εἶναι οἱ λόγοι πού μᾶς πιέζουν νά πολεμήσουμε μέ αὐτούς, κυρίως ὅμως ἡ σημερινή περίστασις, πού εἶναι ὁ πιό ἰσχυρός παράγοντας. Αὐτή δέν πρέπει νά τήν ἀφήσουμε νά πάει χαμένη. Εἶναι χωρίς ἄλλο ντροπή νά τήν ἀφήνουμε ἀνεκμετάλλευτη, τώρα πού εἶναι μέσα στά χέρια μας, γιά νά τή θυμηθοῦμε ὅταν θά γίνει παρελθόν. Τί ἄλλο λοιπόν θά θέλαμε νά συμβεῖ ἀκόμα παραπάνω ἀπό τίς προϋποθέσεις πού ὑπάρχουν τώρα, προκειμένου νά ἀποφασίσουμε ἐπιτέλους τόν πόλεμο κατά τοῦ βασιλιᾶ

161 Δέν ἔχει μήπως ἀποστατήσει ἀπό αὐτόν ἡ Αἴγυπτος καί ἡ Κύπρος; Δέν ἔχει γίνει ἄνω κάτω ἀπό τόν πόλεμο ἡ Φοινίκη καί ἡ Συρία; Τήν Τύρο¹²⁰, πού τόσο κόμπαζε γι' αὐτή, δέν τοῦ τήν πῆραν μήπως οἱ ἐχθροί του; Μά καί οἱ πιό πολλές πόλεις τῆς Κιλικίας βρῆσκονται πιά στά χέρια τῶν συμμάχων μας καί ὅσες ἀπομένουν δέν εἶναι δύσκολο νά τίς κατακτήσουν. Ὅσο γιά τή Λυκία κανένας ποτέ Πέρσης δέν τῆς ἐπιβλήθηκε.

162 Καί ὁ Ἐκατόμωως¹²¹ ὅμως, ὁ σατράπης τῆς Καρίας, πάει καιρό πιά τώρα πού στήν πραγματικότητα ἔγινε ἀνεξάρτητος· καί θά τό ἐκδηλώσει καί ἐπίσημα ὅταν ἐμεῖς θελήσουμε. Καί ἀπό τήν Κνίδα ὡς τή Σινώπη Ἕλληνες κατοικοῦν τήν Ἀσία, καί αὐτούς δέ χρειάζεται βέβαια νά τούς πείσουμε ἐμεῖς, παρά νά μήν τούς ἐμποδίσουμε νά πολεμήσουν τούς βαρβάρους. Ὑστερα ἀπό ὅλα αὐτά, ὅταν τέτοια ὁρμητήρια ὑπάρχουν, καί ὁ πόλεμος ἀπό παντοῦ σχεδόν κυκλώνει τήν Ἀσία, γιά τοῦτο λόγο τάχα νά λεπτολογοῦμε τόσο σχολαστικά τό καθετί πού θά προκύψει ἀπό αὐτόν; Ἀφοῦ οἱ βάρβαροι νικιοῦνται ἀπό ἀσήμαντες δυνάμεις, εἶναι ὀλοφάνερο τί ἔχουν νά τραβήξουν, ὅταν θά ἀναγκαστοῦν νά πολεμήσουν μέ ὅλους μαζί τούς Ἕλληνες.

Ψηφιοποιήθηκε ἀπό το Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Καί νά τί θά συμβεῖ ἀκριβῶς : "Ἄν ὁ βάρβαρος ἐνισχύσει τήν κατο- 163
χή του στίς πόλεις τίς παραθαλάσσιες τοποθετώντας ἀκόμα ἰσχυρό-
τερες φρουρές ἀπό ὅσες τώρα, ἴσως καί τά νησιά κοντά στίς ἀσιατικές
ἀκτές, ὅπως ἡ Ρόδος, ἡ Σάμος κ. ἢ Χίος, νά κλίνουν μέ τό μέρος του
ἄν ὅμως τόν προλάβουμε ἐμεῖς καί καταλάβουμε τήν περιοχὴ αὐ-
τή, εἶναι φυσικό καί αὐτοί πού κατοικοῦν τή Λυδία, τή Φρυγία, κα-
θώς καί τή γῶρα πού ἀπλώνεται ἀκόμα παραμέσσω, νά προσχωρήσουν
σ' ἐμᾶς, πού θά ἔχουμε πιά γιά ὀρμητήριον τήν περιοχὴ αὐτή.

Γι' αὐτό καί πρέπει νά βιαστοῦμε, νά μήν καθυστερήσουμε σιγ- 164
μή, γιά νά μήν πάθουμε ὅ,τι καί οἱ πατέρες μας. Ἐκεῖνοι κινήτο-
ποιήθησαν ὕστερα ἀπό τοὺς βαρβάρους, ἄφησαν μερικούς ἀπό τοὺς
συμμάχους τοὺς¹²² στήν τύχη, καί ὕστερα ἀναγκάστηκαν λίγοι αὐτοί
νά πολεμοῦν μέ πολλούς· καί ὅμως ἦταν στό χέρι τους νά διαβοῦν
πρῶτοι στήν Ἀσία καί μέ ὅλες τίς ἐλληνικές δυνάμεις ἐνωμένες νά ὑπο-
τάξουν μέ εὐκολία ἕνα πρὸς ἕνα τά ἔθνη τῆς Ἀσίας.

Γιατί, ὅταν κανένας πολεμαίει μέ ἀνθρώπους πού συναθροίζονται 165
ἀπό διαφόρους τόπους, ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι δέν πρέπει νά περιμένει
ὥσπου νά μαζευτοῦν ὅλοι, ἀλλά νά ἐπιτεθεῖ ἀμέσως, ὅταν ἀκόμα θά
εἶναι σκορπισμένοι. Καί οἱ πρόγονοί μας βέβαια, πού ἔπεσαν στά
σφάλματα αὐτά, τά ἐπανάρθωσαν ἀργότερα, ἀλλά ἀντιμετώπισαν κιν-
δύνους φοβερούς. Ἐμεῖς ὅμως, ἄν ἔχουμε μυαλό, ἀπό τήν ἀρχή θά
πάρουμε τά μέτρα μας. Ἐγκαίρα θά ἐπιδιώξουμε νά ἐγκαταστήσουμε
στρατό στήν Ἰωνία καί τή Λυδία, ἀφοῦ ξέρουμε ὅτι ὁ Πέρσης βασι- 166
λιάς ἐξουσιάζει τοὺς κατοίκους τῆς Ἀσίας, ὅχι βέβαια μέ τή δική τους
θέληση, παρά ἀσφαλισμένος πάντα μέ στρατιωτικές δυνάμεις πῶς ἰσχυ-
ρές ἀπό ὅσες μπορεῖ νά διαθέσει κάθε πόλη. Ἄν τώρα ἐμεῖς μεταφέ-
ρουμε δυνάμεις ἀκόμα ἰσχυρότερες ἐκεῖ — πράγμα εὐκολότατο γιά
μᾶς, ἀρκεῖ νά τό θελήσουμε — σίγουρα καί ἀκίνδυνα θά κερπωθοῦμε
ὅλη τήν Ἀσία. Καί ἀσφαλῶς εἶναι καλύτερα νά πολεμοῦμε ἐμεῖς
μ' ἐκεῖνον, γιά νά τοῦ καταλύσουμε τή βασιλεία, παρά νά ἀλληλο-
τρογώμαστε συνέχεια γιά τό ποιὸς θά πετύχει τήν ἡγεμονία στήν
Ἑλλάδα.

Εἶναι μάλιστα ἀνάγκη νά γίνει ἡ ἐκστρατεία στίς μέρες τοῦτες 167
τῆς γενιᾶς μας, γιά νά ἀπολαύσουν ἐπιτέλους καί τά ἀγαθὰ αὐτοί πού
ὡς τώρα γεύτηκαν μόνο τίς συμφορές καί νά μήν περάσουν τή ζωὴ
τους ὅλη μέσα στή δυστυχία. Φτάνει τό παρελθόν — τότε πού καί

- ποιό κακό δέν έπεσε άπάνω τους! Πάντα είναι πολλές οί συμφορές στό φυσικό τοῦ ανθρώπου, έπινοήσαμε και έμεΐς ακόμα περισσό-
 168 τερές από τίς αναπόφευκτες : Δημιουργήσαμε στόν ΐδιο τόν έαυτό μας πολέμους και έπαναστάσεις, ώστε άλλοι νά χάνονται παράνομα μέσα στην ΐδια τους τή χώρα, άλλοι σέ ξένους τόπους νά περιφέρονται άθλιοι μαζί μέ τά παιδιά και τίς γυναΐκες τους, τέλος πολλοί από τή φτώχια και τή στέρηση νά υποχρεώνονται νά υπηρετοῦν τόν έχθρό και νά πεθαίνουν πολεμώντας μέ τούς φίλους. Για τήν κατάσταση αυτή κανείς ποτέ δέν άγανάχτησε! Για τά φανταστικά βέβαια δράματα, πού συνθέτουν και παρουσιάζουν οί τραγικοί ποιητές, όλοι νιώθουν τήν υποχρέωση νά συγκινοῦνται και νά κλαΐν' όταν όμως βλέπουν μπροστά στά μάτια τους νά διαδραματίζονται τραγωδίες άληθινές, φριχτές και άναριθμητες, αυτές πού φέρνει τοῦ πολέμου ή κατάρα, τόσο μακριά βρίσκονται από τό νά νιώσουν λύπη, ώστε πότερο χαιρονται για τό κακό πού προξενεί ό ένας στόν άλλο παρά για τήν προσωπική τους ευτυχία.
- 169 Δέν αποκλείεται ώστόσο και νά γελάσουν μερικοί μέ τήν άφέλεια μου, πού κάθομαι έδω πέρα και οδύρομαι για τή δυστυχία άτομικών περιπτώσεων σέ τέτοιες περιστάσεις, όπου ή Ίταλία όλη έχει γίνει άνω κάτω¹²³, ή Σικελία υποδουλώθηκε¹²⁴, τόσες πόλεις έχουν παραδοθει στό βάρβαρο¹²⁴ και όλη ή υπόλοιπη Έλλάδα βρίσκεται πιά μπροστά σέ έσχατους κινδύνους.
- 170 Ί Απορώ μάλιστα και μέ τή στάση πού κρατοῦν οί διάφοροι ήγέτες στίς πόλεις τίς έλληνικές. Νομίζουν πώς έχουν τό δικαίωμα νά νιώθουν περηφάνια, τή στιγμή πού ποτέ δέν μπόρεσαν ούτε νά πούν, μά ούτε και νά στοχαστοῦν τίποτα για τό θέμα αυτό πού έχει τόση σημασία. Ήπρεπε δηλαδή αυτοί, αν άξιζαν πραγματικά τή φήμη πού έχουν τώρα, νά αφήσουν κατά μέρος κάθε άλλο ζήτημα και νά καταπιαστοῦν νά δώσουν γνώμη μονάχα για τόν πόλεμο μέ τούς βαρβάρους.
- 171 Δέν αποκλείεται νά έφερναν κάποιο θετικό αποτέλεσμα: και στην περίπτωση όμως πού θά ήταν υποχρεωμένοι νά απογοητευθοῦν, θά άφηναν τά λόγια τους χρησιμούς για τίς μελλούμενες γενιές. Τώρα όμως αυτοί πού έχουν τή δόξα τή μεγάλη καταπιάνονται περισπούδαστα μέ τά άσήμαντα ζητήματα και αφήνουν σ' έμας, πού δέν έχουμε σχέση μέ τήν πολιτική, τή φροντίδα νά δίνουμε συμβουλές για θέματα μέ τόση σπουδαιότητα.

Ἄλλά ὅσο πῖο μικρόψυχοι εἶναι οἱ ἀρχηγοὶ μας, τόσο πῖο σοβαρά καί πῖο ἀποφασιστικά πρέπει νά ἐξετάζουσι οἱ ἄλλοι τόν τρόπο πού θά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τίς ἔχθρες πού μᾶς βασανίζουν τώρα. Γιατί τώρα βέβαια μάταια κάνουμε συνθήκες γιά εἰρήνη! Στήν πραγματικότητα δέ ματαιώνουμε ὀριστικά τόν πόλεμο· μόνο τόν ἀναβάλλουμε, καί περιμένουμε τήν εὐκαιρία τήν καλή, πού θά ἔχουμε τή δύναμη νά καταφέρουμε ὁ ἓνας στόν ἄλλο κάποιο χτύπημα ἀνεπανόρθωτο!..

Ὅμως εἶναι ἀνάγκη νά βγάλουμε ἀπό τή μέση τά σχέδια τά ὕπουλα καί νά καταπιαστοῦμε ἐπιτέλους μονάχα μέ τά ἔργα πού θά μᾶς ἐπιτρέψουν νά ζοῦμε μέσ στίς πόλεις μας μέ ἀσφάλεια μεγαλύτερη καί νά ἔχουμε ἀνάμεσά μας ἐμπιστοσύνη περισσότερη. Βέβαια νά ἀναπτυχθεῖ τό θέμα αὐτό εἶναι ἀπλό καί εὐκολο : Δηλαδή εἶναι ἀδύνατο νά ἐξασφαλίσουμε μιά σίγουρη εἰρήνη, ἅμα δέν πολεμήσουμε ὅλοι μαζί ὁμόφωνα τοὺς Πέρσες· ἀδύνατο νά ὁμονήσουν οἱ Ἕλληνες, προτοῦ πεισθοῦν καί τίς ὠφέλειες ἀπό τόν κοινό ἐχθρό νά ἐπιζητοῦν καί τοὺς πολέμους μέ τόν ἴδιο ἀντίπαλο νά κάνουν.

Καί ὅταν γίνουσι ὅλα αὐτά καί λείπει ἀπό τή μέση ἡ φτώχεια, πού καταστρέφει τίς φιλίες καί ὀδηγεῖ τοὺς συγγενεῖς σέ ἀμάχες, ἀναστατώνει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καί φέρνει τοὺς πολέμους, δέν εἶναι δυνατό νά μὴν ὁμονήσουμε καί νά μὴ νιώθουμε ἀγάπη ἀλλήθινῃ ὁ ἓνας γιά τόν ἄλλο. Γιά ὅλους αὐτούς τοὺς λόγους πρέπει νά κάνουμε τό πᾶν, γιά νά μεταφερθεῖ τό γρηγορότερο ἀπό δῶ ὁ πόλεμος στό χωρο τῆς Ἀσίας. Εἶναι τό μόνο ἀγαθό πού θά ἦταν δυνατό ἴσως νά βγάλουμε ἀπό τοὺς ἀνόσιους πολέμους μεταξύ μας, ἂν θά τό ἀποφασίζαμε ἐπιτέλους νά ἐκμεταλλευτοῦμε ἐνάντια στοὺς βαρβάρους γιά τό δικό μας τό καλό τήν πικρή πείρα πού μᾶς ἐξασφάλισαν ἐδῶ.

Ἄλλά, θά πεῖτε, θά πρέπει ἴσως ἐξαιτίας τῆς συνθήκης¹²⁶ νά συγκρατηθοῦμε, νά μὴ βιαστοῦμε καί νά μὴν κάνουμε τήν ἐκστρατεία νωρίτερα ἀπό τήν ὥρα της. Ἄλλωστε οἱ πόλεις πού ἀπόχτησαν αὐτονομία μέ τή συνθήκη αὐτή νιώθουσι εὐγνωμοσύνη γιά τό βασιλιά, γιατί σ' αὐτόν χρωστοῦν αὐτή τήν χάρη· καί ὅσες πάλι ἔχουσι παραδοθεῖ στά χέρια τῶν βαρβάρων δέν τά βάζουσι παρά μέ τοὺς Σπαρτιάτες πρῶτα καί ὕστερα μέ τοὺς ἄλλους πού ὑπόγραψαν μαζί τους τοὺς ἔργους τῆς εἰρήνης, γιατί πιστεύουσι πῶς αὐτοὶ εἶναι ἡ αἰτία πού τοὺς ἀνάγκασ-

175 *Τό χρέος νά καταλυθεῖ ἡ εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα.*

σε νά γίνουν οί σκλάβοι τῶν βαρβάρων. Μά ἕνας ἀκόμα λόγος παραπάνω νά διαλύσουμε ἀμέσως τή συμφωνία αὐτή, πού δημιούργησε μιὰ τέτοια γνώμη ἀπαράδεκτη : "Ὅτι δῆθεν ὁ βάρβαρος νοιάζεται τή 'Ελλάδα καί προστατεύει τήν εἰρήνην¹²⁷, ἐνῶ μερικοί ἀπό μᾶς εἶναι αὐτοί πού τή λυμαίνονται καί τήν καταστρέφουν.

- 176 Καί τό πιό κωμικό ἀπό ὅλα, ἀπό τά ἄρθρα τῆς συνθήκης περισσότερο σεβόμαστε ἐκεῖνα πού εἶναι τά χειρότερα γιά μᾶς : Αὐτά ποὺ δίνουν στά νησιά μας καί στίς πόλεις τῆς Εὐρώπης τήν αὐτονομία ἀπὸ πρὸ πολλὴν καιρὸ τώρα καταπατήθηκαν¹²⁸ καί ἄδικα ἀναφέρονται μέσα στίς συνθήκες¹²⁹ τῆς συνθήκης· ἐκεῖνα ὅμως πού εἶναι ἡ ντροπὴ μας καί ποὺ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς συμμάχους μας ἔχουν ρίξει στή σκλαβιά, μένουσιν ἐκεῖ στή θέση τους ἀκλόνητα καί τά σεβόμαστε ἀπόλυτα· καί ὅμως θά ἔπρεπε νά τά καταστρέψουμε ἀμέσως, νά μὴν τά ἀφήσουμε οὔτε μιὰ μέρα, νομίζοντάς τα διαταγές τοῦ βασιλιᾶ καί ὄχι ἄρθρα ἰσοτιμίας συνθήκης. Ποιὸς τάχα δέν τό ξέρει ὅτι συνθήκη ἔχουμε, ὅταν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἰσότητά¹³⁰ καί δικαίωμα καί γιά τίς δύο μερίδες πού συμβάλλονται, καί διαταγή, ὅταν τό ἕνα μέρος ἀπὸ τά δύο ἀντίθετα μειονεκτεῖ γιά ὄφελος τοῦ ἄλλου;

- 177 Γι' αὐτό τό λόγο ἀκριβῶς ἔχουμε ὅλο τό δικαίωμα νά καταγγεῖλουμε τοὺς πρέσβεις πού διαπραγματεύτηκαν αὐτὴ τήν εἰρήνην, ἐπειδή, ἐνῶ τοὺς ἔστειλαν οἱ "Ἕλληνες, ὑπόγραψαν συνθήκη πού μόνο τοὺς βαρβάρους εὖνοεῖ. Ὡστόσο, εἴτε πίστευαν πὼς ὁ καθένας ἔπρεπε νά διαφεντεύει μόνο τή δικιά του πόλη εἴτε νά ἐξουσιάζει καί τίς χῶρες πού κατακτήθηκαν στόν πόλεμο ἢ καί νά ἀρκεστεῖ στίς κτήσεις πού εἶχαν ἐκεῖνὰ χρόνια τῆς εἰρήνης, αὐτοὶ εἶχαν χρέος νά ὀρίσουν μιὰ ἀπὸ τίς τρεῖς αὐτές λύσεις καί νά ὑπογράψουν τή συνθήκη μέ πνεῦμα ἀπόλυτης ἰσοτιμίας καί δικαιοσύνης.

- 178 Τώρα ὅμως τόσο στήν πόλη τῆ δικιά μας ὅσο καί στῶν Σπαρτιατῶν δέν ἀναγνώρισαν καμιά τιμὴ· ἀντίθετα ὄρισαν τό βάρβαρο δεσπότη ὅλης τῆς Ἀσίας, σάν νά εἶχαμε πολεμήσει ἐμεῖς γιά λογαριασμό του ἢ σάν νά ἦταν πολὺ παλιὰ ἢ ἐξουσία τῶν Περσῶν καί ἐμεῖς μόλις πού κατοικήσαμε στίς πόλεις μας· σάν νά μὴν πῆραν τήν τιμὴ αὐτὴ τώρα στά τελευταῖα καί σάν νά μὴν εἶχαμε ἐμεῖς ἀπὸ τά πανάρχαια χρόνια τήν ἐξουσία στήν Ἑλλάδα.

- 179 "Ἐχω μάλιστα τὴ γνώμη ὅτι μέ αὐτά πού τώρα θά σᾶς πῶ θά ἀποδείξω καθαρά τόσο τήν προσβολὴ πού ἔγινε σ' ἐμᾶς ὅσο καί τὴ

πλεονεκτήματα πού ἀποκόμισε ὁ Πέρσης βασιλιάς. Δηλαδή εἶναι γνωστό πώς ὄλη ἡ γῆ πού σκέπει ὁ οὐρανός εἶναι μοιρασμένη σέ δύο μεγάλα τμήματα¹⁸¹ — τό ἓνα τό λέν Ἀσία, τό ἄλλο Εὐρώπη. Ὁ βασιλιάς μέ τή γνωστή συνθήκη πῆρε στήν ἐξουσία του τό μισό μέρος ὀλόκληρης τῆς γῆς, σάν νά ἔκανε τή μοιρασιά τοῦ κόσμου μέ τό Δία¹⁸² καί ὄχι ἰσότιμη συνθήκη μέ ἀνθρώπους. Καί ὕστερα αὐτή τή θλιβερή συνθήκη μᾶς ὑποχρέωσε νά τή χαράξουμε σέ στῆλες λίθινες καί νά τήν καταθέσουμε στά πανελλήνια ἱερά, σάν τρόπαιο πολύ λαμπρότερο γι' αὐτόν ἀπό ὅσα στήνονται στίς μάχες. Καί πράγματι, αὐτά τά τελευταῖα εἶναι γιά κατορθώματα περιορισμένης σημασίας καί ἀποτελέσματα μῆς ἴσως τυχερῆς στιγμῆς· οἱ στῆλες ἕμως προβάλλουν τό ἀποτέλεσμα ἑνός πολέμου μακροχρόνιου σέ βάρος ὅλης τῆς Ἑλλάδας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Γιά ὅλα αὐτά θά πρέπει νά μᾶς πιάσει ἡ ἀγανάκτηση καί νά κοιτάξουμε νά βροῦμε τρόπο νά πάρουμε ἐκδίκηση γιά ὅσα πάθαμε στό παρελθόν καί νά τακτοποιήσουμε τά πράγματα στό μέλλον. Στό κάτω κάτω εἶναι ντροπή σάν ἰδιώτης ὁ καθένας νά ἔχουμε στά σπίτια μας γιά δούλους τούς βαρβάρους, καί ἀπό τήν ἄλλη ἐπίσημα σάν κράτος νά ἀφήνουμε τόσους ἀπό τούς συμμάχους μας νά εἶναι δούλοι ἐκείνων· εἶναι ντροπή αὐτοί πού ἔζησαν στά χρόνια τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, γιά τό χατήρι μῆς γυναικας πού τούς κλέψανε, νά νιώσουν τόσο ὄλοι μαζί τήν προσβολή πού ἔγινε, ὥστε νά μὴ σταματήσουν τόν πόλεμο, παρά μονάχα ἀφοῦ κατάστρεψαν ἀπ' τὰ θεμέλια τήν πόλη αὐτοῦ πού τόλμησε νά τούς προσβάλει, καί ἀπό τό ἄλλο μέρος ἐμεῖς σήμερα, τή στιγμή πού καταξευτελιζέται ὀλόκληρη ἡ Ἑλλάδα, νά μὴν τούς ἐπιβάλλουμε ὄλοι μαζί μιά τιμωρία — ἐνῶ εἶναι στό χέρι μας νά προχματοποιήσουμε ἀκόμα καί τήν τολμηρότερη εὐχή μας. Ἐξάλλου μόνο ἓνας τέτοιος πόλεμος εἶναι ἀπό τήν εἰρήνην προτιμότερος : Μοιάζει μέ πανηγυρική πομπή¹⁸³ παρά μέ ἐκστρατεία καί εἶναι ὠφέλιμος καί γιά ὅσους θέλουν τήν ἡσυχία τους καί γιά κείνους πού ἐπιθυμοῦν τόν πόλεμο. Ἰξασφαλίζει, βλέπετε, τή δυνατότητα στοὺς πρώτους νά ἀπολαμβάνουν χωρὶς φόβο τά ἀγαθὰ τους, στοὺς ἄλλους πάλι νά ἀποχτήσουν πλούτη πολλά ἀπό τίς ξένες γῶρες.

Μά καί ἀπό κάθε ἄποψη ἂν τό συλλογιστεῖ κανεὶς στά σβραχά, 183

181 Ὑλικὰ καὶ ἠθικὰ ὀφείλῃ ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία.

182

183

- θά βρεῖ πώς τέτοιες πράξεις μᾶς ὠφελοῦν πάρα πολύ. Καί πράγματι, μέ ποιούς πρέπει νά πολεμοῦν οἱ ἄνθρωποι πού δέν κατέχονται ἀπό καμιά διάθεση πλεονεξίας, ἀλλά κοιτοῦν μόνο τό δίκαιο; Δέν πρέπει νά τά βάζουν μέ αὐτούς πού καί παλιότερα ἐβλαψαν τήν Ἑλλάδα καί τώρα πάλι τήν ἔχουν στό μάτι καί ὄλο τόν καιρό τρέφουν ἐναντίον
- 184 μας αἰσθήματα μονάχα μίσους; Ποιούς εἶναι φυσικό νά φθονοῦν ὅσοι δέν ἔχουν χάσει ἀκόμα τό φιλότιμό τους ἐντελῶς, ἀλλά διατηροῦν μιὰ στάλα ἀξιοπρέπειας; Δέν πρέπει νά μισοῦν ἐκείνους πού ἔχουν φορτωθεῖ ἐξουσία μεγαλύτερη ἀπό ὅση γίνεται νά σηκώσει ἡ φύση ἡ ἀνθρώπινη, μόλο πού ἡ ἀξία τους δέ φτάνει οὔτε τούς πῖο ἄθλιους δικούς μας; Καί ἐναντίον τίνων ἔχουν χρέος νά ἐκστρατεύουν αὐτοί πού θέλουν νά δείχνουν εὐσέβεια, μά δέν ξεχνοῦν οὔτε στιγμή καί τό συμφέρον τους; Ὅχι ἐναντίον ἐκείνων πού εἶναι φυσικοί καί προαιώνιοι ἐχθροί, πού ἔχουν ἀποκτήσει ἀμέτρητα ἀγαθά, μά δέν εἶναι σέ θέση νά τά ὑπερασπίσουν; Ἐ λοιπόν, ὅλους αὐτούς τούς ἄνθρωπους τούς συγκεντρώνουν ἀπάνω τους οἱ Πέρσες.
- 185 Ἄλλωστε οὔτε καί τίς πόλεις μας πρόκειται νά λυπηθούμε στρατολογώντας στρατιῶτες ἀπό αὐτές, πράγμα πού τώρα, στόν πόλεμο πού κάνουν μεταξύ τους, ἀναμφισβήτητα τούς εἶναι ὀχληρότατο. Εἶμαι μάλιστα βέβαιος ὅτι πολύ λιγότεροι θά θέλουν νά μείνουν ἀπό ὅσους θά ἔχουν τή λαχτάρα νά πάρουν μέρος στήν ἐκστρατεία αὐτή. Ποιός τάχα νέος ἢ καί ἡλικιωμένος θά εἶναι τόσο ἀδιάφορος, ὥστε νά μή δεχτεῖ νά πάρει μέρος σ' αὐτό τό στράτευμα πού θά τό διευθύνουν μαζί Σπαρτιάτες καί Ἀθηναῖοι, πού ὀργανώνεται γιά τήν ἐλευθερία τῶν συμμάχων, πού ξεκινάει μέ τίς εὐχές ὅλης ἀνεξαιρέτως τῆς Ἑλ-
- 186 λάδας, πού ἔχει σκοπό νά τιμωρήσει τούς βαρβάρους; Ἀλλά καί πόση φήμη, τί θύμηση θαυμάσια, πόση δόξα πρέπει νά φανταστοῦμε ὅτι θά ἀποκτήσουν ὅσο θά εἶναι ζωντανοί, ἢ θά ἀφήσουν πίσω τους, ἄν θά πεθάνουν, ὅσοι θά ξεχωρίσουν σέ ἕναν ἀγώνα τόσο ἱερό; Καί ἀφοῦ ἐκεῖνοι πού πολέμησαν μονάχα τόν Ἀλέξανδρο¹³⁴ καί δέν κურίευσαν παρά μιὰ πόλη μόνο ἀξιώθηκαν τέτοιους λαμπρούς ἐπαίνους, ποιά ἀνείπωτα ἐγκώμια πρέπει νά περιμένουμε πώς θά δεχτοῦν αὐτοί πού θά κυριαρχήσουν σέ ὅλη τήν Ἀσία; Ποιός ἀπό τούς ποιητές ἢ ἀπό τούς ῥήτορες δέ θά μοχθήσει καί δέ θά ἐξαντλήσει ὅλες του τίς δυνάμεις καί τίς γνώσεις του μέ τή φιλοδοξία νά ἀφήσει ἀθάνατο

μνημείο στους αιώνες τόσο για τή δικιά του ικανότητα, όσο και για τήν ἀρετή ἐκείνων;

Τώρα πιά, πού βρίσκομαι στοῦ λόγου μου τό τέρμα, δέν ἔχω τήν ἴδια γνώμη πού εἶχα ὅταν τόν ἄρχιζα. Τότε πίστευα πώς θά μπορέσω νά μιλήσω μέ τρόπο ἀντάξιο γιά ἓνα τέτοιο θέμα· τώρα ὅμως ξέρω καλά πώς δέν τά ἔχω καταφέρει νά φτάσω τή σπουδαιότητά του καί πώς πολλά πού εἶχα στό νοῦ μου νά σᾶς πῶ μοῦ ἔχουν διαφύγει¹³⁵. Δέν ἀπομένει παρά νά προσπαθεῖστε μόνοι σας νά συλλάβετε τήν εὐημερία πού θά ἀποκτήσουμε, ἐάν θά στρέψουμε πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς ἠπείρου τόν πόλεμο πού τώρα κάνουμε μεταξύ μας, ἄν μεταφέρουμε τά πλοῦτη τῆς Ἀσίας στό χῶρο τῆς Εὐρώπης.

Καί νά μή μείνουν αὐτά πού τώρα ἀκούσατε λόγια μονάχα ἄδεια, ἀλλά, ὅσοι μποροῦν νά τά μεταβάλουν σέ πράξη θετική, νά ξεσηκώσουν μέ ζῆλο ὁ ἓνας τόν ἄλλο καί νά προσπαθήσουν μέ κάθε μέσο νά ἐπιτύχουν τή συμφιλίωση τῆς πόλης μας καί τῶν Σπαρτιατῶν· ὅσοι πάλι διεκδικεῖν μιά θέση ξέχωρη στό χῶρο τῶν ρητόρων, νά πάψουν πιά νά ἀσχολοῦνται μέ τό λόγο μου γιά τή γνωστή Παρρακαταθήκη¹³⁶ καί νά ἀραδιάζουν καί τίς ἄλλες τους γνωστές μικρολογίες· εἶναι καιρός νά βάλουν τά δυνατά τους νά μέ ἀνταγωνιστοῦν σ' αὐτόν ἐδῶ τό λόγο καί νά σκεφτοῦν πῶς θά μιλήσουν μέ τρόπο ἰκανότερο γι' αὐτό τό ἴδιο θέμα, ἔχοντας στό μυαλό τους ὅτι αὐτοί πού δίνου
 189
 νουν μεγάλες ὑποσχέσεις δέν πρέπει νά ἐξαντλοῦνται στά μικροζητήματα, δέν ἔχουν τό δικαίωμα νά εἰσηγοῦνται μέτρα πού δέ θά ἐξασφαλίσουν καμιά προκοπή σ' αὐτούς πού θά πεισθοῦν, ἀλλά νά δίνουν συμβουλές πού, ἄν εἰσακουστοῦν, καί οἱ ἴδιοι θά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τή δυσπραγία πού ἔχουν¹³⁷, μά καί στους ἄλλους θά φανοῦν πώς πρόσφεραν λαμπρές ὑπηρεσίες.

187 Ἀνακιφαλαίων
 Πρόσκληση
 τῶν ρητόρων
 γιά συνεργασία
 πάνω στό γνω-
 στό θέμα τῆς
 ἰκοιρατίας.

188

189

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ

τοῦ ἸΣΟΚΡΑΤΗ

1. Οἱ ἐπισημότερες πανελλήνιες γιορτές ἦταν: Τά Ὀλυμπία, πού γίνονταν στήν Ὀλυμπία κάθε τέσσερα χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, τά Πύθια στοὺς Δελφούς, κάθε πέντε χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνα, τά Ἴσθμια στόν Ἴσθμό, κάθε τρία χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνα, καί τά Νέμεα στή Νεμέα, κάθε δύο χρόνια πρὸς τιμὴν τοῦ Διός. Στίς γιορτές αὐτές, ἐκτός ἀπό τίς θυσίες καί τίς ἄλλες λατρευτικές ἐκδηλώσεις, γίνονταν καί κάθε λογῆς ἀγῶνες, πνευματικοί, καλλιτεχνικοί καί ἰδίως ἀθλητικοί. Οἱ νικητές ἀποκτοῦσαν τιμὴ καί δόξα πανελλήνια. Σέ τέτοιες ἐορταστικές συγκεντρώσεις, πανηγύρεις, ὅπως τίς ἔλεγαν (ἀπό τό πᾶν καί ἄγυρις = συνάθροιση), ἀπαγγέλονταν συνήθως καί οἱ Πανηγυρικοί λόγοι, πού εἶχαν γιά θέμα ἢ τήν κοινή γιορτή, πού γιόρταζε τό συγκεντρωμένο πλῆθος, ἢ τό λαό πού ἄκουε, τοὺς προγόνους καί τά κατορθώματά τους.

2. Ἡ λέξη σοφιστής στά ἔργα τοῦ Ἰσοκράτη καί γενικότερα στήν ἐποχή του δέν ἔχει φυσικά τή σημερινή της σημασία — τοῦ ἀνθρώπου δηλ. πού χρησιμοποιοεῖ λογικοφανή ἐπιχειρήματα, γιά νά ὑποστηρίξει μιὰ παράλογη θέση. Σημαίνει εὐρύτατα τόν ἄνθρωπο μέ τίς πνευματικές ἀνησυχίες, αὐτόν πού προσπαθεῖ νά ἀπαντήσῃ σέ προβλήματα φιλοσοφικά, ἠθικά, πνευματικά, θά μπορούσαμε ἴσως νά ποῦμε τό φιλόσοφο, μέ πρακτική ὅμως κατεύθυνση. Οἱ γνωστοί σοφιστές — Πρωταγόρας, Γοργίας, Πρόδικος, Ἴππίας καί ἄλλοι — δέν εἶναι γιά τήν ἐποχή τους, παρά δάσκαλοι ἐκλεκτοί τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς καί τῆς ρητορικῆς, πνευματικοί ἄνθρωποι καί ἐξοχοί στοχαστές.

3. Ὑπαινιγμός στοὺς Ὀλυμπιακοὺς λόγους τοῦ Γοργία καί τοῦ Λυσία (ἀπό αὐτοὺς σώθηκαν μόνο ἐλάχιστα ἀποσπάσματα). Ὁ πρῶτος ἀπάγγειλε τό 392 π.Χ. στοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες τόν «Ὀλυμπιακόν» του λόγο, ὅπου καλοῦσε τοὺς Ἕλληνας σέ ὁμόνοια καί ὕστερα σέ πόλεμο κατὰ τῶν βαρβάρων, μέ σκοπὸ τήν κατάληψη τῆς χώρας τους καί τήν ἀποικιακὴ ἐπέκταση τῶν Ἑλλήνων. Στήν ἐπόμενη Ὀλυμπιάδα, τοῦ 388 π.Χ., ὁ Λυσίας φαίνεται πὼς ἀπάγγειλε ἐπίσης λόγο καί καλοῦσε

τούς Έλληνες νά ένωθοῦν σέ πόλεμο κοινό κατά τοῦ Διονυσίου τῶν Συρακουσῶν. Οἱ δυό αὐτοί λόγοι ὅπωςδήποτε εἶχαν ἐπίδραση πάνω στόν Πανηγυρικό τοῦ Ἰσοκράτη, πού πραγματεύεται τό ἴδιο θέμα καί κυκλοφόρησε τό 380 π.Χ., μέ τήν εὐκαιρία πάλι μιᾶς Ὀλυμπιάδας.

4. Μέ τήν ἔκφραση *δικαστικά ἔγγραφα* — καί ἔχει μέ τή γνωστότερη *δικανικούς λόγους* — νομίζουμε πώς ἀποδίδεται ὀρθότερα τό «τοὺς περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων» τοῦ κειμένου, διότι ἔτσι ἡ ἰδέα τοῦ Ἰσοκράτη προβάλλεται σαφέστερα καί γίνεται πύο κατανοητή. Ἄλλωστε πολλοὶ ἀπό τοὺς δικανικούς λόγους εἶναι δουλεμένοι μέ τέτοια τέχνη καί ἐπιμέλεια, ὥστε τίποτε δέν ἔχουν νά ζηλέψουν καί ἀπό τοὺς καλύτερους ἐπιδεικτικούς.

5. Οἱ *ἐκλεκτοί* εἶναι ὁ κύκλος τῶν μαθητῶν του. Σ' αὐτούς ἀπευθύνεται ὁ λόγος του καί ἔχει σκοπὸ νά τοὺς μορφώσει πολιτικά, μά καί νά τοὺς μιήσει στά μυστικά τῆς ρητορικῆς τέχνης. Εἶναι ἀνάγκη λοιπόν νά προσέχει πολὺ τόσο στή φραστική διατύπωση, ὅσο καί σέ ὅλη τήν ἀρχιτεκτονική δομὴ τοῦ λόγου του.

6. Τυπικὸ μοτίβο στά προοίμια τῶν πύο πολλῶν ρητορικῶν λόγων. Καί ὁ Ἰσοκράτης δέν πρωτοτυπεῖ ἔχει μονάχα στό προοίμιο, ἀλλά καί στή γενική ἐκτέλεση τοῦ θέματος. Οἱ ἰδέες — τό εἶπαμε — ἀποτελοῦν ἐπανάληψη ἀνάλογων ἰδεῶν καί προτάσεων τοῦ Γοργία, πού ὥστόσο προηγήθηκε ἀπὸ τόν Ἰσοκράτη δώδεκα ὀλόκληρα χρόνια, σημασία ὅμως ἔχει ὁ ἰδιαιτερός τρόπος πού τίς προβάλλει ὁ τελευταῖος.

7. Εἶναι βέβαιο πώς ὁ Πανηγυρικός ἀπασχόλησε τόν Ἰσοκράτη περὶ τὰ δέκα χρόνια. Τόν δούλευε συνέχεια ἀπὸ τό 390 ὡς τό 380 π.Χ., καί μάλιστα στά πύο δημιουργικά του χρόνια, ἀπὸ 46 μέχρι 56 χρονῶν.

8. Αὐτὸ ἀναφέρει καί στό Φίλιππο (§ 84). Ἐκεῖ ὅμως ντρέπεται γιά τήν ἔπαρση αὐτῆ καί παραδέχεται σχεδόν πώς ἕνας τέτοιος λόγος εἶναι τολμηρός καί ὅπωςδήποτε ἀποτέλεσμα μιᾶς κάποιας ἀπειρίας.

9. Γιατί τό ναυτικὸ τῶν Ἀθηναίων πρόσφερε ὑπηρεσίες ὑψίστης στήν κοινὴ ὑπόθεση τῶν Ἑλλήνων κατά τὰ Μηδικά. Ὑστερα ἡ διαγωγή τῶν Σπαρτιατῶν μετὰ τόν Πελοποννησιακὸ πόλεμο προκάλεσε τὴ δυσἀρέσκεια ὅλων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ὅλα αὐτὰ προετοιμάζουν τὴ δημιουργία τῆς δεύτερης Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας καί ὁ λόγος τοῦ Ἰσοκράτη τὴ διευκόλυνε ὅπωςδήποτε.

10. Ὁ Ἰσοκράτης θέλει νά ἀποδείξει πώς ἡ Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία εἶναι «πάτριος» ἀλλὰ καί «βελτίστη» πολιτεία μαζί.

11. Δηλαδή τούς Σπαρτιάτες.

12. Ὁ ὑπαινιγμός στρέφεται κατά τῶν Λακεδαιμονίων, πού κατέβηκαν τελευταῖοι ἀπό τούς Ἑλληνας καί ἐγκαταστάθηκαν στήν περιοχή τῆς Λακωνίας, ἀφοῦ ἐδιώξαν πρῶτα τούς παλιούς κατοίκους τῆς.

13. Ὁ μῦθος περί αὐτοχθονίας εἶναι κοινός στά ἐγκώμια τῶν Ἀθηνῶν. Τόν βρίσκουμε λ.χ. στό Θουκιδίδη (II, 36), στόν Πλάτωνα (Μενέξενος, 237) κ.λ.π. Ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ Ἰσοκράτης τόν χρησιμοποιεῖ καί ἄλλοῦ (Παναθηναϊκός, § 124—125).

14. Τό σιτάρι.

15. Ὁ μῦθος λέει ὅτι ἡ Δήμητρα, ὅταν ὁ Πλούτωνας τῆς ἔκλεψε τήν κόρη τῆς τήν Περσεφόνη, ἔτρεχε σάν τρελή ἀναζητώντας τήν. Κάποτε ἔφθασε καί στήν Ἀττική, στήν Ἐλευσίνα μάλιστα, καί ὁ βασιλιάς τῆς Κελεός τή φιλοξένησε στό παλάτι του. Γιά νά δείξει τήν εὐγνωμοσύνη τῆς γιά τή φιλοξενία, δίδαξε τή γεωργία στό γιό τοῦ βασιλιά Τριπτόλεμο. Τόν ἔστειλε μάλιστα μέ ἕνα ἄρμα, πού τό ἔσπερναν δράκοντες φτερωτοί, νά διαδώσει τούς χρυσούς σπόρους σέ ὅλη τήν οἰκουμένη καί νά δαῖξει τή γεωργία στούς ἀνθρώπους.

16. Ἐλευσίνια ἦταν γιορτή πού γινόταν στήν Ἐλευσίνα πρὸς τιμὴ τῆς Δήμητρας ἀπό πολύ παλιά κάθε τρία ἢ κάθε πέντε χρόνια. Στήν ἱστορική ἐποχὴ κάθε πέντε χρόνια γίνονταν τὰ μέγαρα Ἐλευσίνια καί ἴσως κάθε χρόνο τὰ μικρά. Οἱ γιορτές αὐτές δέν πρέπει νά συγχέονται μέ τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια. Γι' αὐτά δέν ξέρομε παρά ἐλάχιστα πράγματα — τόσο μυστήριο σκέπαζε τήν ὑπόθεση αὐτή, γνωστή μόνο στούς μυημένους, πού ποτέ δέν ἔβγαζαν λέξη. Εἶναι ὥστόσο μάλλον βέβαιο πὼς αὐτοί σέ κατάσταση ἔκστασης μυστικιστικῆς, ἕνα εἶδος καταληψίας, δέχονταν — ἢ φαντάζονταν πὼς δέχονταν — πληροφορίες γιά τό μέγα πρόβλημα πού συγκλόνηζε τόν ἄνθρωπο ἀπό τή στιγμή πού πρωτοφάνηκε στή γῆ: Γιά τό πρόβλημα τῆς ζωῆς μετά θάνατο. Ἡ Δήμητρα, ἡ Κόρη, ὁ Διόνυσος, πού λατρεύονταν στά Μυστήρια αὐτά, ἦταν, λέει, σέ θέση νά ἀπαντήσουν στά ἐναγώνια ἐρωτήματα τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ καί οἱ τρεῖς εἶχαν ιδιαίτερες σχέσεις καί μέ τή ζωή καί μέ τόν Ἄδη, μέ τό θάνατο.

17. Πρόκειται γιά τὰ μικρά Ἐλευσίνια.

18. Ἀπαρχές εἶναι ἡ προσφορά στούς θεούς ἀπό τούς πρώτους πρώτους καρπούς τῆς χρονιάς. Τό ἔθιμο εἶναι πολύ παλιό καί συναντιέται τόσο στήν ἑλληνική ὅσο καί στήν ἰουδαϊκή θρησκεία. (Ἐπιζεῖ

καί στίς μέρες μας ἐνσωματωμένο στά χριστιανικά λατρευτικά ἔθιμα).

19. Πρόκειται γιά τόν πρῶτο ἑλληνικό ἀποικισμό, πού ἔγινε μετά τήν κάθοδο τῶν Δωριέων καί ἔφερε τούς "Ἕλληνες σέ σύγκρουση μέ τούς βαρβάρους τῆς Ἀσίας. Ἡ λύση τοῦ οικονομικοῦ — κοινωνικοῦ προβλήματος μέ τόν ἀποικισμό ἀποτελεῖ πίστη βαθιά γιά τόν Ἰσοκράτη, πού τήν προβάλλει κάθε τόσο μέ ἐπιμονή καί πειστική ἐπιχειρηματολογία.

20. Ἐννοεῖ τό πολίτευμα πού καθιέρωσε ὁ Θησεάς. Αὐτός ἔκανε καί τόν πρῶτο συνοικισμό τῆς Ἀττικῆς, πού ἀποτελέσε τήν Ἀθήνα.

21. Στήν Ὀμηρική ἐποχή, ἀλλά καί ἀργότερα, στά φονικά ἐγκλήματα ἐφαρμόζονταν ὁ νόμος τῆς αὐτοδικίας, δηλαδή καθένas εἶχε τό δικαίωμα νά ἐπιβάλλει σ' αὐτόν πού τόν ἀδίκησε τήν τιμωρία πού ὁ ἴδιος ἔκρινε δίκαια.

22. Μέ τήν ἀναπτυγμένη ὕλική καί πνευματική ζωή, μέ τά ἀφθονά μέσα ψυχαγωγίας πού διέθετε — μουσικούς καί δραματικούς ἀγῶνες, πανηγύρεις, θρησκευτικές τελετές, ἄνετα καί εὐχάριστα σπίτια κτ λ. — μέ τά θαυμάσια ἔργα τέχνης πού τή στόλιζαν ἡ Ἀθήνα ἦταν πάντα ἡ λαμπρῆ πολιτεία, πού ἐξασφάλιζε ἄνεση, εὐδαιμονία καί περηφάνια στούς κατοίκους της.

23. Ἀπό ὅλα τά μέρη τῆς Ἑλλάδας ἔρχονταν καθημερινά ἄνθρωποι στήν Ἀθήνα, γιά νά βροῦν δουλειά καί νά ζήσουν ζωή ἀνθρωπινή. Ἡ τάξη τῶν μετοίκων ἀποτελεῖ μάρτυρα ἀδιάψευστο γι' αὐτό.

24. Πρίν ἀπό τούς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες γινόταν πάντα σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα ἡ γνωστή Ὀλυμπιακή ἐκεχειρία. Σταματοῦσε δηλ. κάθε ἐχθροπραξία, γιά νά μποροῦν νά πάρουν μέρος στίς γιορτές ὅλοι οἱ "Ἕλληνες. Ἡ ἀνακωχή αὐτή κρατοῦσε ἓνα μῆνα, γι' αὐτό λεγόταν καί ἱερομηνία.

25. Ἐκτός ἀπό τούς ἀθλητές πού ἀγωνίζονταν στίς πανελλήνιες γιορτές, καί προπαντός στήν Ὀλυμπία, συχνά παρουσίαζαν τά ἔργα τους καί γνωστοί πνευματικοὶ ἄνδρες ἀπό ὅλη τήν Ἑλλάδα. Ὁ Ἡρόδοτος λ.χ. διάβασε στήν Ὀλυμπία μέρος τῆς Ἱστορίας του, ἐνῶ ὁ Γοργίας, ὁ Λυσίας, ὁ Ἰππίας καί ἄλλοι πολλοὶ ἀγόρευσαν στόν ἱερό χῶρο.

26. Τά θέατρα, τά διάφορα ἔργα τέχνης — ἀρχιτεκτονικῆς, γλυπτικῆς, ζωγραφικῆς — κτ λ.

27. Ἐκτός ἀπό τίς δημόσιες πνευματικές καί καλλιτεχνικές ἐκδηλώσεις, βοηθοῦσε πολύ καί ἡ ἰδιωτική πρωτοβουλία νά δίνει ἡ Ἀθήνα τήν εἰκόνα κέντρου πνευματικοῦ καί καλλιτεχνικοῦ μέ τρόπο μοναδικό: Τά διάφορα συμπόσια, ὅπου γίνονταν θαυμάσιες φιλοσοφικές καί φιλολογι-

κές συζητήσεις, τά ὀργάνωναν στά σπίτια τους ἰδιῶτες. Λένε πὼς τό σπίτι τοῦ Περικλῆ ἀποτελοῦσε διαρκῶς ἐστία τέτοιαις πνευματικῆς τροφῆς.

28. Εἶπαμε πὼς τά Νέμεα γίνονταν κάθε δύο χρόνια, τά Ἴσθμια κάθε τρία χρόνια, τά Ὀλύμπια κάθε τέσσερα χρόνια καί τά Πύθια κάθε πέντε χρόνια.

29. Ὁ ἄρος Φιλοσοφία, πού χρησιμοποιοῖ ἐδῶ ὁ Ἴσοκράτης, δέν ἔχει τήν ἰδιαιτέρη σημασία πού πῆρε στόν Πλάτωνα καί στόν Ἀριστοτέλη. Εἶναι ταυτόσημος μέ τή λέξη παιδεία καί περιέχει τήν καλλιέργεια τῆς ψυχῆς καί τοῦ πνεύματος γιά σκοποῦς πρακτικούς, ἀνθρωπιστικούς, ὅπως ἴσως θά λέγαμε σήμερα.

30. Τό ἐγκώμιο τῆς πνευματικῆς Ἀθήνας εἶναι ἀγαπημένος στόχος γιά τόν Ἴσοκράτη, καί χωρίς ἀμφιβολία τό μέρος αὐτό τοῦ λόγου του ἀποτελεῖ μιὰ ἀπό τίς κορυφές του. Μᾶς ἔρχεται στό νοῦ ὁ περίφημος ὕμνος τῆς Ἀθήνας ἀπό τό Θουκυδίδη, ὁ Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλῆ, ὅπου καί ἐκεῖ ἡ βάση τοῦ ἀθηναϊκοῦ μεγαλείου βρίσκεται στήν πνευματική καί καλλιτεχνική ἀνάπτυξη τῆς λαμπρῆς πόλης. Ἡ ἰδέα πάλι πὼς οἱ λέξεις Ἐλλάδα καί Ἑλληνας ταυτίζονται σχεδόν μέ τήν καλλιέργεια τοῦ πνεύματος καί τῆς ψυχῆς εἶναι κοινός τόπος στήν ἀρχαία γραμματεία.

31. Κατά τήν ἀττική παράδοση γιά τόν Ἡρακλῆ, μετά τό θάνατο τοῦ ἥρωα τά παιδιά του, καταδιωγμένα ἀπό τό βασιλιά τῶν Μυκητῶν Εὐρυσθέα, ζήτησαν πρῶτα τή βοήθεια τοῦ βασιλιᾶ τῆς Τραχίνιας καί ὕστερα τοῦ Θησέα τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ τελευταῖος ἀνάλαβε εὐχαρίστως πόλεμο κατά τοῦ Εὐρυσθέα, τόν ἔπιασε αἰχμάλωτο, ἀφοῦ τόν νίκησε, καί τόν παράδωσε στά παιδιά τοῦ Ἡρακλῆ, πού τόν σκότωσαν. Μέ τήν ἐπέμβαση λοιπόν τῶν Ἀθηναίων τά παιδιά τοῦ Ἡρακλῆ ἐξασφάλισαν τήν κυριαρχία τους στήν Πελοπόννησο. Στό μῦθο αὐτόν οἱ τραχηκοί ποιητές τῶν Ἀθηνῶν στήριξαν τίς τραγωδίες τους γιά τούς Ἡρακλειδῆς.

32. Πρόκειται γιά τόν πόλεμο τῶν «Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας», πού ὑποκίνησε ὁ Πολυνεΐκης, γιός τοῦ Οἰδίποδα, κατά τοῦ ἀδερφοῦ του Ἐτεοκλῆ. Ὁ Ἀδραστος, ὁ βασιλιάς τοῦ Ἄργους, ἔδωσε τήν κόρη του στόν Πολυνεΐκη καί βοήθησε τό γαμπρό του στήν ἐκστρατεία. Ὁ μῦθος αὐτός στά ἐγκώμια τῶν Ἀθηνῶν ἀναφέρεται συχνά καί σχεδόν πάντα σέ συνδυασμό μέ τό μῦθο τῶν Ἡρακλειδῶν.

33. Σύμφωνα μέ τή μυθολογία ὁ Ἡρακλῆς ἦταν γιός τοῦ Δία καί τῆς Ἀλκμήνης.

34. Ὁ Ὑπαιγιγμός γιὰ τὴν ὑποδούλωση τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ Λύσανδρο μετὰ τὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (404 π.Χ.).

35. Ξενοφερμένοι εἶναι οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἱ Δωριεῖς, πού κατέβηκαν τελευταῖοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας (1100 π.Χ.) καὶ κατάχτησαν χώρα ξένη.

36. Οἱ Ἀθηναῖοι, σύμφωνα μὲ τὴν ἀθηναϊκὴ παράδοση, πού ἐπαναλαμβάνεται συνέχεια στὰ ἐγκώμια τῆς πόλης, εἶναι αὐτόχθονες, γηγενεῖς, γέννημα — θρέμμα τῆς Ἀττικῆς γῆς. (Φυσικὰ ἢ ἱστορικὴ πραγματικότητα διαψεύδει τὴν παράδοση).

37. Σκύθες γιὰ τοὺς Ἕλληνας εἶναι ὁ λαὸς πού κατοικοῦσε πέρα ἀπὸ τὸ Δούναβη ὡς τὸ Β. Ὠκεανό. Μ' αὐτούς πολέμησαν καὶ οἱ Ἕλληνας καὶ οἱ Πέρσες. Οἱ Ἀθηναῖοι μάλιστα χρησιμοποιοῦσαν συχνὰ Σκύθες γιὰ ἀστυνομικούς, γιὰ κλητῆρες, γιὰ ὑπηρετές κτλ.

38. Ὁ Ἰσοκράτης, ὅπως καὶ ὁ Εὐριπίδης στὸν «Ἐρεχθέα», θεωρεῖ τὸν Εὐμόλπο Θράκα βασιλιά, πού ἤρθε νὰ καταχτήσῃ τὴν Ἀττικὴ μὲ ἀφορμὴ νὰ βοηθήσῃ τοὺς Ἐλευσίνιους κατὰ τῶν Ἀθηναίων. Ὅμως σκοτώθηκε στὸν ἀγῶνα αὐτόν, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ βασιλιάς τῶν Ἀθηναίων Ἐρεχθέας, καὶ οἱ Ἐλευσίνιοι ὑποτάχθηκαν στοὺς Ἀθηναίους.

Ἄλλη παράδοση θέλει τὸν Εὐμόλπο ἰδρυτὴ τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, καὶ ἀπὸ αὐτὸν κατάγονται οἱ Εὐμόλπιδες, τὸ περίφημο ἱερατικὸ γένος τῆς Ἐλευσίνας.

39. Πολεμόχαρες γυναῖκες πού τίς τοποθετοῦν στὴ Θράκη. — Διάφορες παραδόσεις γι' αὐτές προβάλλουν καὶ διάφορες ἐκδοχές — Ἐκαμαν, λέει, πολλοὺς πολέμους καὶ πολεμοῦσαν συνήθως ἔφιππες μὲ τόξα, ἀσπίδες στρογγυλές καὶ κυρίως μὲ πελέκια ἀμφίστομα. Ὁ Ἡρακλῆς κάποτε ἔκανε ἐκστρατεία ἐναντίον τους καὶ τὸν συνόδεψε μάλιστα καὶ ὁ Θησεύς. Κατὰ τὸν Ἰσοκράτη (Παναθηναϊκός) ἡ βασιλισσά τους Ἴππολύτη ἀγάπησε τὸ Θησεύα καὶ ἐκεῖνος τὴν πῆρε μαζί του. Λίγα χρόνια μετὰ οἱ Ἀμαζόνες, γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν γιὰ τὴν προσβολή καὶ νὰ τιμωρήσουν τὴ βασιλισσά τους πού τίς πρόδωσε, ἔκαναν ἐκστρατεία κατὰ τῶν Ἀθηῶν, ἔπαθαν ὅμως πραγματικὴ πανωλεθρία.

40. Οἱ Σπαρτιάτες δηλαδὴ.

41. Ἐννοεῖ βασικά τὸν Ἐπιτάφιο τοῦ Λυσία, πού τὸν μιμεῖται σέ πολλά ὁ Ἰσοκράτης.

42. Ἡ ἔκφραση «οἱ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος προκινδυνεύσαντες» χρησιμοποιεῖται κυρίως γιὰ τοὺς Μαραθωνομάχους.

43. Τό θέμα ἐπανάρχεται καί σέ ἄλλους λόγους τοῦ Ἰσοκράτη (Ἀρεοπαγιτικός, Περὶ Εἰρήνης).

44. Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ὁ Ἰσοκράτης δηλώνει ὅτι ἡ δόξα ἀποτελεῖ τήν ἀξία ἀνταμοιβῆς τῶν νεκρῶν ἡρώων καί μάλιστα ὅτι αὐτή ἀκριβῶς «ἢ μετὰ θάνατον εὐλογία» ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος ἀθανασίας, ἂν δέν εἶναι ἡ πραγματική ἀθανασία. (Φίλιππος § 135, Εὐαγόρας § 3. Ἀρχίδαμος § 109, Εἰρήνη § 94).

45. Ὁ ὕπαινιγμός γιά τοὺς Σπαρτιάτες, πού στά χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου κολάκευαν τοὺς Πέρσες, γιά νά πετύχουν τήν οἰκονομική βοήθειά τους ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων. Γιά τήν κατάσταση αὐτή μάλιστα εἶχαν ἀγανακτήσει καί ἐπιφανεῖς Σπαρτιάτες μέ πανελλήνια αἰσθήματα, ὅπως ὁ ναύαρχος Καλλικρατίδας (Ξεν. Ἑλλην. I, IV).

46. Ἐννοεῖ τήν ἐστρατεία τοῦ Δάτη καί τοῦ Ἀρταφέρην (490 π.Χ.).

47. Ἡ ἱστορική πραγματικότητα, τό γεγονός δηλ. πώς οἱ Ἀθηναῖοι ἀμφιταλαντεύτηκαν ἐννέα μέρες, πρὶν νά συνάψουν μάχη, καί πώς οἱ Σπαρτιάτες περίμεναν τό καινούριο φεγγάρι, γιά νά ξεκινήσουν, δέν ἐξυπηρετεῖ ἐδῶ τοὺς σκοπούς τοῦ ρήτορα, πού θέλει νά ἐξάρει τό ἐθνικό φιλότιμο τῶν Ἑλλήνων γενικά. Ἐξάλλου οἱ λεπτομέρειες αὐτές δέν ἀλλοιώνουν τήν πραγματικότητα, πού ὅπωςδήποτε δέν ἀπέχει ἀπό τήν εἰκόνα πού προβάλλει ἐδῶ ὁ Ἰσοκράτης.

48. Τρόπαιο ἦταν πρόχειρο μνημεῖο πού ἔστηναν οἱ νικητές στό πεδίο τῆς μάχης. Ἦταν συνήθως κορμός δέντρου στημένος κατακόρυφα σέ ὕψωμα καί πάνω του κάρφωναν ὀριζόντια ἄλλους κορμούς, ἀπό ὅπου κρεμοῦσαν ἀσπίδες, κράνη, θώρακες καί ἄλλα πολεμικά λάφυρα.

49. Τό στάδιο ἰσοδυναμοῦσε μέ 185 περίπου σημερινά μέτρα.

50. Τό 480 π.Χ.

51. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει πώς στίς Θερμοπύλες οἱ Σπαρτιάτες ἦταν μόνο 300.

52. Κατά τόν Ἡρόδοτο 700 Θεσπιεῖς, κατά τόν Διόδωρο 3.000. Προφανῶς στήν ἀρχή οἱ μαχητές ἦταν συνολικά περίπου 4.000, ἀλλά τήν τελευταία μέρα δέν ἔμειναν παρά 300 Σπαρτιάτες καί 700 Θεσπιεῖς. — Ὅλους τοὺς ἄλλους τοὺς ἀπόλυσε ὁ ἴδιος ὁ Λεωνίδα.

53. Ὁ Ἰσοκράτης βρίσκεται σέ ἀντίθεση μέ τόν Ἡρόδοτο (VIII, 2), πού μιλάει γιά 281 ἑλληνικά καράβια, ἀπό τά ὅποια τά 127 ἦταν ἀθηναϊκά.

54. Ὁ Ἡρόδοτος παραδίδει 1207 καράβια καὶ ὁ Ἴσοκράτης στὸν Παναθηναϊκὸ (§ 49) τὰ ἀνεβάζει πάνω ἀπὸ τὰ 1300.

55. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει σχετικὰ τὸν ὑπερβολικὸ ἀριθμὸ τῶν 1.700.000 ἀνδρῶν, πού φυσικὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ κινητοποιηθεῖ τῆ ἐποχῇ ἐκεῖνη.

56. Τίς ὑποσχέσεις αὐτές δέν τίς εἶχε δώσει ὁ ἴδιος ὁ Ξέρξης, ἀλλὰ ὁ γαμπρός του ὁ Μαρδόνιος, καὶ μάλιστα μετὰ τῆ ναυμαχίας τῆς Σαλαμῖνας.

57. Γιατὶ ἐνδιαφέρονταν μόνο γιὰ τῆ δικιά τους σωτηρία καὶ ἀποσύρονταν στὴν Πελοπόννησο.

58. Οἱ κάτοικοι τῆς Μήλου, τοῦ γνωστοῦ νησιοῦ τῶν Κυκλάδων, πού ἦταν ἄποικοι τῶν Λακεδαιμονίων, ἀρνήθηκαν νὰ ὑπακούσουν στίς ἐντολές τῶν Ἀθηναίων, πράγμα πού θεωρήθηκε ὡς ἀποστασία ἀπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία. Τότε, τὸ 416/5 π.Χ., οἱ Ἀθηναῖοι κατέλαβαν μετὰ τῆ βία τὸ νησί, ἔσφαξαν ἔλο τὸν ἀρσενικὸ πληθυσμὸ ἀπὸ τὴν ἐφηβικὴ ἡλικία καὶ πάνω, καὶ ὑποδούλωσαν τοὺς ἄλλους (Θουκυδ. Ε', 84 κ.έ.). Ἡ πράξις αὐτὴ εἶναι ἀπὸ τίς φρικτότερες τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ χαρακτηρίζει τὴν ἠθικὴ διάλυση πού ἔφερε ὁ πόλεμος.

59. Ἡ Σ κ ι ὠ ν η ἦταν σπουδαία πόλις στὴ σημερινὴ Κασσάνδρα τῆς Χαλκιδικῆς. Ἦταν μέλος τῆς Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας, ἀλλὰ ἀποστάτησε καὶ αὐτὴ στὰ χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, καὶ τὸ 422 π.Χ. εἶχε τὴν τύχη τῆς Μήλου ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, ὅταν τὴν ξανακατέλαβαν.

60. Ἡ πρώτη Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία κράτησε γύρω στὰ 65 χρόνια, ἀπὸ τὸ 477 δηλ. π.Χ. μέχρι τὴν ἐκστρατεία στὴ Σικελία (413 π.Χ.). Ὁ Ἴσοκράτης μιλάει καθαρὰ γι' αὐτὸ στὸν Παναθηναϊκὸ (§ 56)· στὸν Πανηγυρικὸ ὅμως (§ 106) θὰ δώσει χονδρικά τὸν ἀριθμὸ τῶν 70 χρόνων.

61. Ὁ ὑπαικιμὸς φυσικὰ κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς πολιτικῆς, πού παντοῦ ἐγκαθιστοῦσε ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα, τίς δεκαρχίες.

62. Οἱ μέτοικοι ἦταν ξένοι πού κατοικοῦσαν μόνιμα στὴν Ἀθήνα γιὰ λόγους ἐπαγγελματικούς. Στρατεύονταν ὑποχρεωτικά καὶ πλήρωναν εἰδικὸ φόρο, τὸ μετοίκιο. Δέν εἶχαν πολιτικά δικαιώματα καὶ ἀπαγορευόταν νὰ παντρεύονται Ἀθηναῖες ἢ νὰ ἀποχτοῦν περιουσία ἀκίνητη. Κάθε μέτοικος ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ἔχει γιὰ προστατὴ κάποιον Ἀθηναῖο πολίτη, πού τὸν ἐκπροσωποῦσε στίς σχέσεις του μετὰ τὸ δημόσιο καὶ μετὰ τοὺς ἰδιώτες. Μετὰ τῆ λέξις μέτοικοι ἐδῶ ὁ Ἴσοκράτης ἐννοεῖ τὴν ἄχαρη ζωὴ στὸ περιθώριον τῆς δημόσιας ζωῆς.

63. Οἱ Ἀθηναῖοι στά μέρη πού κατακτοῦσαν ἔφερναν Ἀθηναίους πολίτες ἄπορους καί τοὺς μοίραζαν μέ κλῆρο τὰ ἐδάφη. Αὐτοὶ λέγονταν κληροῦχοι καί διατηροῦσαν ὅλα τὰ δικαιώματα τοῦ Ἀθηναίου πολίτη.

64. Μετά τήν ἄλωση τῶν Πλαταιῶν ἀπό τοὺς Λακεδαιμονίους τό 427 π.Χ. καί μετά τήν καταστροφή τῆς πόλης ἀπό τοὺς Θηβαίους, ὅσους Πλαταιεῖς ἀπόμειναν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς ἐγκατέστησαν στή Σκιώνη.

65. Ἐδῶ ἐννοεῖ τοὺς λακωνίζοντες Ἀθηναίους. Οἱ δεκαρχίεσ ἦταν ὀλιγαρχικές κυβερνήσεις ἀπό δέκα ἄνδρες, πού ἐγκατέστησε ὁ Λύσανδρος μετά τό τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου στίς συμμαχικές πόλεις τῶν Ἀθηναίων, κυρίως στά παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, γιά νά τίς κυβερνοῦν μέ τή βοήθεια πάντα ἐνός Σπαρτιάτη ἀρμοστή. (Ξεν. Ἑλλην. III, 5, 13 — Φίλιππος § 95 — Παναθηναϊκός § 54 καί 68).

66. Μέ πραγματικά διπλωματική λεπτότητα ὁ Ἴσοκράτης ἀποφεύγει νά θίξει τοὺς Σπαρτιάτες, ἀφοῦ κηρύττει τήν ἀνάγκη νά ὁμοιοήσουν οἱ ἑλληνικές πόλεις. Πολύ εὐστοχα ἀποδίδει κάθε συμφορά, πού ἔγινε στήν Ἀθήνα τήν ἐποχή τῶν Τριάντα Τυράννων, μόνο στοὺς λακωνίζοντες συμπολίτες του.

67. Ἐννοεῖ τό Λύσανδρο, πού ἐγκατέστησε τίς δεκαρχίες. Ἦταν γιός τοῦ Ἀριστοκλείτου, ἀλλά ἀπό τή μάνα του δέν ἦταν γνήσιος Σπαρτιάτης, γι' αὐτό λεγόταν «μόθαξ» ἢ «μόθων». Οἱ μόθακες ἦταν βέβαια ἐλεύθεροι, μά ὄχι γνήσιοι Σπαρτιάτες. Ἐδῶ τό «εἰλωτες» ἀποτελεῖ φυσικά ρητορική ὑπερβολή.

68. Οἱ Ἀθηναῖοι φημίζονταν ὡς φιλόδοχοι.

69. Ὁ Ξενοφώντας ἀναφέρει σχετικά ὅτι οἱ Τριάντα Τύρανοι, μέσα σέ ὀκτώ μῆνες πού κράτησε ἡ ἐξουσία τους, σκότωσαν πιό πολλοὺς πολίτες ἀπό ὅσους οἱ ἐχθροὶ τῶν Ἀθηναίων σέ διάστημα δέκα χρόνων.

70. Τό κατηγορητήριο τοῦ Ἴσοκράτη κατὰ τῶν δεκαρχῶν καί γενικότερα κατὰ τῆς ὀλιγαρχίας εἶναι ιδιαίτερα ἐντονο καί κρύβει ξεχωριστό πάθος. Γι' αὐτό ἴσως ὁ Πανηγυρικός θεωρήθηκε ἀριστοῦργημα πολιτικῆς κριτικῆς.

71. Ὁ Ἴσοκράτης προσπαθεῖ νά ὑποβάλει τήν ἰδέα ἐνός διατάγματος, σάν αὐτό πού ψηφίστηκε τό 377 π.Χ. καί πού ἀπαγόρευσε τοὺς δασμούς στίς συμμαχικές πόλεις, καθὼς καί τίς φρουρές, τίς κληρουχίες καί γενικά τήν ἀθηναϊκή ἰδιοκτησία σέ συμμαχικό ἔδαφος. Τό διάταγμα αὐτό θά θεμελιώσει τό δεύτερο ἀθηναϊκό συνασπισμό.

72. Ἡ Ἀνταλκίδειος Εἰρήνη, πού ἔγινε τό 387 π.Χ. Ἔγινε μέ τίς προσπάθειες τοῦ Σπαρτιάτη ναύαρχου Ἀνταλκίδα καί ἀποτελεῖ συμφωνία πρωτάκουστη! Μέ αὐτήν ὁ Πέρσης βασιλιάς Ἀρταξέρξης κρατοῦσε τίς Μικρασιατικές πόλεις, τήν Κύπρο καί τίς Κλαζομενές. Οἱ Ἑλληνικές πόλεις θά ἔμεναν ἐλεύθερες καί ἀνεξάρτητες, ἐκτός ἀπό τά νησιά Λήμνο, Ἴμβρο καί Σκύρο, πού θά ἀνήκαν, ὅπως καί πρίν, στούς Ἀθηναίους, καί ἀπό τή Μεσσηνία, πού θά τήν κρατοῦσε ἡ Σπάρτη. Ἀπειλοῦσε ἀκόμα ὁ Πέρσης βασιλιάς ὅτι θά ἐπιβάλλει τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης μέ τή βία στήν Ἑλλάδα καί ἀνάθετε τήν ἐφαρμογή της στούς Σπαρτιάτες, πού, ἀπό τό μίσος τους γιά τήν Ἀθήνα, ἔγιναν ἡ αἰτία νά ὑπογραφεῖ αὐτή ἡ ἄθλια συνθήκη. Εὐτυχῶς ὅμως γιά τήν Ἑλλάδα, δέν κράτησε πολύ.

73. Στρατεύματα μισθοφορικά, πού ὀργάνωσαν τίς πόλεις λόγω τῶν πολιτικῶν ταραχῶν, λυμαίνονταν τά πάντα καί δημιουργοῦσαν παντοῦ βαριά ἀτμόσφαιρα στρατοκρατίας.

74. Ἡ Φάσηλις ἦταν πόλη παραλιακή στά σύνορα μεταξύ Λυκίας καί Παμφυλίας. Ἐνας ἀπό τοὺς ὅρους τῆς λεγόμενης «Κιμωνείου Εἰρήνης» (449 π.Χ.) — πού μᾶλλον ἦταν μιᾶ ἀπλή συμφωνία — ἦταν ἡ ὑποχρέωση τῶν Περσῶν νά μήν πλέουν πέρα ἀπό τή Φασήλιδα, δηλ. στήν ἀνοιχτή θάλασσα. Ἔτσι ἡ κυριαρχία τοῦ Αἰγαίου, βαθύτερη αἰτία τῶν Μηδικῶν πολέμων, περνοῦσε πιά ἀδιαφιλονίκητη στόν ἀθηναϊκό στόλο.

75. Ἐννοεῖ τήν καταστροφή τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου στούς Αἰγρός Ποταμούς τό 405 π.Χ.

76. Τή ναυμαχία τῆς Κνίδου (394 π.Χ.), ὅπου ὁ περσικός στόλος, μέ ναύαρχους τό Φαρνάβαζο καί τόν Ἀθηναῖο Κόνωνα, νίκησε τό στόλο τῶν Σπαρτιατῶν.

77. Σύγκριση ἀνάμεσα στήν Κιμώνειο καί τήν Ἀνταλκίδειο Εἰρήνη.

78. Τό κείμενο ἔχει τή λέξη «ἐπίσταθμος», πού μᾶλλον ἀποτελεῖ μετάφραση στά ἑλληνικά τῆς περσικῆς λέξης σατραπης. Σατράπες ἦταν οἱ διοικητές τῶν εἴκοσι μεγάλων διοικητικῶν περιφερειῶν, τῶν σατραπειῶν, τοῦ περσικοῦ κράτους. Ἡ αὐταρχικότητα καί ἡ αὐθαιρεσία πού συχνά τοὺς χαρακτήριζε ὀδήγησε στή σημασιολογική ἀλλοίωση τῆς λέξης, ὅπως τήν ξέρομε σήμερα ἐμεῖς.

79. Τόν Πελοποννησιακό (431 — 404 π.Χ.).

80. Μέ τήν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα τοῦ 387 π.Χ.

81. Οἱ ἀγοραστοί δοῦλοι, οἱ «ἀγορωνῶνταιοι», ἦταν πάντα σέ χειρό-

τερη μοίρα από εκείνους που γεννιούνται μέσ στο σπίτι του αφέντη τους, τούς «οικότριβες».

82. Ἡ κατάσταση τῶν δούλων στήν Ἀθήνα ἦταν ὅπωςδῆποτε πιά ἀνθρωπινή· τό ἀφεντικό δέν εἶχε δικαίωμα ζωῆς ἢ θανάτου ἀπάνω τους καί ὅπωςδῆποτε ἀπόφευγαν νά τούς κακοποιήσουν. Τούς ὀνόμαζαν μάλιστα παῖδας ἢ οἰκέτας. Ὁ δούλος εἶχε τό δικαίωμα, στήν περίπτωση πού ὁ κύριός του τοῦ φερόταν παράνομα ἢ βάρβαρα, νά καταφύγει στό νάό τοῦ Θεσέα ἢ σέ ἄσυλο ἀπαραβίαστο καί νά ζητήσει νά πωληθεῖ σέ ἄλλον αφέντη.

83. Ὑπαιτιγμός πιθανόν γιά τό ρόλο πού ἔπαιξε ἡ Σπάρτη στό διώξιμο τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀπό τήν Ἀθήνα. Ὁ Πλούταρχος ἄλλωστε ἀναφέρει πώς καμιά πολιτεία δέν ἦταν τόσο «μισοστράνος», σάν τήν πολιτεία τῶν Λακεδαιμονίων, πού ἔδιωξε τούς Κυψελίδες ἀπό τήν Κόρινθο, τό Λύγαμιν ἀπό τή Νάξο, τούς Πεισιστρατίδες ἀπό τήν Ἀθήνα, τόν Αἰσχίνη ἀπό τή Σικυώνα.

84. Ἡ Μαντινεία, πόλη τῆς ἀνατολικῆς Ἀρκαδίας, καταστράφηκε ἀπό τούς Σπαρτιάτες τό 385 π.Χ. καί οἱ κάτοικοί της διασκορπίστηκαν σιά χωριά.

85. Τήν Καδμεία, τήν ἀκρόπολη τῶν Θηβῶν, τήν κατέλαβε ὁ Φοιβίδας, Λακεδαιμόνιος στρατηγός, τό 382 π.Χ.

86. Ἡ πολιορκία τῆς Ὀλύνθου κράτησε ἀπό τό φθινόπωρο τοῦ 382 ὡς τό καλοκαίρι τοῦ 379 π.Χ. καί τοῦ Φλιούντα ἀπό τό καλοκαίρι τοῦ 381 ὡς τήν ἄνοιξη τοῦ 379 π.Χ. Ἐπομένως τή χρονιά πού κυκλοφόρησε ὁ Πανηγυρικός ἡ πολιορκία συνεχίζεται. Ἡ Ὀλυνθος εἶναι ἡ γνωστή πόλη στή Χαλκιδική, πού κατάστρεψε ὁ Φίλιππος τό 348 π.Χ., καί ὁ Φλιούντας βρισκόταν στά Β.Δ. τῆς Νεμέας.

87. Ὁ Ἀμύντας, ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας καί πατέρας τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', βοήθοῦσε τούς Σπαρτιάτες στόν πόλεμο κατά τῶν Ὀλυνθίων. Ὁ Διονύσιος, ὁ πρεσβύτερος πάλι ἦταν σύμμαχος τῆς Σπάρτης σέ ὅλη σχεδόν τή διάρκεια τῆς ἐξουσίας του. Ἡ Σπάρτη τέλος ἀπό τό 392 π.Χ. καί κυρίως μετὰ τήν Εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα (387 π.Χ.) διατηροῦσε πάντα καλές σχέσεις μέ τούς Πέρσες, γιὰτί ὑπολόγιζε στή βοήθειά τους γιά τήν ἐπιβολή της στήν Ἑλλάδα.

88. Ἐπίτηδες ἐδῶ ὁ Ἰσοκράτης μεταχειρίζεται τίς λέξεις ἐλώτες καί περίοικοι, γιά νά δώσει ἔμφαση στό λόγο του. Εἶναι γνωστό πώς ἐλώτες εἶναι οἱ παλιοί κάτοικοι τῆς Σπάρτης, πού

αντιστάθηκαν στους Δωριείς και τελικά έγιναν δούλοι τους, χωρίς να έχουν κανένα απόλυτως δικαίωμα: περίοικοι πάλι είναι αυτοί που υποτάχτηκαν χωρίς αντίσταση και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή γύρω από τη Σπάρτη διατηρώντας μερικά προνόμια.

89. Ἡ Ἀνταλκίδειος Εἰρήνη παράδινε, ὅπως εἶπαμε, τὴν Κύπρο στὸν Πέρση βασιλιά, γι' αὐτὸ ὁ Εὐαγόρας, ὁ βασιλιάς τῆς Σαλαμίνας τῆς Κύπρου, κήρυξε τὴν ἀνεξαρτησία του καὶ ἀγωνίστηκε σκληρὸ καὶ μακροχρόνιο ἀγῶνα — βίασταξε πεντέξι χρόνια — κατὰ τῶν Περσῶν. Τέλος μὲ τὴ βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν πού πέτυχε μπόρεσε νὰ δημιουργήσει εὐνοϊκὲς συνθήκες, πού τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ υπογράψει μιὰ ἐντιμὴ εἰρήνη. Τὴ στάση τοῦ Εὐαγόρα ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν τὴν ἀντιμετώπισε, ὅπως μᾶς λέει ὁ Ἰσοκράτης, μὲ μισθοφορικὸ στρατὸ Ἑλλήνων ἀπὸ τὰ ἰωνικά παράλια τῆς Μ. Ἀσίας.

90. Ὁ Πέρσης σατράπης πού διεύθυνε τίς ἐπιχειρήσεις κατὰ τοῦ Εὐαγόρα.

91. Μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα, πού ἀναγνώριζε στὸν Πέρση βασιλιά τὴν κυριαρχία στὴ Μ. Ἀσία, στίς Κλαζομενές καὶ στὴν Κύπρο (Ξεν. Ἑλλην. V, 1, 31), ὅπως ἀναφέραμε στὸ σχόλ. 72.

92. Ἡ Χίος ἦταν σύμμαχος πιστὴ τῶν Ἀθηναίων ὡς τὸ 412 π.Χ.

Τότε, μετὰ τὴν καταστροφὴ στὴ Σικελία, ἀποστάτησε καὶ προσχώρησε στὴ συμμαχία τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλὰ μετὰ τὴ νίκη τοῦ Κόνωνα στὴν Κνίδο (394 π.Χ.) ξαναγύρισε στὴν ἀθηναϊκὴ συμμαχία καὶ ἔθεσε τὸ στόλο τῆς στὴ διάθεση τοῦ νικητῆ.

93. Ἐγινε ἐπὶ τοῦ βασιλιᾶ τῆς Περσίας Ἀρταξέρξης τοῦ Μνημόνα (405 - 359 π.Χ.). Τὸ ἴδιο θέμα ἀναφέρεται καὶ στὸν «Φίλιππο» (§ 101): Ὁ βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου Ἀχορις κατὰφερε τὸ 382 π.Χ. νὰ ἐξαναγκάσει τοὺς Πέρσες νὰ ὑποχωρήσουν. Ἵστερα ἀπὸ αὐτὸ οἱ Αἰγύπτιοι πῆραν θάρρος καὶ ἄρχισαν ἐπιδρομὲς καὶ κατὰ τῶν γειτονικῶν λαῶν. Ἀναφέρεται σχετικὰ πῶς ἀπόσπασαν πολλὲς πόλεις τῆς Συρίας.

94. Ἡ ὑπόθεση τοῦ Εὐαγόρα εἶχε τελειώσει μᾶλλον ἀπὸ τὸ 381 π.Χ. Ἡ δὲν ἔχει λοιπὸν πληροφορηθεῖ τὸ γεγονός ὁ Ἰσοκράτης ἢ τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ γράφτηκε κωρίτερα καὶ δὲ διορθώθηκε τὸ 380 π.Χ., ὅταν κυκλοφόρησε ὁ Πανηγυρικός.

95. Πρόκειται πάλι γιὰ τὴ γνωστὴ ναυμαχία τῆς Κνίδου, τὸ 394 π.Χ., ὅπου οἱ Πέρσες, μὲ ναύαρχο τὸν Κόνωνα, νίκησαν τοὺς Σπαρτιάτες, καὶ ἀπὸ τότε ἡ Ἀθῆνα ἀπόκτησε ξανά τὴν ἡγεμονία στὴ θάλασσα. Τὸ

γεγονός αυτό τό είχε αναφέρει και στήν § 119, τώρα όμως τό φωτίζει διαφορετικά, γιατί άλλος είναι ό στόχος του.

96. Ό περσικός στόλος δέν τολμοῦσε νά ανοιχτεῖ στό πέλαγος, γιατί φοβόταν τά 120 πλοῖα τῶν Λακεδαιμονίων. Ό Κόνωνας πάλι μέ τά 40 πλοῖα του ὅπωςδῆποτε ἔμεινε παγιδευμένος, ἀν ὄχι τρία, δυό τουλάχιστο χρόνια.

97. Ἡ Κορινθιακή Συμμαχία, πού ἀποτελοῦνταν ἀπό Ἀθηναίους, Βοιωτοὺς, Κορίνθιους καί Ἀργεῖους, ἔγινε μέ σκοπό νά δημιουργηθεῖ κοινό μέτωπο κατά τῶν Σπαρτιατῶν. Ἀκολούθησε — τό 395 π.Χ. — ὁ Κορινθιακός πόλεμος, πού ἀνάγκασε τοὺς Λακεδαιμονίους νά ἀνακαλέσουν τόν Ἀγησίλαο ἀπό τή Μ. Ἀσία. Μόνο τότε πῆραν θάρρος οἱ Πέρσες καί ἀποτόλμησαν τή ναυμαχία τῆς Κνίδου.

98. Ἰκανότατος Σπαρτιάτης ναύαρχος πού ἀντικατέστησε τό Θίβρωνα, ὅταν ἐκεῖνον τόν ἀνακάλεσαν στή Σπάρτη ὕστερα ἀπό τίς κατηγορίες τῶν συμμαχικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας ὅτι ἄφηνε τά στρατεύματά του νά τίς λεηλατοῦν (βλ. σχολ. 101), καί πολέμησε στή Μ. Ἀσία ἀπό τό 399 ὡς τό 397 π.Χ.

99. Ό Δράκοντας ὁ Πελληνέας ἦταν κάτω ἀπό τίς διαταγές τοῦ Δερκυλῖδα καί ἔγινε κυβερνήτης τοῦ Ἀταρνέα — εὐφορῆς περιοχῆς στά αἰολικά παράλια ἀπέναντι στή Λέσβο — μετὰ τήν ἄλωσή του ἀπό τό Δερκυλῖδα (Ξεν. Ἑλλην. III, 2, 11).

100. Χώρα τῆς Β.Δ. Μ. Ἀσίας κοντά στή Βιθυνία καί στήν Τρωάδα.

101. Σπαρτιάτης στρατηγός, πού εἶχε σταλεῖ πρῶτος τήν ἀνοιξη τοῦ 399 π.Χ. στή Μ. Ἀσία, μέ 5000 πεζοὺς καί 300 Ἀθηναίους ἵππεῖς, γιά νά ἐλευθερώσει τίς ἐλληνικές πόλεις ἀπό τόν περσικό ζυγό. Ὅμως τόν κατηγόρησαν οἱ Ἕλληνες ὅτι ἄφηνε τό στρατεύμα του νά λεηλατεῖ τίς πόλεις τους, καί οἱ Σπαρτιάτες τόν ἀνακάλεσαν καί τόν καταδίκασαν σέ ἐξορία, ἀφοῦ στό μεταξύ τόν ἀντικατέστησαν μέ τό Δερκυλῖδα.

102. Τό στρατεύμα τοῦ Κύρου, οἱ Κύριοι, ὅπως τοὺς ἔλεγαν, ἦταν 13 χιλ. Ἕλληνες μισθοφόροι, πού εἶχαν πάρει μέρος στήν ἐκστρατεία τοῦ Κύρου τοῦ νεότερου κατά τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀρταξέρξη. Τοὺς ὀνόμαζαν καί Μυρίους μέ τό γενικό ἀριθμό τῶν 10 χιλ. Ἀπό αὐτούς, ὕστερα ἀπό πολλά δεινά καί ταλαιπωρίες τρομερές, μόνο 5 - 6 χιλ. περίπου ἔφτασαν στόν Εὐξείνιο Πόντο, μέ ἀρχηγό τους τόν Ξενοφῶντα, καί μετὰ στήν Προποντίδα, ὅπου ἔσμιζαν μέ τό στρατεύμα τοῦ Θίβρω-

119. Είναι βέβαιο πώς τά ποιήματα τοῦ Ὀμήρου, πού ἔχουν ἀφθονο ἠθικοπλαστικό καί παιδαγωγικό ὕλικό, διδάσκονταν συστηματικά στά παιδιά τῆς Ἀθήνας. Γνωστή εἶναι ἡ λατρεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου γιά τήν Ἰλιάδα, πού τήν κουβαλοῦσε πάντοτε μαζί του.

120. Πολύ πλούσια πόλη τῆς Φοινίκης, ἐμπορικό κέντρο ὄλου τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Φαίνεται ὅτι πρὸς στιγμήν ὁ Εὐαγόρας τῆς Κύπρου ἔγινε κύριος τῆς Τύρου.

121. Φαίνεται πώς ὁ Ἐκατόμωνος ὑποστήριξε κρυφά μέ χρήματα τήν προσπάθεια τοῦ Εὐαγόρα νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τόν περσικό ζυγό—ἢ τουλάχιστον κράτησε μιὰ εὐνοϊκή γιά τόν Εὐαγόρα οὐδετερότητα. Ἐνας ἀπό τούς ἀπογόνους του ἀργότερα, ὁ Ἰδριέας, (Φίλιππος, § 103), ἦταν πρόθυμος, κατά τόν Ἰσοκράτη, νά βοηθήσει τόν ἑλληνικόν ἀγώνα ἐνάντια στους βαρβάρους.

122. Ἐννοεῖ τούς Ἴωνες, πού τούς ἐγκατέλειψαν οὐσιαστικά οἱ Ἕλληνες κατά τήν Ἴωνική Ἐπανάσταση: Οἱ Ἀθηναῖοι καί οἱ Ἐρετριεῖς τούς πρόσφεραν βοήθεια ὑποτονική, ἐνῶ οἱ Σπαρτιάτες ἀρνήθηκαν καθαρά νά τούς ἐνισχύσουν. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά ὑποκύψουν οἱ Ἴωνες καί νά ὑποταχθοῦν στους Πέρσες.

123. Ἀπό τό Διονύσιο, τόν τύραννο τῶν Συρακουσῶν, πού τόν βοήθησαν καί οἱ Σπαρτιάτες (§ 126).

124. Στό Διονύσιο καί στους Καρχηδονίους.

125. Μέ τήν εἰρήνη τοῦ Ἀνταλκίδα (387 π.Χ.). Ὁ Ἰσοκράτης δέν κουράζεται νά κάνει διαρκῶς δριμύτατη κριτική γιά τήν «εἰρήνη τῆς ντροπῆς», ἀφοῦ ὁ σκοπός του εἶναι νά παρουσιάσει τούς Σπαρτιάτες ὡς ὑπονομευτές τῆς τιμῆς καί τῆς ἀξιοπρέπειας τῶν Ἑλλήνων.

126. Τῆς συνθήκης τοῦ Ἀνταλκίδα τοῦ 387 π.Χ.

127. Ὁ βασιλιάς τῆς Περσίας ὡς ἐπιτηρητής εἶχε τό δικαίωμα νά παρακολουθεῖ καί νά ἐλέγχει μήπως παραβιαστεῖ κανένα ἀπό τά ἄρθρα τῆς συνθήκης.

128. Μέ τήν τακτική τῶν Σπαρτιατῶν, πού κατέλαβαν τήν ἀκρόπολη τῶν Θηβαίων καί ἀνοιξαν πόλεμο στήν Ὀλυνθο μέ κάποιο πρόσχημα: Οἱ Ὀλύνθιοι πίεζαν τήν Ἀκανθο καί τήν Ἀπολλωνία νά πολεμήσουν μαζί τους κατά τοῦ βασιλιᾶ Ἀμύντα τῆς Μακεδονίας. Οἱ δύο πόλεις, γιά νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τίς πιέσεις, ζήτησαν τή βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν, πού βρέθηκαν ἀφορμή νά κηρύξουν τόν πόλεμο στήν Ὀλυνθο.

129. Οἱ συνθήκες, γιά νά ἔχουν πιό πλατιά δημοσιότητα, χαράσ-

σονται από τούς αρχαίους πάνω σέ στήλες λίθινες και τοποθετοῦνταν στά πανελλήνια ιερά και σέ άλλα ἐπίσημα και πολυσύχναστα μέρη.

130. Ἡ ἐννοια αὐτῆ τῆς «ἀπόλυτης ἰσοτιμίας» θά θεωρηθεῖ βασικὴ ἀρχή γιὰ τὴ δημιουργία τῆς δευτέρας ἀθηναϊκῆς συμμαχίας τὸ 377 π.Χ.

131. Οἱ γεωγραφικὲς γνώσεις τῶν ἀρχαίων εἶναι περιορισμένες. Τὴν Ἀφρική λ.χ. δέν τὴ θεωροῦσαν ξεχωριστὴ ἥπειρο, ἀλλὰ ἓνα τμῆμα πότε τῆς Ἀσίας και πότε τῆς Εὐρώπης.

132. Ὑπαινιγμὸς γιὰ τὴ διανομή τοῦ κόσμου ἀνάμεσα στό Δία, τόν Ποσειδῶνα και τόν Πλούτωνα : Ὁ Δίας πῆρε, λέει, τόν οὐρανόν, ὁ Ποσειδῶνας τὴ γῆ και ὁ Πλούτωνας τόν Ἄδη.

133. Γιατί ὁ σκοπὸς τοῦ εἶναι ιερός. Εἶναι ἔμμομη ἰδέα τοῦ Ἰσοκράτη, πίστη βαθιά και ἰδανικὴ, ἡ ἀνάγκη νά ἐκστρατεύσουν ὅλοι μαζί οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν Περσῶν, ἰδέα πού τόν φώτιζε πάνω ἀπὸ 40 χρόνια ὡς τὸ θάνατό του και σημάδευε ὅλα τὰ βῆματά του. Τὸ 346 π.Χ., πού γράφτηκε ὁ «Φίλιππος», ὁ ἴδιος πόθος φλογίζει τὴν ψυχὴ του και τὸ ἴδιο θέμα θά ἀναπτύξει διεξοδικά προσαρμόζοντας μόνο τίς λεπτομέρειες στίς νέες συνθῆκες.

134. Ἄλλο ὄνομα τοῦ Πάρη. Τὸ Ἄ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς ἦταν, φαίνεται, πολεμικὸ ὄνομα και τὸ Π ά ρ ι ς βουκολικόν.

135. Πάρα πολὺ ἀνθρώπινο : Οἱ προθέσεις και οἱ ἐπιθυμίες μας ξεπερνοῦν πάντοτε τίς δυνατότητές μας. Ἐξάλλου τὸ θέμα τοῦ Πανηγυρικοῦ — ἡ σύνθεση μιᾶς ταραχμμένης ἐποχῆς, ὅπως τὴν εἶχε συλλάβει ἡ φαντασία τοῦ ρήτορα, ἡ ἀνατομία, ἡ ἀξιολόγησι και προπαντός ἡ ἀντιμετώπιση τῶν πολλῶν και σοβαρῶν προβλημάτων πού παρουσίαζε — ὀπωσδῆποτε δέν ἦταν εὐκολο ἐγχείρημα. Πέρα ὅμως ἀπὸ αὐτά ὁ χειρισμὸς τοῦ θέματος, τόσο στὴν ἀρχὴ ὅσο και στό τέλος, εἶναι σωστός και ἔξυπνος ἀπὸ ρητορικὴ και ψυχολογικὴ ἀποψη : Στὴν ἀρχὴ ἔπρεπε νά ἐξασφαλιστεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν ἢ τῶν ἀναγνωστῶν — και ἦταν ἓνας θαυμάσιος τρόπος — στό τέλος πάλι ἔπρεπε νά ἀποκατασταθοῦν τὰ πράγματα στά πλαίσια τοῦ μέτρου και νά ἐπιτευχθεῖ ἔτσι ἡ συμπάθεια και ἡ εὐνοια τοῦ ἀκροατηρίου.

136. Ὑπαινιγμὸς κατὰ τοῦ ρήτορα Ἀντισθένη. Αὐτὸς εἶχε γράψει κατὰ τοῦ «Πρὸς Εὐθύνου ἀμαρτύρου» λόγου τοῦ Ἰσοκράτη, γιὰ κάποιον «Εὐθύνου», πού εἶχε καταχραστεῖ χρήματα πού τοῦ δόθηκαν νά τὰ φυλάξει (πρὸς παρακαταθήκην).

137. Χλευάζει τὴ φτώχεια και τὴ μιζέρια ὀρισμένων σοφιστῶν ἰδίως.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΙΣΟΚΡΑΤΗ	σελ.	5-17
2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ	σελ.	19-21
3. ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ	σελ.	23-65
4. ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟ	σελ.	67-83

0020556538

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ

